

**T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BİLİM DALI**

**FIKHU'L-EKALLİYAT AÇISINDAN BATI TRAKYA MÜSLÜMAN
TÜRK AZINLIĞININ İNSANİ VE EKONOMİK İLİŞKİLERİ**

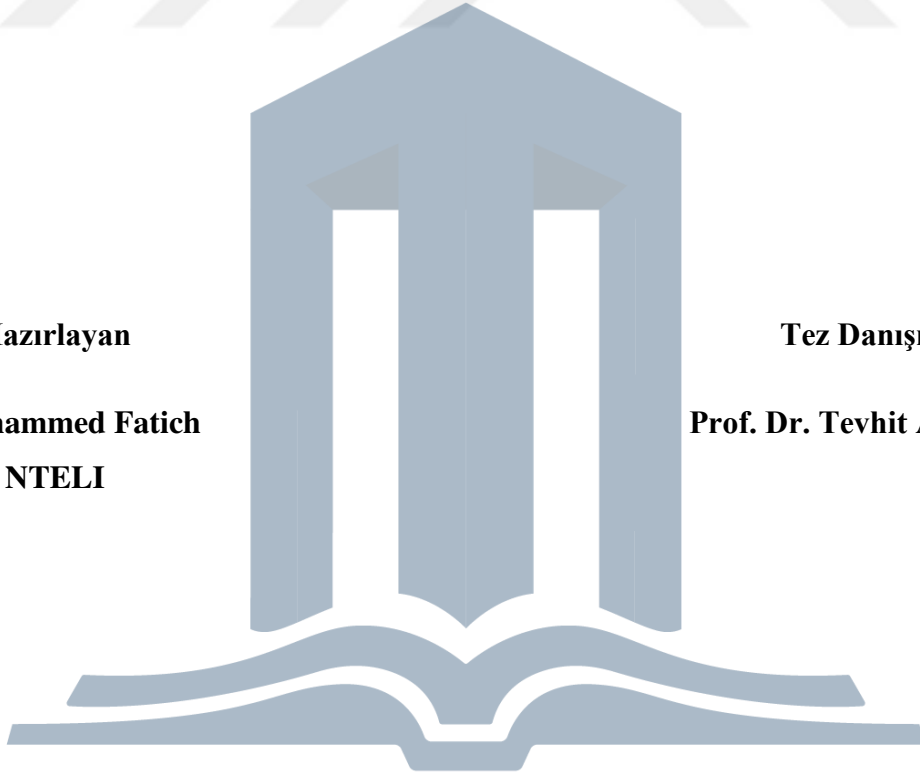
Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan

**Mouchammed Fatich
NTELI**

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Tevhit AYENGİN

TAAHHÜTNAME

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Fıkhu’l-Ekalliyat Açısından Batı Trakya Müslüman Türk Azınlığının İnsani ve Ekonomik İlişkileri” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını, özgünlüğünü ve bir başka mecraaya sunulmadığını, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu ve yararlandığım kaynak ve verilerde hiçbir bir çarpıtma yapmadığımı belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

20/05/2020

Mouchammed Fatich NTELI

ÖZET

FIKHU'L-EKALLİYAT AÇISINDAN BATI TRAKYA MÜSLÜMAN-TÜRK AZINLIĞININ İNSANİ VE EKONOMİK İLİŞKİLERİ

Tezimiz giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın konusu, amacı, kapsamı ve sınırları hakkında bilgi verilmiştir.

İlk bölümde fıkıh, azınlık, fıkhu'l-ekalliyât, Batı Trakya ve dâr (ülke) kavramları, kavramsal çerçeve anabaşlığı altında incelenmiştir.

İkinci bölümde, Müslümanların gayrimüslimlerle komşuluk ilişkileri, gayrimüslim kimselerin ikramlarına karşı tutum, boğazlama gerektiren ürünler, gayrimüslimlerin davetlerine katılma, dinî ve millî bayramlarını kutlama ve gayrimüslimlere maddi yardımda bulunma gibi insanî konular, fıkhu'l-ekalliyât bağlamında araştırılmıştır.

Üçüncü bölümde ise Müslümanlarla gayrimüslimler arasındaki ekonomik ilişkiler, azınlık Müslümanlarının gayrimüslim kimselerle ortaklık kurması, Müslümanın gayrimüslimi çalıştırması, Müslümanın gayrimüslimin yanında çalışması, İslâm'ın haram kıldığı yoldan kazanç ve faizli muameleler başlıkları altında ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Batı Trakya, Azınlık, Ekalliyat, Fıkhu'l-ekalliyât, İnsani ilişki, Ekonomik ilişki.

ABSTRACT

THE HUMAN AND ECONOMIC RELATIONS OF MUSLIM-TURKISH MINORITY OF WESTERN THRACE IN TERMS OF FIKHU'L-EKALLİYAT

This thesis consists of an introduction and three chapters. The introduction part provides information about the subject, purpose, scope and limits of the research.

In the first chapter, fiqh, minority, Fıkhı'l-ekalliyât, Western Thrace and the concept of dar (country) are examined under the conceptual framework.

In the second chapter, neighboring relationships of Muslims with non-Muslims, attitudes towards the treats of non-Muslim people, products that require slaughtering, participating in special events, celebrating religious and national holidays and providing financial aid to non-Muslims are discussed in fıkhı'l-ekalliyat context.

The third chapter examines the economic relations such as the partnership of minority Muslims with non-Muslims, a Muslim employing a non-Muslim, a Muslim working alongside a non-Muslim, earning from the way that Islam has forbidden and interest-bearing transactions.

Keywords: Western Thrace, Minority, Ekalliyat, Fıkhı'l-ekalliyat, human relations, economic relations.

ÖNSÖZ

İnsanoğlu, sosyal varlık olması gereği yaşantısını idame edebilmesi açısından diğer insanlarla sürekli iletişim kurması gerekmektedir. Bu sebeple yaşadığı bölgede diğer insanlarla sosyal ve iktisadi ilişkiler kurmak durumundadır. İslâm, insanoğlunu kötülüklerden ve düşmanlıktan uzak kalarak yardımlaşmaya teşvik etmiştir. Alenen düşmanlık güdülmediği sürece din ayrımı yapmaksızın herkese iyilikte bulunulmasını emredilmiştir.

Asırlarca bulunduğu coğrafyada hüküm sürmüş Müslüman devletler, Hristiyanlık, Yahudilik gibi dinlere mensup kimselere de vatandaşlık hakkı tanımıştır. Bu hakkın yanı sıra kendi dinlerini özgürce yaşamalarına müsaade etmiş ve dinî azınlık olmaları hasebiyle özel haklar da tanımıştır. Bu haklar, fıkıh literatüründe “zimmî hukuku” başlığıyla ele alınmıştır.

Zamanla bulunduğu coğrafyada gücünü yitiren Müslüman devletler, sınırlarına dahil ettikleri toprakları da peyderpey kaybetmiş ve çekilmek zorunda kaldığı bölgelerin gayrimüslimlerin hakimiyetine girmesi, o bölgede kalan Müslümanları azınlık statüsüne sokmuştur. Aynı zamanda maddi kaygılardan ötürü XX. ve XXI. yüzyılda Avrupa ve Amerika kıtalarına ciddi oranda Müslüman göç etmiştir. Dinî azınlık olan bu Müslümanlar, kendi ülkelerinde pek karşılaşmadıkları sorunlarla sık sık karşılaşmaya başlamıştır. Bu sebeple son dönem alimleri gayrimüslim ülkelerde yaşayan Müslümanların sorunlarına cevap bulabilme adına çeşitli istişare toplantıları, sempozyumlar düzenlemiştir. Bu toplantılar da azınlığın sorunlarıyla ilgili farklı başlıklar ortaya atılsa da en kapsayıcı ve kabul göreni “fıkhü'l-ekalliyât” olmuştur. Fıkhü'l-ekalliyât, ortaya yeni bir akım çıkarmaktan ziyade İslâm ülkesinde yaşayan gayrimüslimlerin sorunlarının ele alındığı “zimmî hukuku” gibi gayrimüslim ülkelerde yaşayan Müslümanların fikhî sorunlarının bir başlık altında incelenmesini hedeflemektedir.

Müslümanlar, dünyanın dört bir yanına yayıldığından çok farklı fikhî problemler bu başlık altında incelenmiştir. Bazı ülkelerde yaşanan fikhî sorunlara diğer ülkelerde rastlanmamaktadır. Bu da ülkenin coğrafi yapısı (namaz vakitlerinin girmemesi vb.) ve uyguladığı kanunlardan (şoklama usûlü kesim, kasko, sigorta vb.) kaynaklıdır. Fıkhü'l-ekalliyât kavramının kapsadığı bölge ve konu genişliğinden ötürü araştırmamızı belirli bir

bölge ile sınırlandırdık. Bu nedenle tezimizde Batı Trakya Müslüman Türk azınlığının insanî ve ekonomik açıdan karşılaştığı sorunları, fıkhu'l-ekalliyât bağlamında incelemeye karar kıldık.

Tezimiz giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın konusu, amacı, kapsamı ve sınırları hakkında bilgi verilmiştir. Birinci bölümde; kavramsal çerçeve başlığı altında konumuzla alakalı olan terimler, İkinci bölümde; Müslümanların gayrimüslimlerle münasebetlerinin insanî boyutu, Üçüncü bölümde ise; azınlık Müslümanlarının gayrimüslim kimselerle ekonomik ilişkileri Fıkhu'l-ekalliyât bağlamında incelenmiştir.

Bu çalışmamda konu tespitiyle başlayıp sonuçlanana kadar her daim destek, hoşgörü ve önerilerini esirgemeyen danışmanım sayın Prof. Dr. Tevhit AYENGİN hocama şükranlarımı arz ederim. Ayrıca değerli vaktinden ayırarak teze katkı sağlayan sayın Doç. Dr. Aşkın KOYUNCU'ya, ders ve tez dönemimde değerli fikirleriyle yol gösteren Doç. Dr. Mehmet Ali YARGI hocama, maddi ve manevi desteğiyle tezin tamamlanmasına destek olan kayınpederim İskeçe Müftüsü Ahmet METE'ye, hiçbir zaman yardımlarını esirgemeyen anne-babama, tez boyunca büyük fedakarlıklar gösteren eşime ve oğluma teşekkür ederim.

Mouchammed Fatich NTELI

Çanakkale, 2020

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR.....	viii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Fıkıh.....	4
1.2. Azınlık.....	5
1.3. Fıkhu'l-Ekalliyât.....	8
1.4. Batı Trakya	10
1.4.1. Batı Trakya Müslüman Türk Azınlığı	12
1.4.2. Batı Trakya Müslüman Türk Azınlığına Tanınmış Dinî Haklar	13
1.4.2.1. 1881 İstanbul Uluslararası Sözleşmesi	14
1.4.2.2. 1913 Atina Antlaşması	14
1.4.2.3. 1920 Sevr Antlaşması (Yunan Sevr'i)	15
1.4.2.4. 1923 Lozan Antlaşması.....	16
1.4.2.5. Yunan İç Hukukundaki Yasalar	17
1.4.3. Azınlık Müftülerinin İslâm Hukuku Açısından Yetkileri	19
1.4.3.1. Nikâh Akdi.....	19
1.4.3.2. Boşama ve Nafaka Tayini.....	20
1.4.3.3. Velâyet (Vesâyet - Hidâne).....	21
1.4.3.4. Miras Hukuku	22
1.5. Dâr Kavramı	23
1.5.1. Dârülişlâm.....	24
1.5.2. Dârülharp.....	25
1.5.2.1. Dârulharbin Dârülişlâma Dönüşmesi.....	27
1.5.2.2. Dârülişlâmın Dârulharbe Dönüşmesi.....	27
1.5.2.2.1. Hanefîler	28
1.5.2.2.2. Diğer Mezhepler.....	29

1.5.3. Dârüssulh	30
1.5.3.1. Muvakkat Antlaşmalar	31
1.5.3.2. Daimî Antlaşmalar	32
1.5.4. Batı Trakya'nın Durumu	33

İKİNCİ BÖLÜM

FIKHU'L-EKALLİYAT AÇISINDAN BATI TRAKYA MÜSLÜMAN TÜRK AZINLIĞININ İNSANİ İLİŞKİLERİ

2.1. Komşuluk ilişkileri	36
2.1.1. Komşuluk Sınırları.....	38
2.1.2. Peygamber Efendimizin (s.a.s.) Sünnetine Komşuluk.....	38
2.1.3. Komşuluk Hakları.....	40
2.1.4. Gayrimüslimlerle Komşuluk İlişkileri	41
2.2. Gayrimüslimlerin İkramları.....	43
2.2.1. Tayyib (Temiz Olan Şeyler)	44
2.2.2. Şüpheli Olan Şeyler	45
2.2.3. Habis (İslâm'da Haram Olan Şeyler).....	46
2.3.Boğazlama Gerektiren Ürünler.....	46
2.3.1. Kesilecek Hayvan	46
2.3.2. Hayvan Kesebilecek Kimseler	47
2.3.3. Ehl-i Kitabın Kestiği	49
2.3.4. Allah'ın Adı Zikredilmeden Kesilen Hayvanların Hükümü	50
2.3.5. Günümüzde Tartışılan Bazı Yöntemler	54
2.3.5.1. Büyükbaş ve Küçükbaş	54
2.3.5.2. Kanatlılar.....	58
2.3.5.2.1. Bayıltma.....	58
2.3.5.2.2. Kesim İşlemi	59
2.3.5.2.3. Yolma Şekli.....	60
2.3.6. Sonuç	62
2.4. Davetlerine Katılma	64
2.5. Dinî ve Millî Bayramlarını Kutlama.....	66
2.5.1. Dinî Bayramlarını Kutlama	66
2.5.2. Millî Bayramlarını Kutlama	71
2.6. Gayrimüslimlere Maddi Yardım	72

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GAYRİ MÜSLİMLERLE EKONOMİK İLİŞKİLER

3.1. Gayrimüslimlerle Ortaklık	79
3.2. Müslüman'ın Gayrimüslimi Çalıştırması.....	82
3.3. Gayrimüslimin İşinde Çalışma.....	84
3.4. İslâm'ın Haram Kıldığı Yoldan Kazanç.....	86
3.4.1. Haram Olan Ürünlerin Satışı.....	87
3.4.2. Haram Bir İşte Çalışma.....	90
3.4.3. Haram Üretim Yapan Yerlere Hammadde Satışı.....	91
3.5. Faizli Muameleler	92
3.5.1. Faiz (Ribâ).....	93
3.5.1.1 Faizin Çeşitleri.....	94
3.5.1.1.1. Ribe'l-Fadl (Fazlalık Faizi).....	94
3.5.1.1.2. Ribe'n-Nesîe (Vade, Gecikme Faizi)	95
3.5.1.2. Faiz ve Helâl Kazanç	96
3.5.2. Klasik Fıkıh Literatüründe Dârülharpte Faiz	98
3.5.2.1. Cumhur-u Ulemânın Görüşü	98
3.5.2.2. Hanefîler.....	99
3.5.3. Günümüzdeki Değerlendirmeler	101
3.5.3.1. Cevaz Vermeyenler.....	101
3.5.3.2. Cevaz Verenler	105
SONUÇ	108
KAYNAKÇA.....	111
ÖZGEÇMİŞ	125

KISALTMALAR

AB	: Avrupa birliği
Bkz	: Bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
b.	: Bin (İbn)
ç.	: Çođulu
Çev.	: Çeviri
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
DİYK	: Din İşleri Yüksek Kurulu
H.	: Hicri
m.ö.	: Milattan önce
r.a.	: radiyallahu anh
s.	: Sayfa
s.a.s.	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
sy.	: sayı
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Thk.	: Tahkik
Üni.	: Üniversitesi
V.	: Vefat, Vefat Tarihi
Yay.	: Yayınları, Yayıncılık
Yy.	: Yüzyıl
YL.	: Yüksek Lisans
ΦEK	: Yunan Hükümet Gazetesi

GİRİŞ

1. Tezin Konusu ve Amacı

Tezimiz, antlaşmalar¹ sonucu Yunanistan topraklarında kalan Müslüman Türk Azınlığın gayrimüslimlerle olan insanî ve ekonomik ilişkilerinin fıkhu'l-ekalliyât bağlamında değerlendirilmesini konu edinmektedir.

İslâm ülkelerinde iş olanaklarının az ve sınırlı olması, bununla birlikte ekonomik olarak yaşanan kaygı, Müslümanları üretimi güçlü olan ülkelere göç etmeye sevk etmiştir. Bu ülkelerin gayrimüslimlerin hakimiyetinde olması hasebiyle Müslümanlar azınlık statüsüne girmiştir. Ayrıca Osmanlı'nın balkanlardan çekilmesiyle kurulan devletlerde kalan Müslümanlar dinî azınlık olmuşlardır. İslâm'ın yasakladığı ve emrettiği şeylerin diğer dinlerde yasaklanmamış olması, azınlık konumunda olan Müslümanları emir ve yasaklara riayet etme bakımından bir hayli zora sokmaktadır. Ayrıca Müslümanların geniş bir coğrafyaya yayılması da daha önce gündemde olmayan farklı dinî problemleri beraberinde getirmiştir. Müslümanların gayrimüslim ülkelere göçü arttıkça bu sorunlar daha sık gündeme gelmeye başlamış ve yaşanan dinî sorunlara çözüm arayışları fıkhu'l-ekalliyât kavramını ortaya çıkarmıştır.

Yunanistan hakimiyetinde kalan ve bu ülkenin vatandaşı olan Batı Trakya Müslüman Türkleri'nin dinî sorunlarını, azınlık olmaları nedeniyle fıkhu'l-ekalliyât ekseninde incelemek daha doğru olacaktır.

Tezin amacı, gayrimüslimlerle olan insanî ve ekonomik ilişkilerin fıkhu'l-ekalliyat bağlamında değerlendirilmesidir. Hergün karşılaştığımız, muhatap olduğumuz gayrimüslim kimselerle, bir ilişki içerisindeyiz. Gayrimüslimlerin komşumuz, iş arkadaşımız, patronumuz, çalışmamız olması onlarla sürekli bir alışveriş içinde olmamız demektir. Bu kimselere karşı hoşgörü, iyilik, yardımlaşma ve muhabbet sınırlarımızın ne olduğu, kısacası insanî ilişkilerimizin sınırlarının fikhî açıdan incelenmesi amaçlanmaktadır.

¹ Batı Trakya Müslüman Türk Azınlığı'nın mübadeleye tabi tutulmayıp Yunanistan'da kalmasına sebep olan antlaşma, 1923 Lozan Barış Antlaşması'dır. Ancak öncesinde imzalanan 1913 Atina Barış Antlaşması, 1920 Sevr Antlaşması gibi antlaşmaların da Batı Trakya Müslüman Türk Azınlığı'nı yakından ilgilendirmesi, bizi "antlaşmalar" tabirini kullanmaya sevk etmiştir.

Gayrimüslim ülkelerde karşılaşılan sorunların önemli diğer bölümü ekonomik hayattadır. Belirli bir ticaret yapabilmek için gayrimüslim kimseyle ortak olma, gayrimüslimin emrinde çalışma gibi durumlar kaçınılmazdır. Bu durumlar ise, ortağa kefil olma, vekalet verme, haram ürünleri taşıma, faizle muamele gibi bazı dinî sorunları beraberinde getirmektedir. Tezimizin ekonomik ilişkiler kısmındaysa bu soruların araştırılması amaçlanmaktadır.

2. Tezin Sınırları ve Kapsamı

Müslümanların geniş bir coğrafyaya yayılmış olması hasebiyle yaşanan sorunlar ülkelerin coğrafî, dinî ve ahlakî yapısına göre değişiklik göstermektedir. Azınlık Müslümanlarının yaşadığı sorunları akaid, ibâdât, aile hukuku, yiyecek ve içecekler, insanî ilişkiler, ticarî ilişkiler, iktisadî konular gibi başlıklara ayırmak mümkündür. Nitekim fıkhu'l-ekalliyât geniş bir kitleye hitap etmekte ve birçok konuyu kapsamaktadır. Bu sebeple de tezimizi belirli bir bölge ile sınırlandırarak Batı Trakya Müslüman-Türk azınlığının sorunlarını ele aldık. Aynı zamanda konuların fazla olması hasebiyle de Batı Trakya Müslüman Türk azınlığının en sık karşılaştığı dinî sorunlar olan gayrimüslimlerle insanî ve ekonomik ilişkiler şeklinde iki ana konuyla sınırlandırdık.

Gayrimüslimlerle insanî ilişkiler bölümüne aileden sonra insana en yakın olan komşuluk ilişkileriyle başlanmıştır. Bize en güzel örnek olan Hz. Peygamberin Müslüman ve gayrimüslim komşulara karşı tutumu, ayet ve hadislerin ışığında gayrimüslim komşuya karşı tavrımızın nasıl olması gerektiği ve bu ilişkilerde sınırların neler olduğu incelenmiştir. Gayrimüslim komşunun veya diğer insanların ikram ettikleri yiyecek ve içeceklerin çeşitleri, nelere dikkat edilmesi gerektiği ve haram olan yiyecek-içeceklerin bulunduğu yemeğe davet edildiğinde Müslümanın nasıl bir tutum sergilemesi gerektiği fıkhu'l-ekalliyât kapsamında değerlendirilmiştir. Gayrimüslimlerin davetlerine Müslümanın katılması, haram işlenecek ortamlara girmesinin fikhî boyutu ele alınmıştır. Bu bağlamda gayrimüslimlerin ikram ettikleri etlerin hükmü ve AB standartlarında helâl kesimle alakalı ortaya çıkan sorunlara değinilmiştir.

Yunanistan'da çoğunluğun Hristiyan olması itibariyle bunların dinî bayramlarının neler olduğu açıklanmış ve Müslümanların itikadî inancına ters düşen bu bayramları kutlama ve tebrik etme konusundaki alimlerin görüşleri zikredilmiştir. Ayrıca gayrimüslimlere sadaka, fitır sadakası ve zekât verme konusundaki fikhî görüşler incelenmiştir.

Ekonomik ilişkiler başlığında, ortaklık çeşitleri, gayrimüslimlerle ortaklık, vekalet verme, kefil olma konusu ele alınmıştır. Bununla beraber gayrimüslim işçi çalıştırma veya gayrimüslimin işinde çalışma da bu başlıkta incelenmiştir. Haram ortamlarda çalışma, haram ürünlerin satışı, gayrimeşru iş için ev veya dükkan kiraya verme, haram üretim yapan yerlere malzeme satma konularında alimler arasındaki görüş ayrılıklarına yer verilmiştir. Son olarak da en çok tartışılan konulardan olan Dârülharp'te faiz meselesi araştırılıp fakihlerin ve son dönem alimlerin görüşleri fıkhu'l-ekalliyât bağlamında ele alınmıştır.

Tezimiz araştırılırken öncelikle konuyla alakalı ayet ve hadisler zikredilmiştir. Bununla birlikte klasik fıkıh kitaplarına müracat edilip fikhî görüşler ortaya konmuş ve dayandıkları deliller beyan edilmiştir. Aynı zamanda klasik fıkıh kitaplarında ve müstakil hazırlanmış eserlerde zimmîlerle alakalı hükümler tezimize yön vermede büyük rol oynamıştır. Son asırda azınlık Müslümanlarının yaşadığı bazı sorunların klasik fıkıh kitaplarında cevap bulamaması veya var olan sorunlara çözüm arayışı sebebiyle ilmî toplantılar düzenlenmiş ve sorunlar alimler tarafından incelenmiştir. Alimlerin teysir ve zaruret gereği verdiği bu fetvalara da değinilmiştir.

Fıkhu'l-ekalliyât, son asırda ortaya çıkan bir kavram olmakla beraber yeni bir akım oluşturma veya varolan hükümleri değiştirme demek değildir. Zimmîleri ilgilendiren hükümlerin incelendiği müstakil kitaplar, bablar olduğu gibi azınlık Müslümanlarının daha sık karşılaştığı sorunların ele alınması ve bir başlık altında incelenmesi demektir. Bu fikhî meseleler, Kur'an ve Sünnet ışığında, var olan fikhî görüşlerin çerçevesinde incelenmektedir. Belirli sebeplerden ortaya çıkan sorunların çözüme ulaşamaması durumunda ise, var olan sınırlar dahilinde zaruret veya ruhsat yoluna başvurulmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Fıkıh

Fıkıh, sözlükte “bir şeyi bilmek, iyi ve tam anlamak, derinlemesine kavramak” anlamlarına gelmektedir². İlim, fehim gibi yakın manalar ifade eden kavramlardan farkı ise fıkıh kelimesinin daha derin bir anlayış ifade etmesidir³.

Ebû Hanîfe’ye atfedilen tarife göre “Fıkıh, kişinin lehine ve aleyhine olan şeyleri bilmesidir⁴.” Bu tariften de anlaşılacağı üzere fıkıh tabiri, ilk dönemlerde ayrı bir ilim dalı olmaktan ziyade daha genel manada kullanılmış ve inanç, ibadet ve ahlak konularını kapsamıştır⁵. İtikadi konuların “el-fikhü’l-ekber, ilmü’t-tevhîd, ilmü usûli’d-dîn” gibi isimlerle ayrı bir ilim dalına dönüşmesi, kişilerin davranış, huy ve sosyal hayatıyla alakalı hususların ise ahlak ve tasavvuf dallarında araştırılmasıyla fıkıh tabiri, ilmihal ve İslâm hukuku bilgileriyle ilgilenen, daha hususi bir ilim dalına dönüşmüştür⁶. Bu sebeple İmam Şâfiî’ye atfedilen, “Fıkıh, dinin amelî hükümlerini muayyen delil ve kaynaklarından çıkararak elde edilen bilgidir.” tarifi daha yaygın olarak kullanılmıştır⁷. Hayrettin Karaman’a göre, başta Ebû’l-Usr el-Pezdevî, es-Serâhsî, Abdulazîz el-Buhârî ve Sadruş-şerîa olmak üzere Hanefî usûlcüleri Ebû Hanîfe’nin tarifini, Şâfiî usûlcüleri de Şâfiî’ye nisbet edilen tarifi büyük çapta korumuşlardır. Bununla birlikte aralarında İmâmu’l-Harameyn el-Cüveynî, Fahrüddîn er-Râzî, Seyfüddin el-Âmidî, Cemâleddin İbnü’l-Hâcib ve

² İbn Manzûr, Ebû’l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, *Lisânü’l-‘Arab*, Dâru Sâdır, Beyrût 1993, “Fkh”, XIII, 522; Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Ensar yayınları 2016, “Fıkıh”, s. 144; Karaman, Hayreddin, “Fıkıh”, *DİA*, İstanbul 1996, XIII, 1.

³ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, “Fkh”, XIII, 522; Karaman, Hayrettin, *İslâm Hukuk Tarihi*, İz Yayıncılık, İstanbul 2016, s. 23.

⁴ Abdulazîz el-Buhârî, Alâuddîn Abdulazîz b. Ahmed, *Keşfü’l-Esrâr ‘an Usûli Fahri’l-İslâm el-Pezdevî*, Matba’atü’ş-Şeriketi’s-Sahafiyyeti’l-Osmaniyye, h.1308, I, 5; ez-Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısri el-Minhâcî eş-Şâfiî, *el-Bahrü’l-Muhîti fi Usûli’l-Fikh*, Dâru’l-Kütübî, 1994, I, 36; ez-Zühaylî, Vehbe, *Mevsûatü’l-Fikhi’l-İslâmiyyi ve’l-Kazâya’l-Mu’asıra*, Dâru’l-Fikr, Dimaşk 2012, I, 30; Keskinoglu, Osman, *Fıkıh Tarihi ve İslâm Hukuku*, DİB Yay., Ankara 2003, s.16.

⁵ Karaman, “Fıkıh”, XIII, 1; Ayengin, Tevhit, Hukukta Köken Problemi Açısından Sosyal Realite Nass İlişkisi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999, s. 30.

⁶ Karaman, “Fıkıh”, XIII, 1; Ayengin, Hukukta Köken Problemi Açısından Sosyal Realite Nass İlişkisi, s. 30.

⁷ Zeydân, Abdülkerim, *el-Vecîz fi Usûli’l-Fikh*, Risâle, Beyrût 2001, s.8; Keskinoglu, *Fıkıh Tarihi ve İslâm Hukuku*, s. 16; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, “Fıkıh”, s.144.

Ebü'l- Berekât en-Neseî'nin de bulunduğu bir grup usûlcü ise fikhî “şer’î delillerden ictihâd ve istidlâl yoluyla elde edilen hükümleri bilmedir.”⁸ şeklinde tanımlamıştır.

İbn Haldûn’un *Mukaddime* adlı eserinde fikhî, “Allah Teâlâ’nın mükelleflerin fiillerine ilişkin vücut, tahrim, nedb, kerahe ve ibaha şeklinde koyduğu hükümlerin bilinmesidir. Bu hükümler, Kitaptan, Sünnetten ve usûl alimleri tarafından tespit edilen diğer delillerden elde edilir. Bu delillerden hüküm çıkarılmasına ‘fıkıh’ adı verilir.”⁹ şeklinde tarif etmesi, bu ilim dalının zamanla tasavvuf, akaid, felsefe gibi ilim dallarından ayrıldığına bir göstergesidir¹⁰. Ancak fıkıh, ayrı bir ilim dalı olduktan sonra da kapsamı geniş kalmış ve ilmihal, hukuk, ekonomi, siyaset, idare bilimleri tasnif edilirken bunun bünyesinde incelenmiştir¹¹.

Fıkıh usûlü (usûl-i fıkıh) adıyla bilinen ilim dalı, usûl-fürû şeklindeki ikili ayrımı içerisinde fikhın bir alt ilim dalını teşkil etmekle birlikte, baştan beri ayrı bir ilim dalı şeklinde geliştiği ve bu alanda ayrı bir literatür oluştuğu için yukarıdaki ikili ayrım yerine fıkıh-usûl-i fıkıh ayrımı yapılmış, bunun sonucu olarak da öteden beri fıkıh terimiyle fûrû-i fıkıh kastedilmiştir¹².

Fikhın temel kaynağı, Kur’an ve Sünnet olması itibarıyla vahye dayanmaktadır. Diğer bir kaynak olan ictihad ise, alimlerin temel kaynak olan Kur’an ve Sünnetten hüküm istinbatı şeklinde ortaya çıkmaktadır. İslâm’ın ilk dönemleri okuma yazma bilmeyen ümmî Araplardan ayırt edilmesi için bu kişilere “kurra” denilirken, okuma yazmanın gelişmesi, dinî ilimlerin farklı dallara ayrılmasıyla beraber hüküm istinbatıyla meşgul olan kişiye fakih (ç. fukahâ) denmiştir¹³.

1.2. Azınlık

Arapça az manasına gelen “kalîl” kelimesinden türeyen “ekalliyye” kavramının Türkçe karşılığı “azınlık”, Yunanca karşılığı “μειονότητα”, İngilizce karşılığı ise “minority” dir¹⁴. Bu kavram, ilk olarak 16. yüzyılda Protestanlar ve Katolikler arasındaki tartışmaları sonlandırma, Protestanlara inançlarını yaşama özgürlüğünü sunma ve

⁸ Karaman, “Fıkıh”, XIII, 1.

⁹ İbn Haldûn, Abdurrahmân b. Muhammed, *Mukaddime*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrût 2009, s. 353.

¹⁰ Ayengin, Hukukta Köken Problemi Açısından Sosyal Realite Nass İlişkisi, s. 30.

¹¹ Karaman, “Fıkıh”, XIII, 1.

¹² Karaman, “Fıkıh”, XIII, 1.

¹³ İbn Haldûn, *Mukaddime*, s. 353; Karaman, “Fıkıh”, XIII, 1.

¹⁴ Ürer, Levent, *Azınlıklar ve Lozan Tartışmaları*, Derin Yayınları, İstanbul 2003, s.11.

yurttaşlık haklarından tam yararlanmalarına yönelik, Fransa tarafından gündeme getirilmiştir¹⁵. Ulus devletlerin doğmaya başlamasına koşut olarak ortaya çıkan “azınlık” kavramının tanımı konusunda bir birliktelik yoktur. Bu kavrama yönelik birçok tanım yapılmıştır¹⁶. Bu durum, azınlık tanımına muhatap olan grupların özellik farkından kaynaklanmaktadır. Azınlık tanımına muhatap olan gruplar arasındaki özelliklerin farklı olması sonucu, yapılan tanımın kapsamı dışında kalan grupların ve durumların ortaya çıkması birçok tanımı beraberinde getirmiştir¹⁷.

Azınlık kavramı sözlükte, “bir toplulukta kendine özgü nitelikler bakımından ayrı ve ötekilerden sayıca az olanlar, çoğunluk karşıtı” demektir¹⁸. Ana Britanica’da ise azınlık; içinde yaşadıkları toplumdan kültürel, etnik ya da ırksal özellikleri bakımından diğerlerinden farklı olan topluluklar olarak tanımlanmıştır¹⁹. Fıkıh ve hukuk sözlüklerinde, bir ülkede veya belli bir toplulukta çoğunluğu oluşturmeyen grup olarak bildirilmiştir²⁰. Bu kavram, herhangi bir devletin vatandaşı olup, o devletin hakim çoğunluğundan farklı din, dil veya ırk özelliklerine sahip bir grup veya topluluk olarak da ifade edilmiştir²¹.

Uluslararası Adalet Divanı, Yunan Azınlık Okulları konulu davada azınlıkları, “bir devlette yerleşmiş bulunan ve nüfusu ayrı bir ırk ya da dinden oluşan toplumsal gruplar” olarak tanımlamıştır²².

Yapılan azınlık tanımları içerisinde en çok kullanılan, İnsan Haklarının Korunması ve Geliştirilmesi Alt Komisyonu raportörü Francesco Capotorti’nin 1978 yılında yaptığı tanım şöyledir:

Azınlık, devletin nüfusunun geri kalanından sayıca az olan, hakim konumda olmayan, o devletin vatandaşı olan, ülkenin çoğunluğunu oluşturan nüfustan etnik, dinî ve dilsel açıdan farklı özellikler taşıyan ve

¹⁵ İnanç, Zeri, *Uluslararası Belgelerde Azınlık Hakları*, Ütopya Yayınevi, Ankara 2004, s. 17.

¹⁶ Tsitselikis, Konstantinos-Hristopoulos, Dimitris, *To Meionotiko Fainomeno stin Ellada Mia Simvoli Ton Koinonikon Epistimon*, Kritiki, 1996, s.31; Oran, Baskın, *Türkiye’de Azınlıklar, Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İçtihat, Uygulama*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 25.

¹⁷ Tsitselikis-Hristopoulos, *To Meionotiko Fainomeno stin Ellada*, s.31.

¹⁸ TDK sözlüğü, “Azınlık” <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 19.04.2020)

¹⁹ Britannica, “Minority”, <https://www.britannica.com/topic/minority>, (Erişim Tarihi: 10.11.2019)

²⁰ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, “Azınlık”, s. 41.

²¹ el-Alvânî, Tâhâ Cabir, “Azınlık Fıkına Giriş”, (çev. H. Mehmet Günay), *Usûl Dergisi*, sy. 1, 2004, s. 137.

²² Pazarcı, Hüseyin, *Uluslararası Hukuk*, Turhan Kitabevi, Ankara 2003, s. 208.

kültürlerini, geleneklerini, dinlerini, ya da dillerini koruma amacıyla bir dayanışma duygusu ortaya koyan gruptur²³.

Yapılan tanımların bağlamında, azınlık kavramını bir toplumun kullanabilmesi için şu özelliklere sahip olması gerekir:

1. Toplumun çoğunluğundan farklı olan bir ırk, din ve dil özelliğine sahip olması gerekir.
2. Irk, din, dil gibi öğelerle birbirine bağlanan ve çoğunluktan ayrılan azınlık gruplarının sayısı da önemlidir. Bu sayı, birkaç kişilik insanla sınırlı olmayıp, grubun özelliklerini kendi başına koruyabilecek bir sayıya ulaşılabilir.
3. Söz konusu azınlık grubunun ülkede başat (dominant) olmaması gerekir. Nitekim bazı ülkelerde sayıca azınlık olan grupların çoğunluğu yönettiği bilinmektedir.
4. Azınlık kavramına girebilmek için söz konusu ülkenin vatandaşı olmak gerekir. Başka ülkenin uyrukları, örneğin yabancı işçiler azınlık değil, apayrı bir kavram olan “yabancı” statüsünde kişilerdir.
5. Bu ülke yurttaşlarının kendi devletlerine sadakatle bağlı olmaları, ayrılarak başka devlet kurma gibi onu parçalayacak eylemlerden kaçınmaları gerekmektedir.
6. Azınlık bilincinde olmalıdır. Ortak ayırıcı özellikleri olan ve sayıca azınlık olan bir grup, ancak bu özelliklerini ve niteliklerini korumak ve sürdürmek isteğine sahipse azınlık olarak anılabilir.
7. Azınlığın kendinî azınlık olarak görmesinden ziyade, çoğunluğun da onu öyle görüp, buna uygun olarak davranması gereklidir²⁴.

Günümüzdeki hukuk sistemleri azınlıkları; dinî, dilsel, etnik ve ulusal olmak üzere dört farklı gruba ayırmıştır. İslâm ise etnik köken ayrımcılığını ve sosyal birliğin unsuru olan dil ayrımcılığını reddetmiştir. Bu yüzden İslâm hukukunda azınlık kavramı, dil ve etnik köken açısından ziyade dinî açıdan değerlendirilmiştir. Bu şekil bir ayrımın sebebi, onlara inanç özgürlüğü sağlamayı amaçlamaktadır. Nitekim İslâm hukukundaki

²³ Tsitselikis-Hristopoulos, *To Meionotiko Fainomeno stin Ellada*, s.33; European Centre for Minority Issues (ECMI) Working Paper, sy. 5, Ağustos 1999, s.2.

²⁴ Oran, Baskın, *Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu*, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara 1989, ss. 19-22; Tsitselikis-Hristopoulos, *To Meionotiko Fainomeno stin Ellada*, s. 32.

“azınlıklar (ekalliyât)” ifadesinin karşılığı gayrimüslimlerdir. İslâm devletinde azınlık olarak yaşayan gayrimüslimlere “ehl-i zimme” veya “zimmîler” denmiştir²⁵.

Dünyadaki toplam Müslüman nüfusun %25-%35’i dinî azınlık olarak yaşamaktadır²⁶. Bu bakımdan “dünyada Müslümanın yaşamadığı ülke yoktur.” demek yanlış olmayacaktır²⁷. Osmanlı Devleti’nin zayıflaması neticesinde Avrupa kıtasındaki hakimiyeti azalmış ve bu topraklardan çekilmek zorunda kalmıştır. Kaybedilen topraklar ekseriyetle gayrimüslimlerin hakimiyeti altına girmiş olsa da Müslümanlar bu bölgelerde azınlık olarak kalmaya devam etmiştir. Bununla beraber muhtelif ülkelerde yaşayan Müslümanlar, iş olanakları açısından Amerika, Avrupa ülkelerine göç etmiş ve bu ülkelerde ciddi bir Müslüman nüfus ortaya çıkmıştır. Bu Müslüman nüfus kendi dinî ve kültürel gereksinimlerini yerine getirme ihtiyacı duymuştur. Bu bağlamda BM çalışmalarının Medeni ve Siyasî Haklar Sözleşmesi’nin 18. Maddesindeki kanaat kavramıyla düşünce, vicdan ve din özgürlüğü kastedilmiştir. Yani bir dine mensubiyet kişisel bir tercihtir. Ancak bu dine mensup kişilerin inançları veya gelenekleri gereği organize olmaları, bu kimseleri azınlık statüsüne sokmaktadır²⁸.

1.3. Fıkhu’l-Ekalliyât

Fıkhu’l-ekalliyât kavramı, klasik fıkıh kitaplarında rastlanmayan, son asırda ortaya çıkmış bir terimdir²⁹. Hicri XV. yüzyılda, Batı ülkelerinde yaşayan Müslümanların karşılaştıkları fikhî sorunlar bu kavramın ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır³⁰. İkinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa ülkelerinin hızla gelişip sanayileşme süreciyle, bu ülkelerdeki iş gücü olanakları Müslümanları batıya yönlendirmiş ve bu kavramın gelişmesini sağlamıştır³¹.

²⁵ Çuğak, Muhammed, İslâm Hukukunda Azınlıkların İbadet Hakkı, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2015, s. 23.

²⁶ Altınay, Ramazan, “Müslüman Azınlıklar Tarihine Giriş”, *Dinî Araştırmalar*, İstanbul 2004, c. 7, sy. 19, s. 339.

²⁷ Geniş bilgi için bkz.: Altınay, “Müslüman Azınlıklar Tarihine Giriş”, s. 338; Houssani Kettani, “2010 World Muslim Population”, Proceeding of The 8th Hawai International Conference on Aris and Humanities, Hawai 2010, <http://static1.1.sqspcdn.com/static/f/276285/11250012/1300262558670/%20kettani-2010-world-muslim-population.pdf?token=4lON%2Be4Zaade%2BEs63%25%202BQ5Is%2BTX5Y%20%3D> (Erişim Tarihi: 12.11.2019).

²⁸ Altınay, “Müslüman Azınlıklar Tarihine Giriş”, s. 337.

²⁹ el-Alvânî, “Azınlık Fıkına Giriş”, s. 138.

³⁰ İbn Beyye, Abdullah, *Sınâ’atü’l-Fetvâ ve Fıkhu’l-Ekalliyât*, Merkezü’l-Muvatta, 3.baskı, Dubai 2018, s. 251.

³¹ el-Karadâvî, Yusuf, *fî Fıkhi’l-Ekalliyâti’l-Müslime*, Dâru’ş-Şuruk, 2001, s. 18-19.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Fıkhu'l-ekalliyât kavramı ilk olarak 1994 yılında el-Alvânî tarafından kullanılmıştır³². Bu kavramın kullanılmasıyla alakalı olumlu ve olumsuz görüşler ortaya çıkmış olsa da Avrupa Fetva ve Araştırma Meclisi, Fıkhu'l-ekalliyât kavramının kullanılmasına karar vermiştir³³. Avrupa Fetva ve Araştırma Meclisi, fıkhu'l-ekalliyât'ı “Müslüman bir ülkenin dışında yaşayan Müslümanlarla alakalı fikhî hükümlerdir.” şeklinde tarif etmiştir³⁴.

Müslümanların hakim olduğu devletlerin dışında yaşayan Müslüman azınlıklar, zamanı, mekanı ve şartları göz önünde bulunduran hususi bir fıkha ihtiyaç duymuşlardır³⁵. Bu klasik fikhî birikimin dışında değerlendirilmesi gereken bir durum değildir. Sadece kendine has konuları barındıran, belirli sorunları ele alan genel fikhin özel bir bölümüdür. Hastalık ve hastalığın tedavisiyle alakalı konular “fıkhu't-tıbb” başlığı altında, iktisat, banka işlemleri, zekât ve mal ile alakalı işler ise “fıkhu'l-iktisad” başlığı altında, genel fikhin içerisinde ele alınmaktadır. Aynı şekilde gayrimüslim devlette yaşayan Müslüman azınlıkların fikhî sorunları da “fıkhu'l-ekalliyât” başlığı altında incelenmektedir³⁶.

İslâm ülkelerinde karşılaşılmayan bazı sosyal, kültürel, siyasî ve ekonomik sorunlar gayrimüslim devletlerde ortaya çıkmaktadır. Ortaya çıkan bu sorunların çoğu da fıkıhla alakalıdır³⁷. Mesela Dârülharb'te ikamet etme, bu ülkenin vatandaşı olma, gayrimüslim devletin askeri olma, gayrimüslimle ilişkiler, bu ülkelerde helâl gıda sorunu, gayrimüslim birinin kestiği etin yenmesi, domuz eti ve alkol satılan restoranda çalışma, gayrimüslimle ortaklık, evlenme boşanma sorunları, faizli bankadan kredi çekme ve bu bankalarla çalışma gibi fikhî meseleler başlıca sorunlardır³⁸.

Alimler, Müslüman azınlıkların fikhî ilgilendiren durumlarının ele alındığı toplantılarda, *fikh dâri'l-harb*, *fikh dâri'l-'ahd*, *fıkhu'l-muhâcir*, *fıkhu'l-evleviyyât*, *fıkhu'l-mekân*, *fıkhu'l-coğrâfiya*, *fıkhu'l-muğteribîn*, *fıkhu't-te'âyüş*, *fıkhu'l-muvâtane*,

³² Masud, Muhammad Khalid, İslâmic Law and Muslim Minorities, *ISIM*, 11, 2002, https://openaccess.leidenuniv.nl/bitstream/handle/1887/16826/ISIM_11_İslâmic_Law_and_Muslim_Minorities.pdf?sequence=1 (Erişim Tarihi: 12.11.19).

³³ İbn Beyyeh, *Sinâ'atü'l-Fetvâ*, s. 251

³⁴ İbn Beyyeh, *Sinâ'atü'l-Fetvâ*, s. 252.

³⁵ el-Karadâvî, *fi Fıkhi'l-Ekalliyâti'l-Müslime*, s. 30.

³⁶ el-Karadâvî, *fi Fıkhi'l-Ekalliyâti'l-Müslime*, s. 32.

³⁷ el-Karadâvî, *fi Fıkhi'l-Ekalliyâti'l-Müslime*, s. 24.

³⁸ el-Karadâvî, *fi Fıkhi'l-Ekalliyâti'l-Müslime*, ss. 24-28.

*fikhu't-teâruf*³⁹ gibi farklı tabirler de kullanmıştır. Batılı araştırmacılar, *fiqh al-aqalliyat*, *fiqh al-ghurbah* (İslâmic law for refuge), *al-Madhab al Avrubi* (European School of Law), *European Shari'ah* ve *European İslam* isimlerini kullanmaktadır. Bu tabirlerin hepsi “fiqh of minorities” başlığı altında toplanmaktadır⁴⁰. Türkçe literatürde ise bunlara eşdeğer olarak *Dârülharp fikhı*, *Dârulahl fikhı*, *azınlık fikhı* tabirlerinin kullanıldığı görülmektedir⁴¹.

1.4. Batı Trakya

Hint-Avrupa kökenli bir kavim olan Trakların yaşadığı yer anlamına gelen Trakya; doğuda Karadeniz ve Marmara Denizi, güneyde Ege denizi, batıda Struma nehri, kuzeyde ise Balkan-Rodop Dağları ile çevrilidir.

Trakya, doğu ve batı olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Doğu kısmı, günümüzde Türkiye sınırları içerisinde bulunan Avrupa kısmıdır. Trakya'nın batı kısmı ise, 1913 yılında kurulan *Batı Trakya Hükümeti Müstakillesi* sınırları esas alındığında bir kısmı Yunanistan, bir kısmı ise Bulgaristan'da yer alan toprak parçası olup, 1923 Lozan Antlaşmasında sınırların tekrar belirlenmesiyle tamamen Yunanistan'ın idaresinde kalan kısımdır⁴².

Günümüzde Batı Trakya, doğudan Meriç nehriyle Türkiye'den, batıdan Mesta Karasu nehriyle Makedonya'dan, kuzeyden Rodop dağları ile Bulgaristan'dan ayrılmış olup güneyden de Ege deniziyle çevrilidir. Batı Trakya'nın toplam yüzölçümü 8578 Km2 olup batı da İskeçe (Xanthi), orta bölgede Rodop ve doğuda Evros'un yer aldığı 3 ilden oluşmaktadır⁴³.

Trakya'nın doğu kanadında bulunan Edirne şehrinin 1363 yılında Osmanlı topraklarına katılmasıyla beraber, aynı yıl Trakya'nın batı kısmı da fethedildi. 1363 yılından itibaren 550 sene boyunca bu topraklar Osmanlı devletinin elinde bulundu⁴⁴. Ancak I. Balkan Harbi'nde Bulgarlar Batı Trakya'yı ele geçirmiş ve II. Balkan Harbi'nde

³⁹ Hamdâvî, Cemîl, *min Fıkhi'l-Ekalliyât ilâ Fıkhi't-Te'âruf*, <http://www.alukah.net/library/0/92546/> (Erişim Tarihi: 28.04.2018).

⁴⁰ Auda, Jasser, “Introduction: Rethinking the Basic Premises of İslâmic Law for Minorities”, s. 2, https://www.jasserauda.net/new/pdf/kamil_fiqh_al-aqalliyat.pdf (Erişim Tarihi: 12.11.19).

⁴¹ Hasdemir, Merve Sena, Çağdaş Dönemde Müslüman Azınlıklar Fıkhi (Fikhü'l-Ekalliyât) Tartışmaları, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış YL Tezi, İstanbul 2016, s. 33.

⁴² Halaçoğlu, Yusuf-Eren, Halit, “Batı Trakya”, *DİA*, İstanbul 1992, V, 144.

⁴³ Halaçoğlu-Eren, “Batı Trakya”, V, 144.

⁴⁴ Halaçoğlu-Eren, “Batı Trakya”, V, 144.

yapılan Bükreş Antlaşması (10 Ağustos 1913) sonucu bu topraklar Bulgaristan'a resmen bırakılmıştır⁴⁵.

Bulgarların elinde olan Batı Trakya'da, Türklere ciddi baskılar uygulanmaya başlanınca Kuşçubaşı Eşref Bey önderliğinde 116 kişilik seçkin bir birlik Batı Trakya'ya girerek dağılmış olan Türklere cesaret verip topladı. Nitekim bu ayaklanmanın sonucunda Gümülcine ele geçirildi ve 1 Eylül (31 Ağustos) 1913'te Garbi Trakya Hükümet-i Muvakkatesi (Batı Trakya Geçici Hükümeti) kurularak başkanlığına Hafız Salih Efendi getirildi⁴⁶. Evros bölgesinin de alınmasıyla Garbi Trakya Hükümet-i Müstakillesi adıyla devletin bağımsızlığı ilan edilmiş oldu. Ancak 29 Eylül tarihinde Bulgarlarla Osmanlılar arasında yapılan İstanbul Antlaşması gereği, Batı Trakya Bulgarlara bırakılacaktı. Bu sebeple Osmanlı yeni kurulmuş olan bağımsız devlete destek olmadı. Yapılan antlaşma gereği, 25 Ekim 1913 tarihine kadar Batı Trakya'nın Bulgarlara teslim edilmesi gerektiğinden Garbi Trakya Hükümet-i Müstakillesi varlığını 57 gün sürdürebildi⁴⁷.

I. Dünya Savaşı'na kadar Bulgaristan'ın elinde kalan Batı Trakya, savaşta galip gelen İtilaf Devletleri tarafından işgal edildi. Paris Barış Konferansı'nda Bulgaristan Neuilly (Nöyyi) Antlaşmasını (27 Kasım 1919) imzalamak zorunda kalarak Batı Trakya'yı İtilaf Devletleri adına Fransızlara bıraktı⁴⁸. Fransızlar, Batı Trakya'da manda idaresi kurma düşüncesindeyken, Yunanistan, San Remo Konferansında Batı Trakya'nın sözünü almıştı. Batı Trakya'nın hangi devletin idaresine bırakılacağı konusunda ittifak olmadığından çift aşamalı seçim yapılacak ve fazla oy alan ülke, Batı Trakya'da yönetimi devr alacaktı. Birinci aşamada halk tarafından 5 Türk, 1 Yunan, 1 Bulgar ve 1'de Musevi

⁴⁵ Görgülü, İsmet, On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922 Balkan- Birinci Dünya ve İstiklal Harbi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1990, s. 6; Ömeroğlu, Aydın, *Osmanlı'dan Günümüze Batı Trakya Türkleri*, Atatürk-Venizelos Araştırmaları Merkezi Yayınları, İskeçe 2013, s. 10.

⁴⁶ Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu*, s. 51; Cihan, Süleyman Sefer, *Balkan Savaşı ve 1913 Batı Trakya Türk Cumhuriyeti*, Yeni Batı Trakya Dergisi Yayınları, İstanbul, s. 97; Ömeroğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Batı Trakya Türkleri*, s. 10; Koçak, Yalçın-Özyiğit, Ertan, *Batı Trakya Türk Cumhuriyeti*, Wizart Edutainment, Mayıs 2014, s. 327.

⁴⁷ Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu*, s. 51; Ömeroğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Batı Trakya Türkleri*, s. 11; Cihan, *1913 Batı Trakya Türk Cumhuriyeti*, s. 102; Koçak-Özyiğit, *Batı Trakya Türk Cumhuriyeti*, s. 342.

⁴⁸ Batıbey, Kemal Şevket, *Batı Trakya Türk Devleti (1919-1920)*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1979, s. 5; Demirbaş, H. Bülent, *Batı Trakya Sorunu*, Arba Yayınları, İstanbul 1996, s. 86; Ömeroğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Batı Trakya Türkleri*, s. 16.

temsilci heyeti seçildi⁴⁹. İkinci aşama ise temsilci heyetinin iki taraftan birini seçmesiydi. 14 Mayıs 1920’de yapılan seçimde heyetin çoğunluğu Yunanistan lehine oy kullandı⁵⁰. Sonucun bildirilmesiyle hazır bekleyen Yunan birlikleri Batı Trakya’ya giriş yaptı. Ancak bütün Batı Trakya’yı işgali 22 Mayıs’a kadar sürdü⁵¹. Fransız ordusunun bölgeden ayrılmasıyla Batı Trakya tamamen Yunanistan’ın idaresine geçmiş oldu. 10 Ağustos 1920 yılında imzalanan Sevr Antlaşmasıyla da Batı Trakya resmen Yunanistan toprağı sayıldı⁵².

1.4.1. Batı Trakya Müslüman Türk Azınlığı

Batı Trakya bölgesinde yaşayan Türklerin varlığına bakıldığında, bölgeye ilk yerleşen Türk topluluğunun Osmanlı’dan önce olduğu görülmektedir. Kaynaklarda Türklerin bu bölgedeki varlığı, m.ö. II. yüzyılda İskit Türkleri tarafından olmuş, onları Hunlar, Avarlar, Peçenekler, Kumanlar (Kıpçaklar) takip etmiştir. Burada yaşayan Türklerin Osmanlı’nın fethinden önce de Müslüman oldukları bilinmektedir⁵³. Osmanlı’nın fethinden sonra bölgeye iyi hakim olan Müslüman Türkler, balkanlarda öncü birlik görevini üstlendiği için Slavlar tarafından pomagaç (yardımcı) olarak isimlendirilmiş ve zamanla bu tabir, günümüzde kullandığımız “Pomak” şeklini alarak Kuman Türklerinin torunlarını ifade etmiştir⁵⁴. Osmanlı’nın bu toprakları fethinden sonra bölgeye yerleşen Türklerle çok hızlı özdeşleşmesi ise iki önemli unsur olan Müslüman ve Türk olmalarından kaynaklıdır.

Osmanlı döneminde Batı Trakya nüfusunun çoğunluğunu Müslüman Türkler oluşturmuştur. 1901 yılında Batı Trakya’da toplam nüfus 261.767 olup bunun 161.975’i (%67) Müslüman Türkler, 70.425’i (%27) Yunanlılar, %6’sı ise Ermeni ve Bulgarlar tarafından oluşmaktaydı⁵⁵. Ancak “zorunlu nüfus mübadelesi” çerçevesinde bölgeye Yunan asıllı göçmenlerin yerleştirilmesiyle Yunan nüfusunun sayısı çoğalmış ve Türk

⁴⁹ Batıbey, *Batı Trakya Türk Devleti*, s. 6; Demirbaş, *Batı Trakya Sorunu*, s. 87; Ömeroğlu, *Osmanlı’dan Günümüze Batı Trakya Türkleri*, s. 19.

⁵⁰ Temsilcilerin Fransız manda idaresini tercih edeceğine kesin gözüyle bakılmaktaydı. Çıkan sonuç karşısında büyük hayal kırıklığı yaşayan Türkler, sekiz bin kişinin katıldığı bir miting düzenlemiş ve itilaf devletlerin başkanlarına hitaben belge hazırlamışlardır. Seçim sürecinde yaşanan olaylar hakkında Kemal Şevket Batıbey müstakil bir kitap yazmıştır. Geniş bilgi için bkz: Batıbey, Kemal Şevket, *Batı Trakya Türk Devleti*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1979.

⁵¹ Demirbaş, *Batı Trakya Sorunu*, s. 88.

⁵² Oran, *Batı Trakya Sorunu*, s. 43.

⁵³ Memişoğlu, Hüseyin, "Pomaklar", *DİA*, İstanbul 2007, XXXIV, 320.

⁵⁴ Memişoğlu, "Pomaklar", XXXIV, 320.

⁵⁵ Ömeroğlu, *Osmanlı’dan Günümüze Batı Trakya Türkleri*, s. 109.

nüfusunu geçmiştir⁵⁶. 1928 yılında yapılan nüfus sayımına göre, Yunan nüfusu 183.248, Türk nüfusu 119.652'dir⁵⁷.

1951 yılından itibaren yapılan nüfus sayımlarında azınlık nüfusu ile ilgili resmi hiçbir veri açıklanmamıştır. Ancak Atina akademisine bağlı akademik kurulun yapmış olduğu çalışma neticesinde Türk azınlığın yüzdeleri, Evros (Dedeoğlu) bölgesinde %5.5, Rodop (Gümülcine) bölgesinde % 55, İskeçe bölgesinde ise %43 şeklinde açıklanmıştır⁵⁸. Bu yüzdeler baz alındığında günümüzde azınlığın nüfusu 135.000 civarındadır. Yunan vatandaşı olduğu halde Yunanistan dışında yaşayan azınlık mensupları da hesaba katıldığında 150.000 civarında Müslüman Türk'ün olduğu ortaya çıkmaktadır.

1.4.2. Batı Trakya Müslüman Türk Azınlığına Tanınmış Dinî Haklar

Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflamasıyla 1821 yılında Yunanlılar tarafından bir ayaklanma başlatılmış ve bunun sonucu olarak da 1830 yılında Osmanlı'ya karşı bağımsızlığını kazanan ilk ülke Yunanistan olmuştur⁵⁹. Gerek bağımsızlığını elde edişi, gerekse olayların Osmanlı İmparatorluğu'nun aleyhine gelişmesi sürecinde Yunanistan her yeni toprak elde edişinde bu genişlemesini batılı ülkelere tescil ettirebilmek adına büyük devletlerle antlaşmalar yapmıştır. Yapılan bu antlaşmaların sonucunda ise, yeni kazandığı bölgelerde kalan azınlıklara birtakım haklar tanımak zorunda kalmıştır. 1830 Londra Protokolü, 1881 İstanbul Uluslararası Sözleşmesi, 1913 Atina Barış Antlaşması, 1920 Sevr Antlaşması ve 1923 Lozan Barış Antlaşmasını, bu antlaşmalar arasında saymak mümkündür⁶⁰.

Yunanistan'ın her toprak elde edişinde Müslümanlara tanıdığı haklar antlaşmalarla sabittir. Batı Trakya'nın Yunanistan topraklarına katılmasıyla o dönem Müslüman azınlığa yönelik yürürlükte olan haklardan Batı Trakya'da yaşayan Müslüman azınlık da yararlanmıştır. Nitekim yapılan antlaşmalara bakıldığında önceden imzalanmış antlaşmalarda verilmiş haklar ya küçük bir değişikliğe uğramış ya da olduğu şekliyle

⁵⁶ Akademik Kurul, *İ Anaptiksi Tis Thrakis Proklisis ke Prooptikes*, Atina Akademisi, Atina 1994, s. 45; Ömeroğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Batı Trakya Türkleri*, s. 109.

⁵⁷ Ömeroğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Batı Trakya Türkleri*, s. 109.

⁵⁸ *İ Anaptiksi Tis Thrakis Proklisis ke Prooptikes*, s. 47.

⁵⁹ Yunanistan Tarihi, http://www.in2greece.com/english/historymyth/ancient_hist_and_myth.htm (Erişim Tarihi: 04.04.2020).

⁶⁰ *Düstur*, İkinci Tertip, VII, 45; *Düstur*, Üçüncü Tertip, Necmi İstikbal Matbaası, İstanbul 1931, V, 36-42; Yunanistan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, *Yunanistan'la Alakalı Önemli Uluslararası Antlaşmalar*, <https://www.mfa.gr/en/the-ministry/international-conventions/major-international-treaties-concerning-greece.html> (Erişim tarihi: 12.06.2020).

onaylanmıştır. Bu nedenle 1920 yılından önce Müslüman azınlığa tanınmış haklar, Batı Trakya’da yaşayan Müslüman azınlığı yakından ilgilendirmektedir. Konumuzla bağlantılı olmasından dolayı antlaşmalarda tanınmış dinî haklara kısaca değinilecektir.

1.4.2.1. 1881 İstanbul Uluslararası Sözleşmesi

Bu sözleşme, Fransa, Almanya, Avusturya, Macaristan, Büyük Britanya, İtalya, Rusya devletleri ile Osmanlı İmparatorluğu arasında 2 Temmuz 1881 yılında imzalanmıştır. Antlaşmanın 3. maddesinde, Yunanistan topraklarındaki Müslüman Türklerin örf, adet ve dinlerine saygı gösterileceği, Yunan kökenli Yunanistan vatandaşlarıyla aynı medeni ve siyasî haklara sahip olunacağı beyan edilmiştir⁶¹.

Antlaşmanın 8. Maddesinde, din özgürlüğü günce altına alınmıştır. Bu maddeye göre; Müslümanlar istedikleri gibi ibadetlerini ifa edebilecek, var olan veya oluşacak Müslüman cemaatler özerk ve hiyerarşik örgütlenebilecek, cemaatlerin dinî liderleriyle olan ilişkilerine karışılmayacak ve kadı mahkemeleri dinî konularda hüküm vermeye devam edebilecektir⁶².

1.4.2.2. 1913 Atina Antlaşması

Yunanistan ile Osmanlı İmparatorluğunun savaş halini resmen bitiren antlaşma, 14 Kasım 1913 yılında imzalanmıştır. Antlaşmanın 2. Maddesinde, Müslüman azınlığa önceki antlaşmalarda verilmiş haklar tekrar onaylanmıştır⁶³. Bu maddeye 3 numaralı bir protokol eklenerek antlaşma bütün Yunanistan topraklarında geçerli kılınmıştır⁶⁴.

Antlaşmanın 11. Maddesine göre, Yunanistan’da bulunan azınlığın can, mal ve din özgürlüğü olacak ve Yunan kökenli vatandaşlara eşit şartlara sahip olacaktır. Hutbelerde Padişahın ismi okunmaya devam edecek, Cemaat-i İslâmiyye’nin mal ve nakitlerine dokunulmayacaktır. Dinî önderler şeyhülislâmlık makamına bağlı kalacak ve

⁶¹ Oran, *Batı Trakya Sorunu*, s. 34; Yunanistan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, *Yunanistan’la Alakalı Önemli Uluslararası Antlaşmalar*, <https://www.mfa.gr/en/the-ministry/international-conventions/major-international-treaties-concerning-greece.html> (Erişim tarihi: 12.06.2020).

⁶² Oran, *Batı Trakya Sorunu*, s. 34; Bostantzi, Chousein, Lozan Antlaşması Sonrası Batı Trakya’da Din Eğitiminin Problemleri, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2014, s. 10; Yunanistan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, *Yunanistan’la Alakalı Önemli Uluslararası Antlaşmalar*, <https://www.mfa.gr/en/the-ministry/international-conventions/major-international-treaties-concerning-greece.html> (Erişim tarihi: 12.06.2020).

⁶³ Erim, Nihat, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Ankara 1953, I, 478; Yunanistan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, *Yunanistan’la Alakalı Önemli Uluslararası Antlaşmalar*, <https://www.mfa.gr/en/the-ministry/international-conventions/major-international-treaties-concerning-greece.html> (Erişim tarihi: 12.06.2020).

⁶⁴ Erim, *Siyasi Tarih Metinleri*, I, 478.

toplumun dinî önderleriyle aralarındaki ilişkiye kısıtlama getirilmeyecektir. Aynı zamanda müftüler, Müslüman müntehipler tarafından seçilecektir. Başmüftü seçiminde ise bütün müftüler tarafından oluşturulacak heyet aracılığıyla üç aday belirlenip biri Yunan Kralı tarafından onaylanacak ve Osmanlı Padişahı tarafından onaylanan başmüftüye, Yunanistan'daki diğer müftülere hüküm ve fetva verme yetkisini bahşedebilmesi için bir mürasele gönderilecektir. Müftüler, dinî meseleler ve vakıf idaresini yönetmenin haricinde, nikâh, talak, nafaka, velâyet, ispat-ı rüşd, Müslümanlara ait vasiyetler, tevarüs ve tevliyet gibi konularda hüküm verme yetkisine sahip olacaktır. Ayrıca müftüler tarafından düzenlenen kararlar, Yunan yetkili makamları tarafından uygulamaya konacaktır. Miras konularında taraflar, hakem sıfatıyla müftüye başvurabilecek ve verilen karar yerel mahkeme tarafından onaylanacaktır⁶⁵.

Bu antlaşmada imzalanan 3 numaralı protokolde konuyla alakalı bazı maddelere yer verilmiştir. Buna göre, nüvvap (müftü, kadı, din adamları) yetiştirmek üzere bir medrese kurulacak, başmüftü, müftüler ve müftülüklerde memur olanlar, Yunan devletinin memuru sayılacaklardır. Protokolün 15. Maddesine göre ise, özel Müslüman okulları kurulabilecektir. Bu okullar müftü, başmüftü ve Yunan müfettişler tarafından denetlenebilecek olup, eğitim dili Türkçe olmakla beraber Yunan dili de zorunlu olacaktır⁶⁶.

1.4.2.3. 1920 Sevr Antlaşması (Yunan Sevr'i)

Fransa'nın Sevr kentinde 10 Ağustos 1920 tarihinde üç tane antlaşma imzalanmıştır. Bunlardan birincisi, Osmanlı ile imzalanmış ve Osmanlı'yı parçalayan antlaşma (Osmanlı Sevr'i), ikincisi Batı Trakya'nın Yunanistan'a verilmesini resmen onaylayan antlaşma, üçüncüsü ise Yunanistan'da yaşayan azınlıkların korunmasıyla alakalı (Yunan Sevr'i) antlaşmadır⁶⁷. Yunan Sevr'i diye de isimlendirilen, Yunanistan'daki azınlıkların korunmasıyla alakalı antlaşmada, Osmanlı taraf ülkelerden biri değildir. Nitekim bu antlaşma, Britanya, Fransa, İtalya, Japonya ile Yunanistan arasında gerçekleşmiş⁶⁸, Yunanistan meclisi antlaşmayı 29 Eylül 1923 tarihinde onaylamıştır⁶⁹.

⁶⁵ Erim, *Siyasi Tarih Metinleri*, I, 481-482.

⁶⁶ Erim, *Siyasi Tarih Metinleri*, I, 486-487.

⁶⁷ Oran, *Batı Trakya Sorunu*, s. 43.

⁶⁸ Oran, *Batı Trakya Sorunu*, s. 43.

⁶⁹ ΦΕΚ 311, 30.10.1923.

Yunanistan, antlaşmanın 2. ve 7. Maddelerinde, dil, din, ırk, soy, millet ayrımı yapmaksızın ülkesinde ikamet eden her vatandaşın yaşam ve özgürlük haklarını koruyacağını ve hukuk önünde eşit tutacağını taahhüt etmiştir.

Konumuzla alakalı olan 14. madde de ise, Müslümanların aile ve kişisel hukuk ile ilgili konularının, Müslüman örf ve adetlerine (İslâm Hukukuna) uygun olarak çözülmesi için gerekli tüm tedbirlerin alınması kabul edilmiştir⁷⁰.

1.4.2.4. 1923 Lozan Antlaşması

Osmanlı İmparatorluğunun son dönemleri, bu topraklardan Yunanistan'a bir milyon Rum göç etmiştir. Zorunlu mübadeleden önce gerçekleşen bu göç, Yunanistan'ı yerleştirme konusunda hayli zora sokmuştur. Yunanistan, Lozan Barış Konferansı sırasında Türkiye tarafının da mübadele önereceğini öğrenir öğrenmez süreci hızlandırmış ve Barış Antlaşması imzalanmadan altı ay önce mübadele konusunda sözleşme yapılmıştır. Mübadele, 30 Ocak 1923 tarihinde imzalanmış, Mayıs ayında ise yürürlüğe girmiştir⁷¹.

Türkiye'deki Türk uyruklu Ortodoks Rumlarla, Yunanistan'daki Yunan uyruklu Müslümanların zorunlu olarak değişimini öngören sözleşmede, İstanbul Rumlarıyla Batı Trakya Müslümanları değişimin dışında tutulmuştur⁷².

Lozan Barış Antlaşmasında azınlıklarla alakalı bölüm "Akalliyetlerin Himayesi" başlığı altında ele alınmıştır⁷³. Konuyla alakalı olan 42. madde şu şekildedir:

Türkiye Hükümeti gayrimüslim akalliyetlerin hukuku aile veya ahkâmı şahsiyeleri bahsinde bu mesailin mezkûr akalliyetlerin örf ve âdetlerinde hal ve fasletilmesine müsait her türlü ahkâm vaz'ına muvafakat eder .

işbu ahkâm Türkiye Hükümeti ile alâkadar akalliyetlerden her birinin müsavi miktarda mümessillerinden mürekkep hususî komisyonlar tarafından tanzim olunacaktır, ihtilâf vukuunda Türkiye Hükümeti ile Cemiyeti Akvam Meclisi bilittifak Avrupa hukukşinasları meyanından müntehap bir hakem alelhakem tayin edeceklerdir.

Türkiye Hükümeti mezkûr akalliyetlere ait kiliselere, havralara, mezarlıklara ve sair müessesatı diniyeye her türlü himayeyi bahşeylemeği taahhüt eder. Ayni akalliyetlerin hali hazırda Türkiyede mevcut olan evkafına ve müessesatı diniye ve hayriyelerine her türlü teshilât ve

⁷⁰ ФЕК 311, 30.10.1923.

⁷¹ Oran, *Batı Trakya Sorunu*, s. 46.

⁷² Oran, *Batı Trakya Sorunu*, s. 46.

⁷³ *Düstur*, Üçüncü Tertip, V, 36-42.

müsaadat ita olunacak ve Türkiye Hükümeti yeni müessesatı diniye ve hayriye ihdası için bu kabil sair müessesatı hususiyeye temin edilmiş olan teshilâtı lâzimededen hiç birini diriğ etmeyecektir⁷⁴.

Antlaşmanın 45. maddesi, “İşbu fasıl ahkâmı ile Türkiye’nin gayrimüslim akalliyetleri hakkında tanınan hukuk, Yunanistan tarafından dahi kendi arazisinde bulunan Müslüman akalliyet hakkında tanınmıştır⁷⁵.” denilerek, “Akalliyetlerin Himayesi” başlığında bulunan her maddenin iki taraf (İstanbul Ortodoks Rumları, Batı Trakya Müslüman Türkleri) içinde geçerli olduğu açıkça ifade edilmiştir.

42. madde de her iki tarafında hukuk-u aile (aile durumu) ve ahkâmı şahsiye (kişisel durum) konularında kendi örf ve adetlerine göre hareket edebileceği bildirilmektedir. Bu da Müslüman azınlığın aile ve kişisel durumlarda İslâm hukukuna göre hareket edebileceği anlamına gelmektedir. Nitekim 30 Aralık 1922 tarihinde yapılan oturumda Yunan temsilcilerden olan Caclamanos, kişisel durum kapsamına giren şeyleri, “nişanlanma, evlenme, ayrılık, boşanma, evlatlık, evlat edinme, babalık yetkisi, korumanlık (vesâyet), egelik (velâyet), miras, vasiyet senetleri ve ekleri (testaments et codicelles), bağış, geçimlik (nafaka), çehiz (drahoma)⁷⁶” şeklinde açıklamıştır.

1.4.2.5. Yunan İç Hukukundaki Yasalar

Yunanistan Meclisi, bu topraklarda yaşayan Müslüman azınlığın haklarının korunmasıyla alakalı, 2345 sayı ve 1920 tarihli bir yasa çıkarmıştır⁷⁷. Bu yasanın ilk 15 maddesi müftülerin seçimi ve yetkileri hakkında olmuştur. Müftülerin seçimi ve yetkileriyle ilgili yasa öneri ve tasarıları, ikinci olarak 1988 yılında Yunan Meclisinde görüşülmüştür. Bunun neticesi olarak 1920 sayı ve 1991 tarihli yasa yürürlüğe girmiştir⁷⁸. Bu yasanın 5. maddesine göre, müftülerin görev ve yetkileri şu şekildedir:

- a. Kutsal İslâm Yasalarından kaynaklanan dinî görev ve sorumluluklarını ifa ederler.
- b. Müslüman din görevlilerini atar, denetler ve azlederler,
- c. Müslümanlar arasındaki dinî nikâhları akdeder veya onaylarlar,
- d. Kutsal İslâm Yasaları ile ilgili konular üzerinde görüş bildirirler ve

⁷⁴ *Düstur*, Üçüncü Tertip, V, 40.

⁷⁵ *Düstur*, Üçüncü Tertip, V, 42.

⁷⁶ Meray, Seha L., *Lozan Barış Konferansı (Tutanaklar-Belgeler)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001, Takım: 1, Kitap: 2, I, 231.

⁷⁷ ΦΕΚ Α 148, 03.07.1920

⁷⁸ ΦΕΚ Α 11, 04.02.1991

- e. Kutsal İslâm Yasaları öngördüğü takdirde evlilik, boşanma, nafaka, velâyet, vesâyet, kazaî rüşd, İslâmî vasiyetname ve kanunî mirasçılık konularında hüküm verme yetkisine sahiptirler⁷⁹.

1920 yılında çıkan yasada, müftülere vakıf mallarıyla alakalı yetkiler verilirken, 1991 yılında çıkan yasada bu ifadeler yer almamaktadır. Ayrıca, müftülerin göreve gelmesiyle alakalı da bazı değişikliklere gidilmiştir. Atina Antlaşmasında müftülerin seçimle göreve geleceği kararlaştırılmış ve 1920 yılındaki yasayla da Yunan iç hukukuna taşınmıştır. Ancak 1991 yılında çıkan yasa, müftülerin seçim yerine tayinle göreve gelmesini içermektedir⁸⁰.

Önemli bir diğer değişiklik ise, 1920 yılında çıkan yasaya göre müftülerin verdiği kararların ilâm sayılması için bölgesindeki bidâyet mahkemesinin başkanı tarafından onaylanması gerekiyordu. Başkan, müftülerin vermiş olduğu kararların yetkileri dahilinde olup olmadığını inceleyebilirdi. Ancak kararların içeriğini inceleme hakkı yoktu. 1920 yılında çıkan yasaya göre de müftülerin verdiği kararların hüküm teşkil etmesi için bidâyet mahkemesi tarafından onaylanması gerekir. Fakat önceki yasadan farklı olarak, bidâyet mahkemesi müftünün vermiş olduğu kararın, yetkisi dahilinde olup olmadığını incelediği gibi, kararın içeriğini inceleme hakkına da sahip olmuştur⁸¹.

Antlaşmalardan da anlaşıldığı üzere, Batı Trakya Müslüman Türk Azınlığına tanınmış dinî haklar (din eğitimi, vakıf idareleri, Cemaat-i İslâmiyye, aile ve kişisel durumla alakalı görüş beyan etme vb.), toplumun dinî önderi olan müftülerin yetkisi dahilindeydi. Bu hakların bir kısmı günümüzde var olsa da asıl yetkili merci olan müftülüklerle, toplumun önder olarak benimsemediği kimselerin tayin edilmesi, dinî haklar konusunda en büyük sorunu oluşturmaktadır.

Müftülük seçiminde 1920 yılından 1985 yılına kadar bölge valisi, Müslüman Cemaatinin ileri gelenleri tarafından bir isim önerilmesini istemiş, önerilen kişi de yetkili makamlarca onaylanmıştır. Gümölcine Müftüsü Hüseyin Mustafa Efendinin 1985 yılında vefat etmesiyle yerine valilik tarafından direk naip ataması yapılmış, 2345/1920 sayı ve

⁷⁹ Topçu, Rıdvan, *İslâm Hukuku Açısından Batı Trakya'daki Müftülerin Yetkileri*, BAKEŞ Yayınları, 2012, s. 63; Yasanın Yunanca metni için bkz: ΦΕΚ Α 11, 04.02.1991.

⁸⁰ Topçu, *Batı Trakya'daki Müftülerin Yetkileri*, s. 63.

⁸¹ Topçu, *Batı Trakya'daki Müftülerin Yetkileri*, s. 63-64.

tarihli yasaya uyulmamıştır⁸². Aynı durum İskeçe Müftüsü Mustafa Hilmi Efendinin 1990 yılında vefatıyla İskeçe bölgesinde de olmuştur⁸³. Azınlık Yüksek Kurulunun çabalarına rağmen 1985 tarihinde başlayan müftülük seçimi sorunu, bir çözüme ulaşmadan günümüze kadar gelmiştir. Ancak Müslüman Türk Azınlığı, dayatılan müftüler yerine kendi dinî liderini seçmiştir⁸⁴. Böylelikle İskeçe ve Gümülcine’de, biri halkın seçip devletin kabul etmediği (seçilmiş), biri de halkın kabul etmeyip devletin atadığı (tayinli) olmak üzere ikişer müftü olmuştur.

Günümüzde antlaşmalarla azınlığa tanınmış haklar, Yunan Devletinin atadığı müftülerin yetkisindedir. Bu nedenle de azınlık, tanınmış haklardan gerektiği gibi istifade edememektedir.

1.4.3. Azınlık Müftülerinin İslâm Hukuku Açısından Yetkileri

Osmanlı, kaybettiği toprakları Yunanistan’a bırakırken bölgede kalan Müslümanların haklarını garanti altına alabilmek adına antlaşmalar yapmıştır. Osmanlı’nın bu bölgelerden çekilmesiyle var olan kadılık makamı da kaldırılmıştır. Ancak antlaşmalar gereği kadılığın bazı yetkileri müftülüklere devredilmiştir⁸⁵. Bu sebeple Batı Trakya’daki Müftüler, bazı konularda İslâm hukukuna göre karar verme yetkisine sahip olmuşlardır. Verilen kararların Yunan mahkemeleri nezdinde de bağlayıcılığı vardır⁸⁶. Müftülerin İslâm hukuku açısından yetkileri şunlardır:

1.4.3.1. Nikâh Akdi

Yunanistan, Avrupa ülkelerinin genelinde olduğu gibi laik bir devlet değildir. Aksine resmi kilisesi (Ortodoks Hristiyan) vardır. Vatandaşlarının yaklaşık %95’i bu dine mensuptur⁸⁷. Bu nedenle Yunanistan’da resmi nikâh işlemleri, 1982 yılına kadar sadece dinî nikâh olarak kabul edilmiştir. Medenî nikâh, 1982’de çıkan yasayla kabul görmüş ve her iki nikâh şekli de resmi olarak geçerli sayılmıştır⁸⁸.

⁸² Hüseyinoğlu, Tevfik-İmamoğlu, Mehmet, *Yunanistan’da Başmüftülük, Müftülükler ve Müftüler*, BAKES Yayınları, 2017, s.161.

⁸³ Hüseyinoğlu-İmamoğlu, *Yunanistan’da Başmüftülük*, s. 261.

⁸⁴ Hüseyinoğlu-İmamoğlu, *Yunanistan’da Başmüftülük*, s. 267.

⁸⁵ Topçu, *Batı Trakya’daki Müftülerin Yetkileri*, s. 121; Hüseyinoğlu-İmamoğlu, *Yunanistan’da Başmüftülük*, s.318.

⁸⁶ Hüseyinoğlu-İmamoğlu, *Yunanistan’da Başmüftülük*, s. 318.

⁸⁷ Charalambos, Papastathis, “Yunanistan”, *Avrupa Birliği Ülkelerinde Din-Devlet İlişkisi*, (Ed. Ali Köse, Talip Küçükcan), İsam Yayınları, İstanbul 2008, s. 275.

⁸⁸ ΦΕΚ Α 46, 07.04.1982

Müslümanların nikâh işlemlerinde ise aslen kadılığın görevi olan nikâh akdetme, bu makamın kaldırılmasıyla müftülüklere devredilmiştir. Müftülük tarafından Osmanlı devrinde uygulandığı gibi hiç evlenmemiş bir kıza “izinname-i bâkire”, dul bir kadına ise “izinname-i seyyibe” adında bir evlilik belgesi verilmekte sonrasında Müftünün kendisi veya izin verilmiş bir imam tarafından nikâh kıyılmaktadır⁸⁹. Günümüzde bu izin belgelerini müftülükler yerine belediyeler vermeye başlamıştır⁹⁰. Hristiyan vatandaşlara tanınan dinî veya medenî nikâh kıyma hakkı, Müslümanlara da tanınmıştır. Nitekim Müslümanlar, dinî nikâh kıyma hakkına sahip olduğu gibi medenî nikâh kıyma hakkına da sahiptirler.

1.4.3.2. Boşama ve Nafaka Tayini

İslâm hukukunda yaygın olan, kocanın eşini belirli bir lafız sarf etmesiyle (talak)⁹¹ boşamasının haricinde, kadının herhangi bir mal karşılığı kocasını boşamaya razı etmesi de (Muhâle'a) boşanma çeşitlerindendir⁹². Ayrıca taraflardan birinin başvurmasıyla hâkim kararıyla evliliğin sona erdirilmesi de (tefrîk) boşanma çeşitleri arasındadır. Boşanma çeşitlerinden olan hâkim kararıyla boşanma görevini de kadılık üstlenmektedir. Ancak kadılık makamının Yunanistan'da kaldırılmasıyla bu yetki de müftülüklere devredilmiştir⁹³.

Boşanan kadının beklemesi gereken iddet süresi, Kur'an-ı Kerim'de “وَالْمُطَلَّاتُ / بَيِّنَاتٌ بِأَنفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ / Boşanan kadınların kendileri üç kur'u (adet) beklerler⁹⁴.” ayetiyle belirlenmiştir. “قُرُوءٍ / Kur'u” kelimesi temizlik ve hayız⁹⁵ manalarına geldiği için alimler arasında ihtilaf olmuştur. Şafii, Mâlikî fakihler bu kelimeyi temizlik olarak anlamışlardır⁹⁶. Hanefîler ise bunun hayız manasına geldiği görüşünü benimsemişlerdir⁹⁷.

⁸⁹ Topçu, *Batı Trakya'daki Müftülerin Yetkileri*, s. 87; Hüseyinoğlu-İmamoğlu, *Yunanistan'da Başmüftülük*, s. 320.

⁹⁰ Hüseyinoğlu-İmamoğlu, *Yunanistan'da Başmüftülük*, s.320.

⁹¹ el-Mevsilî, Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd , *el-İhtiyâr li-ta'lîl-i-Muhtâr*, Dâru Kabâ, Dimaşk, II, 144; el-Meydânî, Abdülganî b. Tâlib b. Hammâde el-Guneymî ed-Dimaşkî, *el-Lübâb fî Şerhi'l-Kitâb*, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrût, III, 38.

⁹² el-Mevsilî, *el-İhtiyâr*, II, 184; el-Meydânî, *el-Lübâb*, III, 66.

⁹³ Topçu, *Batı Trakya'daki Müftülerin Yetkileri*, s. 96; Hüseyinoğlu-İmamoğlu, *Yunanistan'da Başmüftülük*, s. 320.

⁹⁴ el-Bakara, 2/228.

⁹⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, “Kur'û”, I, 130.

⁹⁶ el-Müzenî, Ebû İbrâhîm İsmâîl b. Yahyâ b. İsmâîl el-Mısrî, *Muhtasarü'l-Müzenî*, Dâru'l-Marife. Beyrût 1990, VIII, 322; İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî, *Bidâyetü'l-Muctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*, Dâru'l-Hadîs, Kâhire 2004, III, 108.

⁹⁷ el-Mevsilî, *el-İhtiyâr*, II, 202; el-Meydânî, *el-Lübâb*, III, 83.

Hayız görmeyen kimselerin iddet süresi, ayet-i kerime de üç ay olarak zikredilmiştir⁹⁸. Eşi vefat eden bir kadının dört ay on gün⁹⁹, hamile kadının ise bebeği doğurana kadar iddet beklemesi gerekir¹⁰⁰.

İddet süresi boyunca kadının nafakası kocası tarafından karşılanır¹⁰¹. Ancak kocası vefat eden ve yaptığı haksızlık sonucu boşanmaya sebep olan kadın nafaka hakkına sahip olmaz¹⁰². Nafaka, yeme- içme, giysi ve barınma gibi temel ihtiyaçların karşılanmasıdır¹⁰³. Batı Trakya'daki müftülerde eşin maddi durumunu göz önünde bulundurarak nafaka belirleme yetkisi vardır. Ayrıca evlilik esnasında karısının ihtiyaçlarını gidermeyen kocayı, nafaka vermeye mecbur etme yetkisine de sahiptir¹⁰⁴.

1.4.3.3. Velâyet (Vesâyet - Hidâne)

Velâyet sözlükte “İdare etmek, sevmek, yardım etmek, işin sorumluluğunu üstlenmek” manalarına gelmektedir¹⁰⁵. Fıkıh terimi olarak ise; Gereken şartları taşıyan bir kimsenin, eda ehliyeti hiç olmayan veya eksik olan birinin şahsı veya mallarıyla alakalı işlerini, gözetip yürütmek üzere onun yerini tutmasıdır¹⁰⁶.

Velâyet konusunu üçe ayırmak mümkündür. Küçüklerin veya ehliyeti yetersiz olan kimselerin şahsıyla alakalı (eğitim, meslek öğretimi, evlilik vs.) konularda birinin yetkili olmasına **velâyet**, mali işlerde yetkili kılınmasına ise **vesâyet** denir¹⁰⁷. Küçüklerin veya eksik ehliyete sahip olanların bakımı, gözetimi ve terbiyesinin bir kişinin sorumluluğuna verilmesi ise **hidâne** (bakım velâyeti) dir¹⁰⁸.

⁹⁸ et-Talâk, 65/ 4.

⁹⁹ el-Bakara, 2/ 234.

¹⁰⁰ et-Talâk, 65/ 4.

¹⁰¹ el-Mevsilî, *el-İhtiyâr*, II, 219; el-Meydânî, *el-Lübâb*, III, 96.

¹⁰² el-Mevsilî, *el-İhtiyâr*, II, 220; el-Meydânî, *el-Lübâb*, III, 97.

¹⁰³ el-Mevsilî, *el-İhtiyâr*, II, 220; el-Meydânî, *el-Lübâb*, III, 97.

¹⁰⁴ Topçu, *Batı Trakya'daki Müftülerin Yetkileri*, s. 105; Hüseyinoğlu-İmamoğlu, *Yunanistan'da Başmüftülük*, s.321.

¹⁰⁵ el-Firûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kub b. Muhammed, *el-Kamûsü'l-Muhît*, Risâle, Beyrût 2005, “Vly”, I, 1344.

¹⁰⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, “Vly”, XV, 407; Döndüren, Hamdi, *Delilleriyle Aile İlmihali*, Erkam Yayınları, İstanbul, s. 280; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, “Velâyet”, s. 602.

¹⁰⁷ el-Merginânî, Ebû'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Ferganî, *el-Hidâye fî Şerhi Bidâyeti'l-Mübtedî*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, Beyrût, II, 284; ez-Zühaylî, Vehbe, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletuhu*, Dâru'l-Fikr, Dimaşk 1989, IV, 141; Döndüren, *Aile İlmihali*, ss. 280-282.

¹⁰⁸ el-Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed, *Bedâ'i'u's-Sanâ'i' fî Tertîbi's-Şerâ'i'*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrût 2003, V, 204; el-Merginânî, *el-Hidâye*, II, 284; ez-Zühaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, VII, 717; Döndüren, *Aile İlmihali*, s.322.

Batı Trakya’da bulunan müftülerin yetkilerinden olan velâyet meselesi, uzun yıllar Yunan mahkemelerince kabul görmüştür. Ancak daha sonraları 2345/1920¹⁰⁹ ve 1920/1991¹¹⁰ sayı ve tarihli yasalarda sadece velâyet-vesâyet ifadelerinin zikredildiği gerekçesiyle hidâne’nin müftülüklerin yetkisi dahilinde olmadığı belirtilerek, müftülerin elinden bu yetki alınmıştır¹¹¹. Aile ve şahıs hukukuyla alakalı bütün meselelerin yetkisi müftülüklere bırakılırken sadece hidânenin ayrı tutulması hayli garip bir durumdur. Lozan antlaşmasında “aile ve şahıs hukuku” şeklinde genel bir tabir kullanılmıştır. Bu nedenle hidâne konusunda müftülüklerin yetkisini elinden almanın Lozan Antlaşmasına aykırı bir tutum olduğunu söylemek mümkündür¹¹².

1.4.3.4. Miras Hukuku

Yunan Anayasasının 4. maddesinin 2. fıkrasında kadın-erkek eşitliği kabul edilmiştir¹¹³. Bununla birlikte Yunan Medeni Kanunu’na göre ölenin çocukları miras konusunda eşit pay hakkına sahiptirler¹¹⁴. İslâm hukukunda ise “يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثِيَيْنِ / Allah size, çocuklarınız hakkında erkeğe, iki kadın payı kadar (vermenizi) emreder.”¹¹⁵ ayeti gereğince erkek-kadın eşitliği mevcut değildir. Her ne kadar miras konusunda İslâm hukukuyla Yunan hukuku arasında büyük farklılıklar olsa da Yunanlı yazarların en fazla eleştirdiği mesele, kadın-erkek eşitliğinin olmamasıdır. Bu eşitsizliğin Yunan Anayasası’na ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’ne aykırı olduğunu, bu sebeple de müftülerin miras hukuku yetkilerinin kaldırılmasını savunmaktadırlar¹¹⁶.

İslâm, eşitlikten ziyade denge ilkesini temel alır. Eşitlik ilkesini de kapsayan adâlet, genel anlamda “denge”yi ifade etmektedir. Bu denge kimi zaman eşitlikle gerçekleşse de her durumda eşitlik adâlet değildir. Bu nedenle adâlet eşitlik değil dengedir¹¹⁷. İslâm’a göre, ceza hukukunda adâletin sağlanması, konumu, rütbesi ne olursa olsun eşit yargılanmayla mümkündür¹¹⁸. Ancak hasta-sağlıklı, genç-yaşlı, özürlü-özürsüz

¹⁰⁹ ΦΕΚ Α 148, 03.07.1920.

¹¹⁰ ΦΕΚ Α 11, 04.02.1991.

¹¹¹ Topçu, *Batı Trakya’daki Müftülerin Yetkileri*, s. 110; Hüseyinoğlu-İmamoğlu, *Yunanistan’da Başmüftülük*, s. 322.

¹¹² Topçu, *Batı Trakya’daki Müftülerin Yetkileri*, s. 110.

¹¹³ Συνταγμα της Ελλάδας, Βουλή των Ελλήνων, 2010, s.20.

¹¹⁴ Topçu, *Batı Trakya’daki Müftülerin Yetkileri*, s. 117.

¹¹⁵ en-Nisâ, 4/11.

¹¹⁶ Topçu, *Batı Trakya’daki Müftülerin Yetkileri*, s. 118.

¹¹⁷ Karaman, Hayrettin, “Adâlet”, *DİA*, İstanbul 1988, I, 343; Ayengin, Tevhit, *İslam ve İnsan Hakları*, Ravza Yay., İstanbul 2017, s. 260.

¹¹⁸ Ayengin, *İslam ve İnsan Hakları*, s. 261.

gibi ayrı özelliklere sahip insanların durumlarını dikkate almadan genel eşitlik ilkesiyle değerlendirerek adâletin sağlanması mümkün değildir. Böyle bir durumda adâlet, ihtiyaçları, beklentileri ve özellikleri dikkate alarak değerlendirmeye sağlanabilir¹¹⁹. Bir annenin büyük çocuğuna verdiği yiyecek ve içecekleri, süt çağında olan bebeğine vermesi ile eşitlik sağlansa da adâlet sağlanmış olmaz¹²⁰. Adâletin sağlanması dengeyle mümkündür.

Yunanlı yazarlar, Müslümanların da aslında bu eşitsizlikten rahatsız olduğunu iddia etmektedirler. Buna delil olarak ise 1985 yılından önce müftülüğe mirasla alakalı her yıl dört yüz meselenin çözümü için başvurulduğu, 1985 yılından sonra bu rakamın on beş- yirmiye kadar düştüğü gösterilmektedir¹²¹. Ancak bu düşüşün sebebini, insanların İslâm hukukundan uzaklaşması olarak değerlendirmek doğru değildir. Asıl sebep olarak 1985 yılında başlayıp hala devam eden müftülük sorununun olduğunu söylemek daha isabetli olacaktır. Batı Trakya Müslüman-Türkleri'nin tasvip etmediği müftülerin o makama getirilmesi, halkı atanmış müftülüklerden uzaklaştırmıştır¹²². Nitekim bunun tezahürü, müftülük kayıtlarında miras, nikâh gibi meselelerin azalması olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.5. Dâr Kavramı

Dâr kelimesi lügatta “mahal, bina ve arsaların toplandığı mekan” anlamına gelir. Ayrıca “bir kavmin konakladığı yer, ülke” manasında da kullanılmaktadır¹²³. İslâm hukukunda ise, bir Müslüman veya gayrimüslim idarecinin hakimiyeti altındaki ülke, anlamında kullanılmıştır¹²⁴.

İslâm hukukçuları, dünya üzerinde bulunan ülkeleri iki kısma ayırmışlardır. Devletin siyasî, iktisadî, idarî ve hukukî düzeninin İslâm esaslarına dayandığı, yasama, yürütme ve yargı yetkilerinin İslâmî otoritenin elinde bulunduğu ülkelere Dârüislâm, İslâm düzeninin hakim olmadığı ve bu yetkilerin Müslüman otoritenin elinde bulunmadığı ülkelere de Dârülharp adını vermişlerdir¹²⁵.

¹¹⁹ Ayengin, *İslam ve İnsan Hakları*, s. 263.

¹²⁰ Ayengin, *İslam ve İnsan Hakları*, s. 264.

¹²¹ Topçu, *Batı Trakya'daki Müftülerin Yetkileri*, s. 119.

¹²² Topçu, *Batı Trakya'daki Müftülerin Yetkileri*, s. 119.

¹²³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, “Dâr”, IV, 298; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, “Dâr”, s.91.

¹²⁴ Özel, Ahmet, *Dârüislâm Dârülharp İslâm Hukukunda ülke Kavramı*, İz yayıncılık, 6. Baskı, s. 73.

¹²⁵ Özel, Ahmet, “Dârülharp”, *DİA*, İstanbul 1993, VIII, 536

Osmanlı devletinin Batı Trakya'yı fethetmesiyle bu belde artık İslâm hükümleriyle yönetilmeye başladığı için DârüIslâma dönüşmüştür. Batı Trakya'nın İslâm hakimiyetinden çıkıp gayrimüslimlerin hakimiyetine geçmesiyle ise “bu topraklar dârüIslâm olarak kaldı mı, yoksa dârülharbe dönüştü mü?” tartışmasını beraberinde getirmiştir. Bunun nedeni ise, alimlerin konuyla alakalı farklı görüşler ortaya koymasıdır. Bu sebeple önce dârüIslâm, dârülharp, dârüssulh vb. kavramları, sonrasında dârülharbin dârüIslâma ve dârüIslâmın dârülharbe dönüşmesi konusunda alimlerin görüşlerini incelemeye çalışacağız.

1.5.1. DârüIslâm

DârüIslâm Müslümanların ülkesidir. Bu ülkede devletin siyâsî, iktisadî, idarî ve hukukî nizamı İslâmî esaslara göredir. Yasama, yürütme ve yargı yetkileri Müslüman otoritenin elindedir¹²⁶.

Kur'an ve Sünnette hangi ülkelerin dârüIslâm sayılacağıyla ilgili bilgi bulunmadığından fakihler konuyla alakalı farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Fakihlerin dârüIslâm hakkındaki görüşleri şu şekildedir:

Hanefîlere göre, Müslümanların yönetimi altında olan ve İslâmî hükümlerin açıkça yapıldığı yerdir¹²⁷. **Mâlikîlere** göre, düşmanların saldırmasından emin olunan yerdir. Aksi takdirde o yer Müslümanlara ait toprakların sınırları içinde olsa bile, dârüIslâm sayılmaz¹²⁸. **Şâfîlere** göre dârüIslâm üç kısımdır:

- Müslümanların mukim bulundukları yerler.
- Müslümanların fethedip gayrimüslim ahaliye dokunmayıp cizye karşılığı ikamet etmesine müsaade ettiği yerler.
- Başta Müslümanların mukim bulundukları, fakat daha sonra gayrimüslimlerin istila ettikleri yerler. Burada yerleşik hiç Müslüman kalmasa dahi Müslüman olduğunu gizlemiş düşüncesiyle dârüIslâm sayılır¹²⁹.

Hanbelîlere göre ise dârüIslâm iki kısımdır:

¹²⁶ Özel, *DârüIslâm Dârülharb*, s. 82.

¹²⁷ es-Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed, *Şerhu's-Siyerî'l-Kebîr*, Beyrût, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997, IV, 86; Özel, *DârüIslâm Dârülharb*, s.80.

¹²⁸ Çuçek, *İslâm Hukukunda Azınlıkların İbadet Hakkı*, s. 75.

¹²⁹ en-Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî, *Ravzatü't-Tâlibîn*, Dâru 'Alemlî'l-Kütüb, Beyrût 2003, IV, 500; Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kamusu*, Sarmaşık yay., İstanbul, III, 371.

- a. Müslümanların inşa ettikleri yerler: Bağdat, Basra, Küfe gibi.
- b. Müslümanların fethettiği yerler: Şam gibi. Burada bir Müslüman dahi olsa bu belde dârüislâm'dır¹³⁰.

1.5.2. Dârülharp

Dârülharp, İslâm hakimiyetinin dışında kalan, idare ve hukuk nizamının İslâmî olmadığı ülkedir. Bunda temel ölçü, İslâm hükümlerinin tatbik edilmemesidir¹³¹. Yasama, yürütme ve yargı yetkilerinin ya tümü ya da çoğu Müslüman olmayan bir otoritenin elinde olması gereklidir. Dârüislâm tanımında farklı görüşler ortaya koyan fakihler, dâruharbin tanımında da ittifak halinde değillerdir. Bu tanımla alakalı görüşler şu şekildedir:

Hanefîlere göre dârülharp, kafirlerin reisinin emir ve idaresinin yürürlükte olduğu ülkedir¹³². **Mâlikîlere** göre, gayrimüslimlerin hukukunun icra edildiği ülkedir¹³³. **Şâfiîlere** göre, gayrimüslimlerin sulh antlaşması yapmadan istila ettiği ve daha önce dârüislâm olmayan yerlerdir¹³⁴. **Hanbelîlere** göre ise küfür hüküm ve idaresinin hakim olduğu ülkedir¹³⁵.

Dârülharp ile ilgili tanımlardan bir ülkenin dârülharp sayılıp sayılmamasında esas unsurun yönetim ve yürürlükteki kanunların arkasındaki gücün kimin elinde olduğu anlaşılmaktadır. Ülkede yönetim, emir ve yasaklar gayrimüslimlerin elindeyse ve ülkedeki Müslümanlar, dinî yükümlülüklerini, ibadetlerini yerine getirebilmek için gayrimüslimlerden izin almak zorundaysa, bu ülke dârülharptir. Orada Müslümanların yaşamış ve bazı dinî yükümlülüklerin yerine getirilmiş olması, oranın dârüislâm olduğu anlamına gelmez. Fetihden önce Mekke'de de namaz gibi bazı dinî ibadetler yapılmasına rağmen fetih gerçekleşene kadar dârüislâm sayılmamıştır¹³⁶.

¹³⁰ İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaḥḥakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâilî el-Makdisî, *el-Muğnî*, Dâru 'Âlemi'l-Kütüb, Riyad 1997, VIII, 351; Çuĉak, *İslâm Hukukunda Azınlıkların İbadet Hakkı*, s. 76.

¹³¹ Özel, *Dârüislâm Dârulharb*, s. 82.

¹³² Mansûr, Alî Alî, *eş-Şerî'atü'l-İslâmiyye ve'l-Kânûnu'd-Düveliyi'l-Âmm*, Kâhire 1971, s. 130.

¹³³ İbn Rüşd (el-Ced), Ebû'l-Velid Muhammed b. Ahmet b. Ruşd el-Kurtubî, *el-Mukaddemâtü'l-Mümehhedât*, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrût 1988, II, 153.

¹³⁴ el-Büceyrimî, Süleymân b. Muhammed b. Ömer Eş-şâfiî, *Hâşiyetü'l-Büceyrimî 'Ala'l-Hatîb*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 1996, III, 680.

¹³⁵ Özel, *Dârüislâm Dârulharb*, s. 81.

¹³⁶ Çuĉak, *İslâm Hukukunda Azınlıkların İbadet Hakkı*, s. 78.

Gayrimüslimlere ait ülkelere “dârülharp” tabirinin yanı sıra “dârülküfr¹³⁷” “dârüşşirk¹³⁸” tabirleri de kullanılmıştır. İslâm literatüründe gayrimüslimlerin hakimiyetinde olan ülkelere dârülharp tabirinin kullanılması, bazı yazarlar tarafından farklı yorumlanmıştır. İslâm’ın kılıçla ve savaşla yayıldığını iddia etmiş ve Müslümanların diğer ülkelerle olan münasebetlerinin harp esaslarına dayalı olduğunu ileri sürmüşlerdir. Harbin İslâm’ın asli bir kaidesi olduğunu ve Müslümanların gayrimüslimlerle sulh yoluna gitmediğini iddia etmişlerdir¹³⁹. Bu tamamen yanlış bir düşüncedir. Nitekim Kur’an-ı Kerim’deki ayetler gayrimüslimlerle olan ilişkilerimizin sulh esasına dayalı olduğu bildirilmektedir. Sulh halinin esas olduğunu gösteren bazı ayetler şunlardır:

وَإِنْ جَنَحُوا لِلسَّلَامِ فَاجْنَحْ لَهَا وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ / *Eğer onlar barışa yanaşırlarsa sen de ona yanaş ve Allah'a tevekkül et. Çünkü o hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir*¹⁴⁰.

فَمَا اسْتَقَامُوا لَكُمْ فَاسْتَقِيمُوا لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ / *Bunlar size karşı dürüst davrandığı sürece, siz de onlara dürüst davranın. Çünkü Allah kendine karşı gelmekten sakınanları sever*¹⁴¹.

لَا يَنْهَيْكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ أَنْ تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ / *Allah, din hususunda sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayan kimselere iyilik etmenizi ve değer vermenizi yasaklamaz. Allah değer bilenleri sever*¹⁴².

Ayet-i kerimelerden de anlaşıldığı üzere, Müslümanların gayrimüslimlere ilişkilerinde asıl olan harp hali değil, sulh halidir. İslâm literatüründe “dârülharp” tabirinin kullanımı, hicri ikinci ve üçüncü asırda ortaya çıkmıştır. O dönem, dünya üzerinde günümüz şartlarından çok farklı bir ülke yapısının olduğu bilinmektedir. O günkü düzene göre, Müslüman olan ve olmayan ülkeler arasında fiilî bir savaş olmasa da olma ihtimalinden dolayı bu şekilde bir isimlendirme yapılmıştır¹⁴³.

¹³⁷ el-Kâsânî, *Bedâ’i ‘u’s-Sanâ’i*, IX, 519; el-Büceyrimî, *Hâşiyetü'l-Büceyrimî*, III, 680.

¹³⁸ es-Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed, *el-Mebsût*, Dârü'l-Ma‘rife, Beyrût 1989, VIII, 18; Çuâk, *İslâm Hukukunda Azınlıkların İbadet Hakkı*, s.79.

¹³⁹ Mansûr, *eş-Şerî‘atü'l-İslâmiyye*, ss. 237-239.

¹⁴⁰ el-Enfâl, 8/61.

¹⁴¹ et-Tevbe, 9/7.

¹⁴² el-Mümtehine, 60/8.

¹⁴³ Mansûr, *eş-Şerî‘atü'l-İslâmiyye*, s. 240; Çuâk, *İslâm Hukukunda Azınlıkların İbadet Hakkı*, s. 81-82.

1.5.2.1. Dârulharbin Dârüislâma Dönüşmesi

Bir ülkenin dârulharpten dârüislâma dönüşmesi için şu şartların vuku bulması gerekir:

- a. Gayrimüslim bir ülkenin ahalisi İslâm'ı seçmesi durumunda bu ülkede İslâm hükümleri tatbik edilmeye başlanır. Bu yer İslâm idare ve hakimiyeti altında olduğundan dolayı dârulharpten dârüislâma dönüşmüş olur¹⁴⁴.
- b. Bir yeri dârüislâma dönüştürmenin diğer yolu ise, oranın Müslümanlar tarafından fethedilmesidir. Bir yerin sadece fethedilmesiyle orası dârüislâma dönüşmez. İslâm hukuku kaynaklarında, fethedilen yerlerin dârüislâm haline gelmesi için belirli şartlar vardır.

Hanefîlere göre fethedilen yerlerde İslâm hükümlerinin tatbikinin yanı sıra cuma ve bayram namazlarının kılınmaya başlaması ve bu yerlerin yurt edinilmesi de gerekmektedir¹⁴⁵. Diğer mezheplere göre ise fethedilen yerlerde İslâm hükümlerinin tatbik edilip kontrolün tamamen Müslümanların elinde olması gerekir¹⁴⁶. Aksi takdirde bu yerler dârüislâm sayılmaz.

Bir yerin dârüislâm statüsünü kazanması için illaki İslâm ülkesine bitişik olması şartı yoktur. Fetihden sonra ülkesinde ikamet etmeye devam eden gayrimüslimler ise Müslüman devletin vatandaşı yani zimmî vasfını alırlar¹⁴⁷.

1.5.2.2. Dârüislâmın Dârulharbe Dönüşmesi

Bir ülkenin dârüislâm statüsünde olması için yönetimin Müslümanların elinde olması ve İslâm hukukuyla yönetilmesi gerekmektedir. Dârüislâm statüsünde olan bir ülkenin tamamının veya bir kısmının istilasıyla bu unsurlardan birini kaybetmesi, o ülkenin dârulharbe dönüşüp dönüşmeyeceği İslâm hukukçuları arasında fikir ayrılığına yol açmıştır.

¹⁴⁴ es-Serahsî, *Şerhu's-Siyerî'l-Kebîr*, I, 174; İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dimaşkî el-Hanbelî, *Ahkâmu Ehli'z-Zimme*, (thk. Ebû Bera' Yûsuf b. Ahmed el-Bekrî - Ebû Ahmed Şâkir b. Tevfik el-'Arûrî), Ramâdî li'n-Neşr, ed-Demmâm 1997, s. 88-89.

¹⁴⁵ es-Serahsî, *Şerhu's-Siyerî'l-Kebîr*, I, 174; Heyet, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 2000, II, 272-273; Bilmen, *İstilâhât-ı Fıkhiyye Kamusu*, III, 369.

¹⁴⁶ eş-Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs, *el-Ümm*, (thk. Rifat Fevzî Abdülmuttalib), Dâru'l-Vefâ, 2001, V, 630.

¹⁴⁷ eş-Şâfiî, *el-Ümm*, V, 430; Bilmen, *İstilâhât-ı Fıkhiyye Kamusu*, III, 369.

İslâm hukukçuları dârüislâmın istilasını ve bazı unsurlarını kaybetmesini üç şekilde tasavvur etmişlerdir:

- a. Dârüislâm olan bir ülkenin tamamını veya bir kısmını gayrimüslimlerin istila etmesi.
- b. Dârüislâmda bir bölge halkının dinden dönerek o yeri istila etmesi.
- c. Zimmet akdiyle İslâm devletinin hakimiyetine geçen zimmîlerin, zimmet anlaşmasını bozup bulundukları yeri veya başka bir yeri işgal ve istila etmesi¹⁴⁸.

Ülkenin tamamında veya bir kısmında bahsedilen durumlardan birinin vuku bulması halinde o yerin ne şekilde değerlendirileceği hususunda İslâm hukukçuları şu görüşleri ortaya koymuşlardır:

1.5.2.2.1. Hanefîler

Dârüislâmın dârülharbe dönüşmesinin şartları hususunda İmam Ebû Hanîfe ile talebeleri Ebû Yusuf ve Muhammed arasında da görüş ayrılığı olmuştur.

İmam Ebû Hanîfeye göre, Müslümanların hakimiyetinden çıkan bir yerin dârülharbe dönüşebilmesi için şu üç şeyin vuku bulması gerekir:

- a. İşgal altındaki yerde İslâm dışı hükümlerin uygulanmaya başlaması.
- b. İşgal altındaki yerde ilk emanları¹⁴⁹ üzere bulunan bir Müslüman veya zimmînin kalmaması.
- c. İşgal edilen yerin dârülharbe bitişik olması. Yani işgal altında olan yerin her tarafı Müslüman topraklarıyla çevrili olmaması¹⁵⁰.

Bu üç şarttan biri vuku bulmazsa Ebû Hanîfe'ye göre o yer dârülharp statüsüne girmez. Ebû Yusuf ve Muhammed'e göre ise İslâm dışı hükümlerin uygulanmasıyla

¹⁴⁸ el-Kâsânî, *Bedâ'i' u's-Sanâ'i'*, IX, 518-520; el-Fetâvâ'l-Hindiyye, II, 256; İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî, *Reddû'l-Muhtâr 'Ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, Dâru 'Âlemi'l-Kütüb, Riyâd 2003, VI, 288; Bilmen, *İstılâhât-ı Fıkhiyye Kamusu*, III, 370.

¹⁴⁹ Buradaki ilk emandan maksat, düşman o yeri işgal etmeden önce dârüislâmda Müslümanların verdiği can ve mal güvenliğine dayalı olarak yaşamını sürdüren bir Müslüman veya bir zimmînin kalmamasıdır.

¹⁵⁰ el-Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî, *Şerhu Muhatasari't-Tahâvî*, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye-Dâru's-Sirâc, Beyrût-Medine 2010, VII, 215-216; es-Serahsî, *el-Mebsût*, X, 114; es-Serahsî, *Şerhu's-Siyeri'l-Kebîr*, I, 174; el-Kâsânî, *Bedâ'i' u's-Sanâ'i'*, IX, 519; el-Fetâvâ'l-Hindiyye, II, 256; İbn Âbidîn, *Reddû'l-Muhtâr*, VI, 288; Bilmen, *İstılâhât-ı Fıkhiyye Kamusu*, III, 370.

bölge dârülharbe dönüşmüş olur¹⁵¹. İmameyn'in¹⁵² bu konudaki delili kıyasa dayanmaktadır¹⁵³.

İmameyn'in bu konudaki delili şöyledir: Ebû Hanîfe ve İmâmeyn'e göre İslâmî hükümlerin tatbikiyle dârülharp Dârüislâma dönüşmüş olur. O yerin dârüislâma bitişik olup olmamasına veya orada yaşayan gayrimüslimlerin varlığına bakılmaksızın İslâm hükümlerinin tatbikiyle o yer dârüislâm statüsünü kazanır. Bu konuda ittifak olduğuna göre, buna kıyas yapılarak, bir yer dârülharbe bitişik olmasa veya ilk eman üzere olsa dahi küfür hükümlerinin tatbikiyle dârüislâmın dârülharp statüsünü kazanacağı hükmüne varılır. Bir ülkenin Müslümanlara veya gayrimüslimlere aidiyeti, kuvvet ve hakimiyetlerine göredir¹⁵⁴.

Ebû Hanîfe'nin delili ise: Bir yerin dârüislâm veya dârülharp olması, oradaki kuvvet ve hakimiyete göredir. Ebû Hanîfe kuvvet ve hakimiyetin tam olmasına itibar eder. Dârüislâm olan bir ülkeyi gayrimüslimler istila ettiğinde hakimiyet gayrimüslimlerin eline geçse bile etrafı Müslümanlarla çevrili olan bir yerde Müslümanlara karşı direnmeleri hayli güçtür. Dolayısıyla tam bir kuvvet ve hakimiyet kuramayacaklardır. Bu da etrafı İslâm ülkeleriyle çevrili olan ülke de Müslümanların gücünün hakim olduğunu gösterir¹⁵⁵.

1.5.2.2.2. Diğer Mezhepler

Şâfiî mezhebine göre Müslümanların yaşadığı bir dârüislâm toprağı, gayrimüslimlerin eline geçse ve uzun süre onların elinde olsa bile dârüislâm olarak kalmaya devam eder. Çünkü Müslümanların daha önce o yeri bir kere fethederek İslâm topraklarına kazandırması, o yerin dârüislâm olarak devam etmesi için yeterlidir¹⁵⁶. Ancak bazı Şâfiî alimler “eğer Müslümanlar, o topraklardan çıkarılmayıp aynı yerde

¹⁵¹ el-Cessâs, *Şerhu Muhatasari't-Tahâvî*, VII, 215; es-Serahsî, *el-Mebsût*, X, 114; el-Kâsânî, *Bedâ'i'u's-Sanâ'i*, IX, 519; Bilmen, *Istulâhât-ı Fıkhiyye Kamusu*, III, 370.

¹⁵² Ebû Yusuf ve Muhammed.

¹⁵³ el-Fetâva'l-Hindiyye, II, 256; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, VI, 288.

¹⁵⁴ el-Cessâs, *Şerhu Muhatasari't-Tahâvî*, VII, 216-217; Özel, *Dârüislâm Dârülharp*, s. 104.

¹⁵⁵ el-Cessâs, *Şerhu Muhatasari't-Tahâvî*, VII, 217; es-Serahsî, *el-Mebsût*, X, 114; el-Kâsânî, *Bedâ'i'u's-Sanâ'i*, IX, 519-520.

¹⁵⁶ en-Nevevî, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî, *Riyâzü's-Sâlihîn*, (Çev. ve şerh: M. Yaşar Kandemir, İsmail L. Çakan, Raşit Küçük), Erkam Yayınları, İstanbul 2013, IV, 500; İbn Hacer el-Heytemî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed es-Sa'dî, *Tuhfetü'l-Muhtâc bi-Şerhi'l-Minhâc*, Matba'atu Mustafâ Muhammed, Mısır, IX, 269.

yaşamlarına devam ederlerse, bu belde dârüislâm olarak kalır. Ancak Müslümanlar o topraklardan çıkarılırsa, bölge dârülküfre dönüşmüş olur” demişlerdir¹⁵⁷.

İstila edilse dahi dârüislâmın dârülharbe dönüşmeyeceği görüşünde olan başta İbn Hacer el-Heytemî ve diğer fukahânın dayanağı “İslâm üstündür, ona üstünlük olmaz¹⁵⁸” hadisidir. Bu hadisi delil alan fukahâyâ göre, hadiste dârüislâmın dârülharbe dönüşmeyeceği açıkça ifade edilmiştir. Başka bir delili ise, malların hukuken gayrimüslimlere geçmeyeceği hususundaki Şâfiî mezhebinin görüşleridir. Şâfiîlere göre, gayrimüslimler hukuken istila yoluyla Müslümanların mallarına sahip olamazlar¹⁵⁹.

İbn Hacer’in eserine haşiye yazan Abdülhamîd eş-Şirvânî, dârüislâmın dârülharbe dönüşebileceğini ve zikredilen hadisin buna ters düşmediğini şu şekilde ifade etmektedir: “Hadisin bu mevzuda sarîh olduğu tartışılır. Çünkü ‘İslâm üstündür’ sözünden anlaşılan, kıyamete yakın vadedilen zaman gelinceye kadar İslâm’ın yayılması ve gayrimüslimlerin hezimetinin kastedilmesidir. Bu, bir çok olayda görüldüğü gibi gayrimüslimlerin Müslümanlara galip gelmesine ve dârüislâmın dârülharbe dönüşmesine ters düşmemektedir¹⁶⁰.”

Hanbelî ve Mâlikî fakihler ise dârüislâm olan bir beldenin istila edilmesi ve orada küfür ahkâmının tatbik edilemeye başlamasıyla, o ülkenin dârülharbe dönüşeceği görüşünü benimsemişlerdir¹⁶¹.

1.5.3. Dârüssulh

Kelime anlamı “barış ülkesi” olan dârüssulh, fıkıh literatüründe “Müslüman olmayan fakat müslümanlarla aralarında barış antlaşması olan ülke” manasına gelmektedir¹⁶².

İslâm, devletlerarası münasebetlerde asıl olarak sulh halini kabul etmiştir. Harp halini kötü görmekle birlikte zaruret halinde meşru kılar. Harp halinin son bulması için gerek harp öncesi, gerek sonrası sulh yollarına başvurmaya öncelik vermiş ve bu sulhun

¹⁵⁷ en-Nevevî, *Riyâzû's-Sâlihîn*, IV, 501; İbn Hacer el-Heytemî, *Tuhfetü'l-Muhtâc*, IX, 269.

¹⁵⁸ el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu‘fî, *el-Câmiu's-Sahih*, Dâru İbn Kesîr, Beyrût 2002, Cenâiz, 79; el-Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, (thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 2003, VI, 338.

¹⁵⁹ İbn Hacer el-Heytemî, *Tuhfetü'l-Muhtâc*, IX, 254; el-Büceyrimî, *Hâşiyetü'l-Büceyrimî*, V, 136.

¹⁶⁰ İbn Hacer el-Heytemî, *Tuhfetü'l-Muhtâc*, IX, 269.

¹⁶¹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, XII, 283; Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdurrahmân Dımaşkî el-Ösmanî eş-Şâfiî, *Rahmetü'l-Ümme fî İhtilâfî'l-eimme*, el-Mektebetü't-Tevfikiyye, Kâhire, s.253.

¹⁶² Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, “Dâru's-sulh”, s.92;

sağlanması için belirli antlaşmalar yapılmıştır. Bu antlaşmalardan dolayı Müslümanlarla sulh sağlayan bu ülkeye genel olarak “dârüssulh” denmiştir¹⁶³. Bu ülkeleri yapıldığı antlaşma şekline bağlı olarak iki başlıkta değerlendirmek mümkündür.

1.5.3.1. Muvakkat Antlaşmalar

Müslüman bir ülkeyle gayrimüslim ülkenin, İslâm hakimiyetine girmeksizin can ve mal güvenliği üzerine yaptığı antlaşmadır¹⁶⁴. Fakihler arasında ihtilaf olmayan bu antlaşma, İslâm hukukunda “muvâde‘a”, “mühâdene”, “musâlaha”, “muâhede”, “hüdne”, “silm” ve “sulh” gibi kavramlarla ifade edilmiştir¹⁶⁵. Hanefiler bu şekilde antlaşma yapılan ülkeyi dârülmuvâde‘a olarak isimlendirmişlerdir¹⁶⁶.

Bu tür antlaşmanın yapıldığı ülke, İslâm hakimiyetini kabul etmediği için İslâm hükümleri gayrimüslimlere (ehl-i zimme gibi) uygulanmaz. Fakat Müslümanlarla fiili bir savaşın olmaması gerekir¹⁶⁷. Ayrıca bu ülke halkının bir eman almadan dârüislâma girme hakkı da vardır¹⁶⁸. Ancak İslâm hakimiyeti altında olmayan bu ülke, dârülharp statüsünde sayılmaktadır. Bu yüzden Hanefilere göre, burada işlenen suçlar ceza ve kısas gerektirmemektedir¹⁶⁹.

Muvakkat antlaşma yapılmış bir ülke, dârülharp olan bir ülkeyi hakimiyeti altına alsa, o bölge de antlaşmaya dahil olmuş olur. Bunun tam aksi bir durum olması halinde, yani dârülharp olan bir ülke, antlaşma yapılmış bir yeri hakimiyeti altına alsa, o ülke de dârülharbe dönüşür ve yapılan antlaşmanın hükmü ortadan kalkar¹⁷⁰.

Hanefî, Mâlikî ve Hanbelî fakihlere göre bu tür antlaşmaların sınırı olmayıp bunu süreli veya süresiz yapmak mümkündür. Şafiilere göre ise en fazla on yıllık antlaşma yapılabilir. Süre bitiminde ise tekrar yenilenebilir¹⁷¹.

¹⁶³ Özel, *Dârüislâm Dârulharb*, s. 141.

¹⁶⁴ el-Haraşî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Alî el-Mâlikî, *Şerhu Muhtasarı Halîl*, Dâru'l-Fikr, III, 150; Özel, *Dârüislâm Dârulharb*, s. 142.

¹⁶⁵ el-Haccâvî, Ebû'n-Necâ Şerefüddîn Mûsâ b. Ahmed b. Mûsâ el-Makdisî, *el-İknâ 'fi Fıkhi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, II, 40; Özel, *Dârüislâm Dârulharb*, s. 141.

¹⁶⁶ es-Serahsî, *el-Mebsût*, V, 300; el-Kâsânî, *Bedâ'i'u's-Sanâ'i*, IX, 423.

¹⁶⁷ Özel, *Dârüislâm Dârulharb*, s. 141.

¹⁶⁸ es-Serahsî, *el-Mebsût*, V, 300.

¹⁶⁹ es-Serahsî, *el-Mebsût*, V, 112.

¹⁷⁰ es-Serahsî, *el-Mebsût*, V, 112.

¹⁷¹ eş-Şirâzî, Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf, *el-Mühezzebe*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, III, 323; el-Kâsânî, *Bedâ'i'u's-Sanâ'i*, IX, 424; ez-Zeylaî, Ebû Muhammed Fahrüddîn Osmân b. Alî b. Mihsen b. Yûnus es-Sûfî el-Bâriî, *Tebyînü'l-Hakâik Şerhu Kenzü'd-Dekâik*, el-Matba'atü'l-Kübra'l-Emîriyye, Kâhire 1313 h., III, 245; el-Haccâvî, *el-İknâ*, II, 40; el-Haraşî, *Şerhu Muhtasarı Halîl*, III, 151.

1.5.3.2. Daimî Antlaşmalar

Gayrimüslim bir ülkenin, baş ve arazileri için belirli bir bedel (cizye) vermeleri karşılığında Müslümanların hükümlerini kabul ederek sulh antlaşması yapmasıdır. Bu tür antlaşmanın geçerli olması için iki şart vardır:

1. Gayrimüslimlerin cizye ödemesi
2. Kendilerine İslâm hükümlerinin tatbik edilmesi¹⁷².

Gayrimüslim ülkeden böyle bir teklif gelmesi durumunda Müslümanların bu antlaşmayı kabul etmesi gereklidir. Bu antlaşma, zimmet akdi olacağından İslâm devleti tarafından fesh edilmesi caiz değildir. Kendisiyle antlaşma yapılan ülkeye dârüzzimme, halkına ise ehl-i zimme denir¹⁷³.

Kendileriyle antlaşma yapılan gayrimüslimlerin mal ve arazileri artık emniyette olup Müslümanlar bunlara dokunamazlar. Çünkü antlaşmaya taraf olan ülke, ehl-i ahd ve ehl-i sulhe dönüşmüştür¹⁷⁴. Aynı zamanda bu ülke, İslâm hükümlerinin icrasıyla dârülslâm statüsünü kazanmış olur. Bu belde, orada bulunan halkın İslâm'ı tercih etmesiyle değil, sulh sebebiyle dârülslâm olmuştur¹⁷⁵.

Günümüz müellifleri konuyu değerlendirirken zikredilen kavramların ortaya çıktığı şartlarla bugünkü şartlar arasındaki farklara ve uluslararası ilişkilerin mahiyetindeki değişikliklere bakmadan kavramları olduğu gibi bugüne taşımanın doğru olmadığını ifade etmişlerdir. Günümüzde devletler, BM vb. uluslararası sözleşmeler çerçevesinde ülkelerin toprak bütünlüğüne saygıyı ve barışı esas almaktadır. Bu sebeple eski ülke kavramlarını günümüzde kullanmanın bazı sorunları beraberinde getireceğini söylemişlerdir. Ahmet Özel bu kavramlarla alakalı şunları söylemiştir:

Bugün artık devletler Ortaçağ'da olduğunun aksine Birleşmiş Milletler Sözleşmesi ve diğer uluslararası sözleşmeler çerçevesinde karşılıklı ilişkilerde barışı, devletlerin eşitlik ve egemenliğini, siyasî bağımsızlığı ve birbirlerinin toprak bütünlüğüne saygıyı esas kabul etmektedir. Bu sebeple zamanımızda yabancı ülkeleri kendileriyle savaş halinde bulunulan ülkeler gibi mütala edip dârülharp diye adlandırmak, vatandaşlarının can ve

¹⁷² eş-Şîrâzî, *el-Mühezzebe*, III, 312; es-Serahsî, *el-Mebsût*, IV, 260; İbn Kudâme Ebü'l-Ferec, Şemsüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ahmed el-Makdisî, *eş-Şerhu'l-Kebîr*, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Beyrût, X, 587; el-Haccâvî, *el-Iknâ*, II, 42.

¹⁷³ es-Serahsî, *el-Mebsût*, IV, 260; el-Kâsânî, *Bedâ'i'u's-Sanâ'i*, IX, 426; Bilmen, *İstılâhât-ı Fıkhiyye Kamusu*, III, 335.

¹⁷⁴ es-Serahsî, *el-Mebsût*, IV, 260.

¹⁷⁵ es-Serahsî, *el-Mebsût*, V, 374.

mallarının mubah olduğunu ileri sürmek isabetli değildir. Birçoğunda müslümanların önemli bir nüfusa sahip olduğu, serbestçe mülk edinebildikleri, İslâm'ı tebliğ edebildikleri, hatta belediyelere ve parlamentolara seçilip ülke yönetiminde söz sahibi oldukları ülkeler, fiilî bir savaş ve düşmanlık hali olmadıkça hangi gerekçeyle dârülharp ilan edilebilir? Eğer mutlaka klasik terminoloji içinde bir tanım gerekirse bu ülkelere ancak dârüssulh (dârlümüvâdea, dârulemân) denilebilir. Fukahâ bu konudaki hükümleri ortaya koyarken bugünkü gibi uluslararası bir sözleşme çerçevesinde devletlerin birbirlerinin egemenlik ve toprak bütünlüğüne saygı gösterdikleri ve karşılıklı ilişkilerde barışı esas aldıkları bir durum mevcut olsaydı, bu adlandırma ve tanımlar yerine o duruma uygun başka isim ve tanımları tercih edecekleri şüphesizdir¹⁷⁶.

Yunus Vehbi Yavuz'a göre, bu iki kavramla ilgili görüşler ortaya konurken, çağımızdaki ülkelerin rejimleri ve sosyal yapılarının da dikkate alınması gerekir. Günümüzde genel itibariyle o günkü dârülharp de dârüislâm da yoktur. Bu iki kavram arasında belirsiz bir ülke kavramı ortaya çıkmıştır. Bu yüzden en doğru olanı, dârlümüslimin (Müslümanların ülkesi) ve dâru gayrimüslimin (Müslüman olmayanların ülkesi) nitelemesi yapmaktır¹⁷⁷.

Muhammed et-Tâhir el-Mansûrî'ye göre ise, günümüzde bazı istisnalar hariç bütün ülkeler Birleşmiş Milletler çatısı altında birbirleri ile sulh halindedir. Bu sebeple dârülharp ve dârüislâm kavramlarına günümüzde bir de dârüssulh veya dârulahd kavramı eklenmiştir. Artık, fiilî harp hali dışında insanların mal ve canları emniyettedir¹⁷⁸.

1.5.4. Batı Trakya'nın Durumu

Osmanlı, Batı Trakya'yı 1363 yılında fethetmiş ve 550 yıl bu topraklarda hüküm sürmüştür¹⁷⁹. Asırlarca dârüislâm olarak kalmış bu topraklar, 1913 yılında Osmanlı'nın hakimiyetinden çıkmıştır. Yedi yıl boyunca farklı hakimiyetler altında kalan bölge, 1920 yılında Yunanistan'ın hakimiyeti altına girmiştir¹⁸⁰. Osmanlı Devleti, Yunanistan'da kalan Müslüman Azınlığın dinî özgürlüğünü antlaşmalarla garanti altına almıştır. Bu sebeple Batı Trakya Müslüman Türk Azınlığı dinî özgürlüğe sahiptir. Ancak zamanla bu özgürlüklere ne şekilde kısıtlamalar getirildiğini "Batı Trakya" başlığında genişçe

¹⁷⁶ Özel, Ahmet, "Klasik İslâm Devletler Hukukunda Ülke Kavramı ve Günümüzdeki Durum: İbn Teymiyye'nin Mardin Fetvası ile Benzeri Diğer Bazı Fetvalar", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 43, 2012, s.51.

¹⁷⁷ Yavuz, Yunus Vehbi, *Çağdaş Fıkıh Problemleri*, Feyiz Yayınları, Bursa 2008, s. 95.

¹⁷⁸ el-Mansûrî, Muhammed et-Tâhir, *Kadıyyetü'r-Ribâ fî Dâri'l-harb*, Mecelletü'd-Dirâsâtî'l İslâmiyye, ss. 301-311.

¹⁷⁹ Halaçoğlu-Eren, "Batı Trakya", V, 144.

¹⁸⁰ Oran, *Batı Trakya Sorunu*, s. 43; Halaçoğlu-Eren, "Batı Trakya", V, 144.

zikrettik. Bununla beraber Batı Trakya'daki Müslümanlar, Yunanistan'ın hakimiyeti altında olup ülkenin düzen ve kanunlarından her ülke vatandaşı gibi sorumludur. Gayrimüslimlerin hakimiyetine geçen ülkenin Müslümanlar açısından hangi “dâr” kavramına tabi olacağı sorusunun cevabını vermek epey güçtür. Bu nedenle fakihlerin ortaya koyduğu şartlar ışığında Batı Trakya'nın statüsünü değerlendirmeye çalışacağız.

Bir İslâm diyarının dârülharbe dönüşmesi için İmam Ebû Hanîfe'nin üç şartının olduğunu açıklamıştık. Birincisi, ülkede İslâm dışı hükümlerin uygulanmaya başlaması. İkincisi, bölgede ilk emanları¹⁸¹ üzere bulunan bir Müslüman veya zimmînin kalmaması. Üçüncüsü ise ülkenin dârülharbe bitişik olması (her tarafı Müslüman topraklarıyla çevrili olmaması)¹⁸². Batı Trakya'ya bakıldığında her ne kadar İslâm hukukunun belirli hükümleri uygulansa da, ülke eksenli ele alındığında hakimiyet ve uygulama gayrimüslimlerin elindedir. 1913-1919 yılları arasında Bulgar hakimiyetinde olan Batı Trakya'daki Müslümanların can, mal ve din güvenliğinin ortadan kalktığı görülmektedir. Bu sebeple Müslümanlar Batı Trakya'da ilk eman üzere değildirler. Yunanistan'ın etrafında gayrimüslim ülkelerin de olmasıyla İmam Ebû Hanîfe'nin ortaya koyduğu şartlar gerçekleşmiş ve ülke dârülharbe dönüşmüştür.

İmam Ebû Yusuf, İmam Muhammed, İmam Mâlik, bazı Şâfiî fakihler ve İmam Ahmed, topraklar ele geçirildikten sonra İslâm dışı hükümlerin uygulanmasını da şart koşmuşlardır¹⁸³. Batı Trakya'nın Yunanistan toprağı olmasıyla beraber, kişisel ve aile hukuku dışında İslâm dışı hükümler uygulamaya konulmuştur. Bu şartın meydana gelmesiyle İmameyn, İmam Mâlik ve İmam Ahmed'e göre de bölge dârülharbe dönüşmüş olur. Fakat bazı alimler bu şartı “İslâm ahkamından hiçbirinin o ülkede tatbik edilmemesi” şeklinde açıklamışlar ve İslâm hükümleriyle gayri İslâmî hükümlerin birlikte tatbik edildiği yerlerin de dârülslâm hükmünde olduğunu ifade etmişlerdir¹⁸⁴. İmam Şâfiî de “İslâm üstündür, ona üstünlük olmaz¹⁸⁵.” hadisini delil göstererek, bir kere

¹⁸¹ Buradaki ilk emandan maksat, düşman o yeri işgal etmeden önce dârülslâm'da Müslümanların verdiği can ve mal güvenliğine dayalı olarak yaşamını sürdüren bir Müslüman veya bir Zimmînin kalmamasıdır.

¹⁸² el-Cessâs, *Şerhu Muhatasari't-Tahâvî*, VII, 215-216; es-Serahsî, *el-Mebsût*, X, 114; es-Serahsî, *Şerhu's-Siyeril-Kebîr*, I, 174; el-Kâsânî, *Bedâ'i'u's-Sanâ'i*, IX, 519; el-Fetâva'l-Hindiyye, II, 256; İbn Âbidîn, *Reddül-Muhtâr*, VI, 288; Bilmen, *Istilâhât-ı Fıkhiyye Kamusu*, III, 370.

¹⁸³ el-Cessâs, *Şerhu Muhatasari't-Tahâvî*, VII, 215; es-Serahsî, *el-Mebsût*, X, 114; el-Kâsânî, *Bedâ'i'u's-Sanâ'i*, IX, 519; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, XII, 283; Bilmen, *Istilâhât-ı Fıkhiyye Kamusu*, III, 370; Osmanî, a.g.e., s.253.

¹⁸⁴ Özel, *Dârülslâm Dârulharb*, s. 103.

¹⁸⁵ Buhârî, Cenâiz, 79; el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VI, 338.

dârüislâm olan bir ülkenin bir daha dârülharbe dönüşmeyeceği görüşünü benimsemiştir¹⁸⁶.

Yukarıda zikrettiğimiz gibi fakihlerin farklı şartlar ortaya koymaları sebebiyle bazı fakihlere göre Batı Trakya dârülharbe dönüşürken bazı fakihlere göre ise hala hükmen dârüislâmdır. Bu ihtilafın bir diğer sebebi de zaman içerisinde ülke yapılarının değişip farklı bir dünya düzeninin ortaya çıkmış olmasıdır. Günümüzde gayrimüslimlerin yaşadığı ülkelere bakıldığında, İslâm dışı hükümlerin ve yargı sisteminin hakim olmasıyla beraber din ayrımı yapmaksızın herkesin can ve mal güvenliğinin olduğu, İslâmî emirlerin bir kısmının (cami, namaz, kurban, hac vs.) uygulanmasına müsaade edildiği bir düzen ortaya çıkmaktadır. Diğer Avrupa ülkeleri gibi Yunanistan'da da bu düzen hakimdir. Ayrıca Batı Trakya'da yaşayan Müslüman Azınlığın bazı şer'î hakları da vardır. Bu nedenle Ahmet Özel, bu ülkeleri dârülharp olarak isimlendirmenin doğru olmadığını, klasik terminolojiden bir isimlendirme yapılacaksa buna en uygun olanın dârüssulh veya dârülmüvâde'a olduğunu ifade etmektedir¹⁸⁷. Ayrıca Muhammed et-Tâhir el-Mansûrî de, günümüzde dârüssulh veya dârülahd kavramını kullanmanın daha doğru olduğunu belirtmiştir¹⁸⁸. Yunus Vehbi Yavuz ise bu tür ülkelere dâru gayrimüslimin (Müslüman olmayanların ülkesi) nitelemesi yapmıştır¹⁸⁹. Bu görüşlerden hareketle günümüzde Batı Trakya'ya en uygun kavramın dâru gayrimüslimin veya dârüssulh olduğunu söylemek mümkündür.

¹⁸⁶ en-Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn*, IV, 500; İbn Hacer el-Heytemî, *Tuhfetü'l-Muhtâc*, IX, 269.

¹⁸⁷ Özel, "Klasik İslâm Devletler Hukukunda Ülke Kavramı ve Günümüzdeki Durum", s. 51.

¹⁸⁸ el-Mansûrî, *Kadıyyetü'r-Ribâ fî Dâri'l-harb*, ss. 301-311.

¹⁸⁹ Yavuz, *Çağdaş Fıkıh Problemleri*, s. 95.

İKİNCİ BÖLÜM

FIKHU'L-EKALLİYAT AÇISINDAN BATI TRAKYA MÜSLÜMAN TÜRK AZINLIĞININ İNSANİ İLİŞKİLERİ

Sosyal bir varlık olan insan, yaşadığı şartlar nedeniyle diğer insanlarla muhatap olmaya, onlarla iletişim halinde olmaya ihtiyaç duymaktadır. Bu nedenle insan hayatının; dinî, siyasi ve hukukî sahalarda olduğu kadar bireysel ve toplumsal alanda da bir takım ilişkileri olduğu bir vakıdır.

Gayrimüslim devletlerde yaşayan Müslüman azınlıklar, sosyal açıdan gayrimüslimle beraber yaşamakta, aynı ortamları paylaşmakta, komşuluk yapmakta ve farklı sebeplerden ötürü onlarla muhatap olmaktadır. Sürekli bağlantı halinde olunan insanlarla en fazla insanî ve ekonomik alanlarda muhatap olunmaktadır. Bu nedenle Müslümanların gayrimüslimlere insanî ilişkilerinin sınırları ve fikhî durumu azınlık Müslümanları tarafından hayli önem arz etmektedir.

2.1. Komşuluk ilişkileri

Fıtrat gereği toplumsal bir hayat süren insan, aile fertlerinden sonra en fazla aynı mahalle veya köyündeki komşularının yüzünü görmekte ve onlarla bu toplumsal hayatı paylaşmaktadır. Türkçe'deki komşu kavramının karşılığı olarak fıkıh ilminde “car” kelimesi kullanılmaktadır. Bu kelime sözlükte “yakın olma, yakınlık¹⁹⁰” manalarına gelmektedir. Genellikle aynı bölgede yaşayan, birbirlerine yakın evleri olan kimseler için kullanılan bu kelime, meslek, iş yeri, ülke vb. şeylerin yakın olması durumunda da kullanılmaktadır¹⁹¹. Nitekim komşu kelimesi, Müslüman- kafır, hür- köle, dindar- fasık, dost-düşman, yerli-yabancı, iyi- kötü, akraba-akraba olmayan, ev olarak yakın-uzak herkesi kapsayan bir terimdir¹⁹².

İslâm dini komşuluk ilişkilerine ehemmiyet vermiş ve yakınlık itibariyle aile fertlerinden sonraya komşuyu koymuştur. Allah ve Resûlü, bir çok ayet ve hadiste

¹⁹⁰ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, “Komşuluk”, s. 314.

¹⁹¹ Çağrııcı, Mustafa, “Komşu”, *DİA*, Ankara 2002, XXVI, 157.

¹⁹² Türkmen, Sabri, *Müslüman ve Komşuları*, Esra yayınları, s. 13.

komşulara iyilik edilmesini emretmiştir¹⁹³. Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerim'de komşuya iyilik edilmesini şu şekilde emretmiştir:

“وَأَعْبُدُوا اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَبِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبَىٰ ... وَالْجَارِ الْجُنُبِ / Allah'a ibadet edin ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ana-babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya ... iyi davranın¹⁹⁴.”

Allah Teâlâ, ana-babaya, akrabaya iyilik edilmesini emrettikten sonra komşuya da iyilik edilmesini emrederek İslâm dininin komşuluğa ne derecede ehemmiyet verdiğini bizlere göstermiştir. Bu ayette geçmekte olan “وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبَىٰ / yakın komşu” ve “وَالْجَارِ الْجُنُبِ / uzak komşu” ifadelerine göre komşuluk, sadece yakın evlerde oturanların birbirleri için kullandıkları bir tabir değildir. Evleri birbirlerine uzak olmakla birlikte aynı mahalle, aynı şehirde oturup birbirlerini sıkça gören ve aynı atmosferi paylaşan insanların da komşu kategorisine girdikleri söylenebilir¹⁹⁵.

Yakın komşu ve uzak komşu ifadeleri hakkında müfessirler farklı yorumlar yapmışlardır. Ali b. Ebî Talhâ, İkrime, Mücâhit, Dahhâk, İbn Abbâs, Zeyd b. Eslem ve diğer bazı alimler “yakın komşu” ifadesini akrabalık bağı olanlar¹⁹⁶, “uzak komşu” ifadesini ise akrabalık bağı olmayanlar şeklinde tefsir etmişlerdir¹⁹⁷. Bazı alimler de “yakın komşu” ifadesini Müslümanlar¹⁹⁸, “uzak komşu” ifadesini ise Yahudi, Hristiyan ve diğer gayrimüslimler olarak tefsir etmişlerdir¹⁹⁹. Diğer bir kısım alimler ise, yakın komşuluğu evi yakın olan, uzak komşuluğu ise evi uzak olan şeklinde tefsir etmiştir²⁰⁰. Câbir el-Cu'fî, İbn Mes'ûd, Ali ve Şa'bî'den rivayetle yakın komşunun kişinin hanımı, uzak komşunun ise yolculuk yaptığı arkadaşı olduğu bildirilmiştir²⁰¹. Yakın ve uzak komşu ifadelerinin farklı manalarda tefsir edilmesiyle beraber yaygın olan kullanım, evi

¹⁹³ Türkmen, *Müslüman ve Komşuları*, s. 14.

¹⁹⁴ Nisâ, 4/36.

¹⁹⁵ Can, Ali, “Kur'an ve Sünnet Işığında Komşuluğun Yeri”, *KSÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 21, 2013, s. 209.

¹⁹⁶ et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, Dâru Hicr, Kâhire 2003, VII, 6.

¹⁹⁷ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VII, 9; İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdirrahmân b. Gâlib el-Muhâribî el-Gırnâtî el-Endelüsî, *el-Muharrerü'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*, Dâru İbn Hazm, s. 433; İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer, *Tefsîrül-Kur'âni'l-'Azîm*, Dâru't-Tayyibe, Riyâd 1999, II, 298.

¹⁹⁸ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VII, 8.

¹⁹⁹ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VII, 10; İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, s.433; İbn Kesîr, *Tefsîrül-Kur'âni'l-'Azîm*, II, 298.

²⁰⁰ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VII, 10-11; İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, s. 433.

²⁰¹ İbn Kesîr, *Tefsîrül-Kur'âni'l-'Azîm*, II, 298.

yakın ve uzak olan kimsedir²⁰². Evin yakınlık ve uzaklık mesafesinin sınırı hususundaki görüşleri belirtmekte fayda vardır.

2.1.1. Komşuluk Sınırları

İslâm alimleri, komşuluğun mesafesiyle ilgili farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Hz. Âişe, Evzâî ve diğer bazı alimler, Hz. Peygamberin hadisinde komşuluğun kırk ev olduğu rivayetini göz önünde bulundurarak “kişinin komşuluğu dört bir yanından yani sağından, solundan, önünden ve arkasından kırkar evdir.” demişlerdir²⁰³. İbn Hacer’e göre, dört bir yana kırk ev olma ihtimali olduğu gibi sağa, sola, arkaya ve öne onar ev olma ihtimalide vardır²⁰⁴. Hz. Ali komşuluğun sınırını “evinden sesini duyan kişi komşundur” şeklinde belirlemiştir²⁰⁵. Bazı alimler ise “kişinin mescitte sabah namazını beraber kıldığı kimse komşusudur.” diyerek komşuluğun sınırını biraz daha geniş tutmuştur²⁰⁶.

Allah Teâlâ, “لَئِنْ لَمْ يَنْتَهِ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ وَالْمُرْجِفُونَ فِي الْمَدِينَةِ لَنُغْرِيَنَّكَ بِهِمْ ثُمَّ لَا

يُجَاوِرُونَكَ فِيهَا إِلَّا قَلِيلًا () مَلْعُونِينَ أَيْنَ مَا تُثَقَّفُوا أُخْذُوا وَقُتِلُوا تَقْتِيلًا

/ Münafıklar, kalplerinde bir hastalık bulunanlar ve şehirde müminlerin kusurlarını arayarak kötü haber yayanlar, bu hallerinden vazgeçmezlerse, Biz onlara karşı sana emir ve hakimiyet veririz de sonra orada (şehirde) ancak az bir zaman sana komşuluk edebilirler²⁰⁷.” buyurarak aynı şehirde ikamet eden kimseleri de komşu olarak nitelemiştir. Bu ayetten yola çıkarak, aynı şehirde yaşayan insanların birbirlerine komşu olabileceklerini söylemek de mümkündür.

2.1.2. Peygamber Efendimizin (s.a.s.) Sünnetinde Komşuluk

Hz. Peygamber komşuluğa son derece ehemmiyet göstermiş ve pek çok hadiste bunun önemini bizlere zikretmiştir. Bu hadislerde komşuya iyilik edip, kötülük etmekten uzak durulması gerektiği açıkça görülmektedir. Nitekim komşusuna kötü davranan kimselere çok ağır cezalar verileceği şu hadislerden anlaşılmaktadır: “Kötülüklerinden

²⁰² et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VII, 10; Gümüş, Sadrettin vd., *Kur'an Yolu Türkçe meal ve Tefsir*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006, II, 65.

²⁰³ el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî, *el-Edebü'l-Müfred*, Dâru'l-Hadîs, Kâhire 2005, s. 37; İbn Hacer el-Askalânî, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed, *Fethu'l-Bârî*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, X, 447.

²⁰⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, X, 447.

²⁰⁵ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, X, 447.

²⁰⁶ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, X, 447.

²⁰⁷ el-Ahzâb, 33/60-61.

komşusunun emin olmadığı kişi cennete giremez²⁰⁸.” buyuran Hz. Peygamber, cenneti kazanmak isteyen Müminlerin komşularına kötülük etmemesi gerektiğini bildirmiştir. Bunun yanı sıra Hz. Peygamber, “Allah'a yemin ederim ki iman etmiş olmaz. Allah'a yemin ederim ki iman etmiş olmaz. Allah'a yemin ederim ki iman etmiş olmaz. ‘Ey Allah’ın Resûlü kim?’ diye sorulunca, O şöyle buyurdu: ‘Komşusunun şerrinden kendisini emniyette hissetmeyen kişi’²⁰⁹.” ve “Nefsim elinde olan Allah’a yemin ederim ki, bir kul kendi nefsi için istediğini komşusu ve kardeşi için de istemedikçe iman etmiş olmaz²¹⁰.” sözleriyle komşuluk münasebetini iman gibi en önemli itikadî bir meseleye bağlamıştır. Buradaki “iman etmiş olamaz” sözü, her ne kadar imansızlık anlamına gelmese de kamil bir imanın eksikliğini ifade etmektedir²¹¹. O halde kamil bir imana sahip olmak isteyen müminin komşusuyla münasebetlerine dikkat etmesi gerekmektedir.

Ayrıca Hz. Peygamber “Kim Allah’a ve ahiret gününe iman ediyorsa komşusuna ikram etsin²¹²” hadisiyle de iki önemli itikadî meseleyi komşuya ikram ve iyilikte bulunmayla bağdaştırmıştır. İnsanların sıkça kullandığı bir hadiste Peygamber Efendimiz (s.a.s.) “Komşusu açken tok yatan bizden değildir²¹³.” buyurarak, komşuyu sürekli gözetmeyi, maddi durumu iyi olanın fakir komşusunu aç bırakmaması gerektiğini telkin etmiştir. Aynı şekilde komşuyu gözetip kollamak gerektiğini Hz. Peygamberin, Ebû Zer’e verdiği şu nasihatte de görmekteyiz: “Ey Ebû Zer! Eğer bir yemek pişirecek olursan suyunu fazla koy, sonra da komşularına bakıp onlardan muhtaç olanlara bir pay ayır²¹⁴.” Bu hadis-i şerifte yemeklerin en basiti çorbadan bahsedilmesi mecazidir. Sadece bir çorba bile olsa komşularını gözden geçir ve o çorbayı bulamayan komşularına payını gönder denmek istenmiştir. Varlıklı kimselerin, Allah Teâlâ’nın verdiği nimetlere karşı en iyi şükürü, sık sık yiyebildikleri yiyecekleri hiç bulamayan komşularıyla paylaşmasıdır²¹⁵. Pişirilen yemek her ne kadar basit olsa da komşuya çok leziz yemek kokusu gidebilmektedir. Hele ki fakir bir komşunun çocukları bu kokuyu alıp anne ve babasının bu durumda bir şey yapamaması oldukça üzücüdür. İşte böyle bir durumda

²⁰⁸ Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmi 'u's-Sahîh*, Dâru't-Tayyibe, Riyâd 2006, İmân, 46.

²⁰⁹ Buhârî, Edeb, 29.

²¹⁰ Müslim, İmân, 45.

²¹¹ el-Aynî, Ebû Muhammed (Ebû's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed, *'Umdetü'l-Kârî*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, Beyrût, I, 142.

²¹² Buhârî, Edeb, 29; Müslim, İmân, 47.

²¹³ el-Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, s. 37.

²¹⁴ Müslim, Birr, 2625; İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî, *es-Sünen*, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Et'ime, 58.

²¹⁵ en-Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn*, II, 505.

kapının çalınıp o yemeğin ikram edilmesi aradaki bağları daha da güçlendirip derin bir sevgi ve muhabbet oluşmasına sebep olur²¹⁶.

Hadis-i şeriflerden Peygamber Efendimizin (s.a.s.) komşuluğa verdiği ehemmiyet açıkça görülmektedir. “Cebrail bana komşuya iyilik etmeyi tavsiye edip durdu. Neredeyse komşuyu komşuya mirasçı kılacak²¹⁷ sandım²¹⁸.” ifadesiyle de, komşuyu komşuya mirasçı kılacak ölçüde yakınlaştırmak bizlere İslâm’ın komşuluğa verdiği yüce mertebeyi göstermektedir.

2.1.3. Komşuluk Hakları

Bir arada, yan yana yaşamak zorunda olan bireylerin mutlu ve huzurlu bir hayat sürdürebilmeleri için birbirlerine rahatsızlık verecek durumlardan kaçınmaları gerekir. Günümüzde dikey yapılaşmanın yaygınlaşmasıyla komşular fiziki olarak birbirlerine daha da yakınlaşmışlardır. Bu durum komşuların birbirlerine daha fazla rahatsızlık verme veya haklarına girme olasılığını da artırmaktadır. İslâm ise daha huzurlu ve mutlu bir bağ kurulması için komşuluk ilişkilerinde son derece dikkat edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bütün bu sebepler komşuluk hakkı dediğimiz kavramı ortaya çıkarmıştır. Nitekim komşuluk hakları en önemli haklardan biri olup kul hakkıyla da direkt irtibatlıdır. Hatta komşuluk hakkının kul hakkı kapsamına giridiğini söylemek de mümkündür. O yüzden kul hakkından sakınan bir müminin komşuluk haklarına da son derece dikkat etmesi gerekmektedir.

Komşulara karşı sorumlulukların neler olduğu Muâz b. Cebel’den rivayet edilen şu hadisle bildirmektedir: “Ey Allah’ın Resûlü! Komşunun, komşu üzerindeki hakkı nedir? dedik. Bunun üzerine Resûlullah şöyle buyurdu: Senden borç isterse ona borç verirsın. Senden yardım isterse ona yardımda bulunursın. Muhtaç duruma düşerse ona verirsın. Hastalanırsa onu ziyaret edersin. Ölürsa cenazesini uğurlarsın. Ona bir hayır isabet ederse buna sevinir ve onu tebrik edersin. Eğer ona bir musibet isabet ederse buna üzülür ve ona taziyetlerini bildirirsin. Tencerenin kokusu ile onu rahatsız etmezsin. Komşunun evini gözetlemek ve ona gelecek rüzgarı kapatmak maksadıyla ondan izin almaksızın binanı ondan daha yükseğe yapmazsın. Yine bir meyve satın alırsan ona hediye gönderirsin.

²¹⁶ en-Nevevî, *Riyâzü’s-Sâlihîn*, II, 506.

²¹⁷ Bu hadisteki “Neredeyse komşuyu komşuya mirasçı kılacak sandım”ifadesi, Cebrail a.s. Allah Teâlâdan “emir getirecek ve akraba gibi komşuyu da varis kılacak sandım”demektir. Bkz: en-Nevevî, *Riyâzü’s-Sâlihîn*, II, 502.

²¹⁸ Buhârî, Edeb, 28; Müslim, Birr, 2625.

Eğer bunu yapamazsan onu komşuna göstermeden gizlice kendi evine sokarsın. Çocuklarını satın aldığın eşyalardan bir parçayla dışarı çıkarak komşunun çocuklarını kızdırmazsın. Siz komşu hakkının ne olduğunu biliyor musunuz? Nefsim elinde olan Allah'a yemin ederim ki Allah'ın rahmeti ile esirgediği az kimseler hariç komşunun hakkı ödenemez²¹⁹.” Hadiste komşuların birbirlerine olan haklarını zikreden Hz. Peygamber, “az kimseler hariç komşunun hakkı ödenemez.” buyurarak konunun önemine vurgu yapmıştır.

Komşulukla alakalı haklardan biri de İslâm hukukunda sıkça rastladığımız şüf'a hakkıdır. Şüf'a, ön alım hakkı demektir²²⁰. Yani bir kimse gayri menkul malını satmak istediğinde bu yere bitişik komşulardan herhangi birinin ücreti karşılığında ön alım hakkı vardır²²¹. İslâm alimleri, komşunun şüf'a hakkına sahip olmasıyla alakalı şu hadisleri delil olarak ortaya koymuşlardır: “Ev komşusu eve başkalarından daha fazla hak sahibidir²²².”, “Yakınındakine sahip olmada ilk hak komşunundur²²³.”, “Komşu komşusunun şüf'asına başkalarından daha fazla hak sahibidir²²⁴.” İşte bu hadisleri delil alan İslâm alimleri Şüf'a'nın komşuluk hakları kapsamına girdiğini belirtmişlerdir.

2.1.4. Gayrimüslimlerle Komşuluk İlişkileri

Gayrimüslim devletlerde yaşayan Müslüman azınlıklar, gayrimüslim kişilerle aynı mahalleyi, sokağı hatta aynı apartmanı paylaşmaktadırlar. Bu nedenle Müslümanların gayrimüslim komşularıyla ilişkilerindeki sınırın ne olacağı, belirtilen ayet, hadis ve komşuluk haklarının onları da kapsayıp kapsamadığı soruları akla gelmektedir.

Nisâ sûresi 36. ayette geçen “الْجَارِ ذِي الْقُرْبَىٰ / yakın komşu”, “الْجَارِ الْجُنُبُ / uzak komşu” ifadesini müfessirlerin farklı yorumladığını ifade etmiştik. Buna göre, “yakın komşu” ifadesi Müslümanlar²²⁵, akrabalık bağı olanlar veya evi yakın olanlar şeklinde, “uzak komşu” ise gayrimüslimler, akrabalık bağı olmayanlar veya evi uzak olanlar

²¹⁹ el-Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî, *İhyâü 'Ulûmi'd-Dîn*, Dâru İbn Hazm, Beyrût 2005, s. 676; el-Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 2006, VI, 311; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, X, 446.

²²⁰ Dönmez, İbrahim Kâfî, “Şüf'a”, *DİA*, İstanbul 2010, XXXIX, 248.

²²¹ Dönmez, “Şüf'a”, XXXIX, 248.

²²² Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *es-Sünen*, Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009, Büyû', 75; et-Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd), *Sünenü't-Tirmizî*, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrût 1998, Ahkâm, 31.

²²³ Ebû Dâvûd, Büyû' 75; Tirmizî, Ahkâm, 32.

²²⁴ Tirmizî, Ahkâm, 32; İbn Mâce, Şüf'a, 2.

²²⁵ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VII, 8.

şeklinde açıklanabilir²²⁶. Ayette iyilik edilmesi gereken yakın ve uzak komşunun genel kullanıldığı görülmektedir. Yapılan tefsirlerden hangisi doğru olursa olsun gayrimüslim komşu, ya yakın yada uzak komşu kapsamına girmektedir. Bu da gayrimüslim komşuya iyilik edilmesi ve onlarla komşuluk bağının düzgün olması gerektiği manasını ortaya koymaktadır²²⁷.

Ayetleri bizzat yaşayarak bize tefsir eden Peygamber Efendimizin (s.a.s.) ve ona her şeyiyle tabi olan sahâbilerin gayrimüslim komşularına karşı tutumu da bunu destekler niteliktedir. Enes b. Mâlik'ten rivayet edilen bir hadiste Hz. Peygamberin bir Yahudi komşusuna hasta ziyaretinde bulunduğu bildirilmiştir²²⁸. Aynı zamanda Hz. Peygamber, kurban etleri pay edilirken Hz. Âişe'ye “Yahudi komşumuzdan başla” diye emretmiştir²²⁹.

Hiz. Peygamberin hayatını kendine örnek edinen sahâbenin de Müslüman ve gayrimüslim komşu ayrımı yapmadığı görülmektedir. Nitekim Sahâbeden Abdullah b. Amr'ın ailesi bir koyun kesmiş ve Abdullah b. Amr eve gelince “Yahudi komşumuza da verdiniz mi? Yahudi komşumuza da verdiniz mi? Çünkü ben Resûlullah'ın ‘Cebrail bana komşuya iyilik etmeyi o kadar çok tavsiye etti ki neredeyse komşuyu komşuya mirasçı kılacak zannettim.’ dediğini işittim” buyurmuştur²³⁰. Abdullah b. Amr'ın bu tutumu, komşuluk konusunda din ayrımı yapılmadığının bir göstergesidir.

Hiz. Peygamberin ve ashâbının bu fiilî sünnetlerinin yanı sıra, Hiz. Peygamberin şu hadis-i şerifi de komşuluk haklarının gayrimüslim komşuları da kapsadığını belirtmektedir: “Komşular üç türdür. Bir komşu vardır ki, onun üç hakkı vardır. Bir komşu vardır ki, onun iki hakkı vardır. Bir komşu vardır ki, onun bir hakkı vardır. Üç hakkı olan komşu, Müslüman ve yakın akraba olan komşudur. Bu kişinin komşuluk hakkı, akrabalık hakkı ve Müslüman olma hakkı vardır. İki hakkı bulunan komşu ise, Müslüman komşudur. Zira onun hem Müslümanlık, hem de komşuluk sebebiyle hakkı vardır. Bir tek hakkı olan komşu ise, kafir komşudur. Bunun yalnızca komşuluk hakkı vardır²³¹.” Bu hadisin ayet-i kerimeyi desteklediğini delil gösteren İslâm hukukçuları, komşuluk haklarının Müslim-gayrimüslim ayrımı yapmaksızın bütün komşuları

²²⁶ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VII, 10-11; İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, s.433.

²²⁷ el-Karadâvî, *fî Fıkhi'l-Ekalliyâti'l-Müslime*, s.154.

²²⁸ Buhârî, Merdâ, 11; el-Kâsânî, *Bedâ'î'u's-Sanâ'i*, VI, 509.

²²⁹ el-Kurtubî, *el-Câmi*, VI, 312.

²³⁰ Tirmizî, el-Birr ve's-Sıla, 28; el-Kurtubî, *el-Câmi*, VI, 312.

²³¹ el-Kurtubî, *el-Câmi*, VI, 304; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, II, 300.

kapsadığını, bu haklardan herhangi birinin gayrimüslim komşuya karşı yerine getirilmesinin iyilik(birr) kategorisinde değerlendirileceğini söylemişlerdir²³². Bununla beraber komşuluk haklarından olan Şüf'a (ön alım) hakkı, Müslümanlar kadar gayrimüslimleri de kapsamaktadır. Zira şüf'a hakkının meşruiyetini gösteren deliller genel bir ifadeyle gelmiştir. Bu nedenle onu kullanmada Müslümanlar ile gayrimüslimler eşit haklara sahiptir²³³.

Gayrimüslim komşularıyla iyi bir ilişki içinde olmaya gayret gösteren Müslümanların karşısına İslâm'a uygun olmayan bazı sıkıntılar çıkmaktadır. Bu sıkıntılar arasında şunları saymak mümkündür: Gayrimüslim komşuların ikramlarını yiyip içebilme, davetlerine icabet etme, bayramlarını tebrik etme, tertip ettikleri programlara ve düğünlere katılma, cenazelerine katılıp taziyyede bulunma. Müslümanların her gün karşılaştığı bu meseleler, gayrimüslim komşuların yanında bütün gayrimüslimlerle olan ilişkilerde ortaya çıkmaktadır. Bu yüzden bunların araştırılması müstakil başlıklar altında yapılacaktır.

2.2. Gayrimüslimlerin İkramları

Komşularıyla ve hergün farklı sebeplerden dolayı beraber olduğu gayrimüslimlerle selamlaşan, yardımlaşan, sohbet eden, kısacası sürekli irtibat halinde olan Müslümanlar, yeri geldiğinde birbirlerine ikramlarda bulunmakta veya evlerine misafir olarak davet etmektedir. Müslümanların gayrimüslimlere ikramlarda bulunması, hoş muamelede bulunması iyilik kategorisinde değerlendirilmektedir. Ancak dinî vecibeler nedeniyle Müslümanların daha hassas olması, gayrimüslimlerden gelen yiyecek ve içeceklerin durumunu incelemeye sevk etmektedir.

Gayrimüslimlerin pişirdiği yemeğin içeriğini incelemekten “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا “*المُشْرِكُونَ نَجَسٌ* / *Ey iman edenler! Müşrikler ancak bir pisliktir*”²³⁴.” ayetiyle Allah Teâlâ'nın gayrimüslimleri pis saydığını ve bundan ötürü yaptıkları yemeğin yenilmeyeceğini iddia edenler olmuştur. Ancak müfessirler bu ayetteki pislğin manevi bir kirlilik olduğunu, bunun da imanla temizlenebileceğini, iddia edilenin aksine gayrimüslimlerin bedenleri ve kendilerinin ise temiz olduğunu söylemişlerdir²³⁵. Aynı zamanda bedenlerinin pis

²³² el-Kâsânî, *Bedâ'î 'u's-Sanâ'î*, VI, 510.

²³³ ez-Zühaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, V, 801-802.

²³⁴ et-Tevbe, 9/28.

²³⁵ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-'Azîm*, IV, 131.

sayılması, İslâm'a girmeleriyle de temizlenmeyeceği anlamını taşımaktadır. Bu da ayette geçen pis olmanın gerçek kirlilikten ziyade itikadî açıdan olduğunu göstermektedir²³⁶. Nitekim Allah Teâlâ gayrimüslimlerin yiyeceklerinin yenebileceğini “*الْيَوْمَ أُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّبَاتُ*” / *Bu gün size temiz ve hoş şeyler helâl kılındı. Kendilerine kitap verilenlerin yiyecekleri size helâl, sizin yiyecekleriniz de onlara helâldir*²³⁷.” ayetiyle bizlere bildirmiştir. Ayetten de anlaşıldığı gibi gayrimüslim kimselerin ikram ettiği yiyeceklerin yenmesinde bir mahzur görülmemektedir. Yalnız dikkat edilmesi gereken yiyeceklerin İslâm nazarında temiz olmasıdır. Bilindiği üzere gayrimüslimler kendi inançlarında yasak olmadığı gerekçesiyle alkol, domuz ve domuz mamülleri gibi ürünleri yiyeceklerinde sık tüketebilmektedir. Bu yüzden gayrimüslimlerin ikramlarını şu şekilde değerlendirmek gerekir:

2.2.1. Tayyib (Temiz Olan Şeyler)

T-y-b kökünden türeyen “tayyib” sözlükte, temiz, lezzetli, helâl, habîs’in zıddı (pis olmayan) gibi manalar ifade etmektedir²³⁸. Helâlin her türlü şaibeden uzak, saf ve temiz kısmına da tayyib denir²³⁹. Kur’an’da yirmi yerde gıda için “tayyib” ifadesi kullanılmıştır. Dört ayette “*حَلَالًا طَيِّبًا*” şeklinde kullanılmış²⁴⁰, 16 yerde ise “*طَيِّبَاتٌ*” şeklinde çoğul olarak gelmiştir²⁴¹. Tayyib kelimesi bu ayetlerin genelinde helâl kelimesine eş anlamlı olarak kullanılmıştır²⁴².

Gayrimüslimler tarafından ikram edilen yiyeceklerden tayyib diye nitelediğimiz, İslâm’ın helâl gördüğü yiyeceklerin, Ehl-i kitap olup olmadığına bakılmaksızın tüketilmesinde bir sakınca bulunmamaktadır²⁴³. Meyve, sebze gibi ürünlerin yanı sıra İslâm’ın yasaklamadığı ürünlerle pişirilmiş yemekler de bu sınıftan sayılmaktadır. Fakat kesimi gerektiren et ve et ürünleri gibi yiyeceklerin “tayyib” sınıfına girip girmediği konusu, kesen kişi, kesilen hayvanın durumu ve kesim şekline bağlı olarak değişiklik

²³⁶ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-'Azîm*, IV, 131.

²³⁷ el-Mâide, 5/5.

²³⁸ İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvînî el-Hemedânî, *Mu'cemü Mekâyisi'l-Lüga*, Dâru'l-Fikr, Beyrût 1979, “Tyb”, III, 435; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, “Tyb”, I, 563.

²³⁹ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, “Tayyib”, s. 550.

²⁴⁰ el-Bakara, 2/168; el-Mâide, 5/ 88; el-Enfâl, 8/69; en-Nahl, 16/114.

²⁴¹ el-Bakara, 2/57; 172; en-Nisâ, 4/ 160; el-Mâide, 5/4; 5; 87; el-A'râf, 7/32; 157;160; el-Enfâl, 8/26; Yûnus, 10/ 93; en-Nahl, 16/72; İsrâ, 17/70; Tâhâ, 20/81; el-Mû'minûn, 23/51; el-Câsiye, 45/ 16.

²⁴² İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, s. 90; el-Kurtubî, *el-Câmi*, II, 121.

²⁴³ el-Kurtubî, *el-Câmi*, VII, 317.

göstermektedir. Fakihlerin de farklı görüşler ortaya koyması hasebiyle bu konu “Boğazlama Gerektiren Ürünler” başlığı altında incelenecektir.

2.2.2. Şüpheli Olan Şeyler

Belirli maddelerin birleştirilmesiyle ortaya çıkan yiyeceklerin ve içeceklerin içeriğinde ne gibi malzemelerin kullanıldığı, yapan tarafından açıklanmadığı sürece tam anlaşılamaz. Gayrimüslim ülkelerde İslâm’da haram olsa dahi kendilerine göre tüketilmesinde sakınca bulunmayan maddelerin yiyecek ve içeceklerde sık sık kullanıldığı bilinmektedir. Dolayısıyla yiyecek veya içeceğin içeriği bilinmemesi durumunda Müslüman açısından bu ürün şüpheli olup içeriği tam öğrenilene kadar yenmemesi gerekir.

Konuyla alakalı Hz. Muhammed’in (s.a.s.) “Sizden her kim Müslüman kardeşinin evine misafir olur ve kendisine yemek ikram edilirse onu sorgulamadan yesin. Herhangi bir içecek ikram edilirse onu da sorgulamadan içsin²⁴⁴.” hadisi haram-helâl konusuna dikkat eden Müslümanların ikramları için söylenmiştir. Enes b. Mâlik’in rivayet ettiği “(Dini ve Malı konusunda) itham edilmeyen birine misafir olursan yemeğinden ye, içeceğinden iç.” cümlesinden de bu anlaşılmaktadır. Günümüzde din ve mal konusunda güvenilen insanların dahi meselenin ehemmiyetini bilmemeleri nedeniyle ürün içeriğine dikkat etmeden alışveriş yaptığı görülmektedir. Bu nedenle helâl ürün konusunda hassasiyeti olmayan Müslümanlardan dahi gelecek ikramların araştırılması elzemdir.

İslâm’ın yasakladığı şeyleri gayrimüslimlerin yemeklerinde kullandığı aşıkardır. Aynı zamanda gayrimüslim ülkelerde üretilen yiyecek ve içeceklerde de bu durumla sıkça karşılaşılmaktadır. Çörek, jelibon, helva, cips, çikolata, soslar gibi bir çok kategoride hayvansal katkı maddeleri ve alkol çeşidi bulunmaktadır. Kendileri açısından yenmesinde bir mahzur olmayan bu ürünlerin içerik etiketlerinde kullandıkları malzemeler açıkça yazılmaktadır. Bu yüzden “acaba gizlediler mi?” gibi şüpheli bir tavır takınmak yerine daha orta yollu bir tutum sergilemek gerekir²⁴⁵. İkram edilen yiyeceklerde kullanılan malzemenin bizim açımızdan yasak olup olmadığını sormak veya ürün etiketlerini incelemek yeterli olacaktır.

²⁴⁴ el-Hâkim en-Nîsâbü’rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed, *el-Müstedrek ‘ale’s-Sahihayn*, (Thk: Mustafa Abdülkâdir ‘Atâ, Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, Beyrût 1990, IV, 140.

²⁴⁵ Şenol, Yahya, *Kur’an ve Sünnet Işığında Helal Gıda*, Süleymaniye Vakfı Yayınları, İstanbul 2015.

2.2.3. Habis (İslâm'da Haram Olan Şeyler)

“H-b-s” kökünden türeyen ve kirli, pis, şerli, iğrenç olan manalarına gelen²⁴⁶ habis kelimesi, tayyib ifadesinin zıddı olarak kullanılmaktadır²⁴⁷. Tayyib kelimesi helâl olan yiyecekleri, habis ise haram olanları ifade eder. A'râf sûresindeki “ وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ / وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَائِثَ / onlara temiz şeyleri helâl, pis şeyleri haram kılar²⁴⁸.” ayetinde de ifade edildiği üzere helâl olan yiyecekler tayyib, haram olanlar ise habis sayılmıştır. Tayyib ve habis, yiyeceklerin vasfı, helâl ve haram ise hükmüdür²⁴⁹.

İslâm'ın yasak kıldığı her yiyecek ve içecek bize göre habis sınıfında olduğundan bu ikramların kabulü mümkün değildir. Gayrimüslimin ikram ettiği yiyecek ve içeceklerin haram olması veya araştırmamız sonucu helâl olmayan ürün içerdiğine kanaat getirdiğimiz gıdaların uygun bir dille geri çevrilmesi ve kendi inancımızda yasak olduğu açıklanmalıdır. Bu şekil bir uygulamayla hem karşı tarafın ikramı geri çevrilmiş hem de sebebi açıklandığı için aynı olay sürekli tekrarlanmamış olacaktır.

2.3.Boğazlama Gerektiren Ürünler

Gayrimüslim ülkelerde azınlık olarak yaşayan Müslümanların en çok dikkat etmeleri gereken konulardan biri de boğazlama gerektiren hayvanların durumudur. İkrâm edilen veya satın alınan yiyeceklerin boğazlama gerektiren hayvan türünden olması, etin helâl olup olmadığı sorusunu beraberinde getirmektedir. Helâl kesimin oluşabilmesi için kesilecek hayvan, kesimi yapan kişi, kesim aleti, kesim şekli önemlidir. Bunlardan herhangi birinin İslâm'a uygun olmayacak şekilde gerçekleşmesi etin helâllüğünü ortadan kaldıracaktır. Etin helâl olabilmesi açısından son derece önemli olan bu şartları başlıklar altında inceleyeceğiz.

2.3.1. Kesilecek Hayvan

Eti yenen hayvanların helâllüğü şer'î usûllere göre gerçekleşmiş olmasına bağlıdır. Şer'î usûlün dışında ölmüş olan hayvanlar, her ne kadar eti yenen hayvan cinsinden olsa dahi etinin meyte cinsinden sayılıp helâl olmayacağı ayette bildirilmiştir²⁵⁰. Şer'î kesim, zebh (boğaz çukuru) veya nahr (boynun gövdeyle birleştiği yer) denilen kesim yollarıyla

²⁴⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, “Hbs”, II,141; el-Fîrûzâbâdî, *el-Kamûsü'l-Muhît*, “Habîs”, I, 168.

²⁴⁷ İbn Fâris, *Mekâyîsi'l-Lüga*, “Hbs”, II, 238; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, “Hbs”, II, 141; el-Fîrûzâbâdî, *el-Kamûsü'l-Muhît*, “Habîs”, I, 168.

²⁴⁸ el-A'râf, 7/157.

²⁴⁹ Şenol, *Helal Gıda*, s. 61.

²⁵⁰ el-Mâide, 5/3.

gerçekleşir. Aynı zamanda bu ikisine ihtiyarî kesim de denir²⁵¹. Bahsettiğimiz kesimlerin mümkün olmaması veya avlanma durumunda ise, akr (vücudun herhangi bir yerinden kan akıtmak) denilen usûl uygulanır²⁵². Buna ise ızdırarî kesim denmektedir²⁵³.

Eti yenen hayvana hastalık bulaşması durumunda, hastalığın ölümcül olmaması kaydıyla kesilmesinde bir mahzur olmadığını söyleyen fakihler, hastalığın ölümcül olması halinde ise kesilip kesilmeyeceği konusunda ihtilafa düşmüşlerdir²⁵⁴. Kıyas yolunu tercih eden fakihler, ölmek üzere olan hayvanın bir nevi ölü sayıldığını söylemişlerdir. Bu görüşü benimseyenlere göre ölmek üzere olan bir hayvanı etinden faydalanmak gayesiyle kesmek caiz değildir.

Hiz. Peygamberin bir hadisinde, hastalık yüzünden ölmek üzere olan hayvanı fark edip kesen kimseden bahsedilmiştir. Böyle bir hayvanın helâllik durumunu Hiz. Peygambere sordurduğunda ise yenebileceği yönünde cevap gelmiştir²⁵⁵. Bu hadisi delil alıp kıyasa tercih edileceğini söyleyen cumhur-u ulemâ, ölmek üzere olan hayvanın kesilip etinin yenebileceği görüşünü tercih etmiştir²⁵⁶.

Ölümcül hastalık barındıran hayvanın etinde insan sağlığına zarar verecek bir durumun olup olmadığı günümüzde tespit edilebilmektedir. Her ne kadar etin yenebileceği hususunda cevaz olsa da uzman veterinerlerin hastalık tespit etmesi halinde bu etten yenmemesi gerekir²⁵⁷.

2.3.2. Hayvan Kesebilecek Kimseler

Boğazlama gerektiren hayvanlarda eti yenen hayvan grubundan olmasının yanı sıra kesecek kişinin durumu da önemlidir. Eti yenen hayvanı, şer'î boğazlama ehliyeti olmayan birinin kesmesi halinde helâllik durumu ortadan kalkmış olur. Kesimi

²⁵¹ el-Mevsılî, *el-İhtiyâr*, II, 426.

²⁵² el-Mevsılî, *el-İhtiyâr*, II, 420.

²⁵³ el-Mevsılî, *el-İhtiyâr*, II, 426.

²⁵⁴ ez-Zühaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, III, 671.

²⁵⁵ Buhârî, Zebâih, 18-19; İbn Mâce, Zebâih, 8; Ebû Dâvûd, Edâhî, 3.

²⁵⁶ ez-Zühaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, III, 671.

²⁵⁷ Şenol, *Helal Gıda*, s. 299; Boran, Mustafa, *Yiyecek ve İçeceklerimizde Helal-Haram Ölçüleri*, Ravza Yayınları, İstanbul 2019, s. 142.

gerçekleştirecek kişinin Müslüman veya Ehl-i kitap olması gereklidir²⁵⁸. Ehl-i kitabın dışında kalan putperest, Mecusi vd. gayrimüslimlerin kestiği yenmez²⁵⁹.

Fakihler, hayvan kesen kimsenin akıllı olmasını da şart koşmuşlardır²⁶⁰. Fakat mecnun kimse besmele çekebilmeye muktedir ise bunun kestiğinin yenebileceğini de beyan etmişlerdir²⁶¹. Buradaki asıl kıstas bu kimsenin besmele çekmeye aklının erip ermemesindedir. Fakihlerin şart koştuğu akıllık düzeyi de budur²⁶². Sarhoş birinin kestiği etin yenip yenmeyeceği de sarhoşluk düzeyine bağlıdır. Sarhoş kişi besmele çekmeyi akıl edemeyecek seviyede sarhoş olursa cumhur-u ulemâ kestiğinin helâl olmayacağını söylemiştir²⁶³. Akıl yerinde olan ve besmele çekmeyi akıl edebilecek sarhoşun kestiği ise helâl kabul edilmiştir²⁶⁴. Şâfiîler mekruh olmakla beraber ileri derecede sarhoş kimsenin kesimini de caiz görmüştür²⁶⁵.

Şart koşulan bir diğer özellik ise, çocuğun mümeyyiz olmasıdır²⁶⁶. Çocuğun kestiğinin yenebileceğini söyleyen fakihler, buluş çağına ermemiş olsa dahi mümeyyiz kimseleri kastetmişlerdir²⁶⁷. Temyiz gücüne sahip olmayan çocukların kestiği ise helâl sayılmamaktadır. Şâfiîler ise mümeyyiz olmayan çocuğun kesim yapmasını kerahet ile kabul etmiştir²⁶⁸.

Şer'î kesimi gerçekleştirecek kişinin cinsiyetiyle alakalı bir kısıtlama olmamıştır. Bu durumda fakihler, erkeklerin yanı sıra kadınların kestikleri hayvanların yendiğini de söylemiştir²⁶⁹. Kadının loğusa, hayızlı veya cünüp olması hayvan kesmesine engel

²⁵⁸ el-Kâsânî, *Bedâ'i'u's-Sanâ'i'*, VI, 224; el-Merginânî, *el-Hidâye*, IV, 346; el-Mevsilî, *el-İhtiyâr*, II, 426; el-Meydânî, *el-Lübâb*, III, 223.

²⁵⁹ el-Kâsânî, *Bedâ'i'u's-Sanâ'i'*, VI, 224; el-Merginânî, *el-Hidâye*, IV, 346; el-Meydânî, *el-Lübâb*, III, 223; el-Fetâva'l-Hindiyye, V, 352.

²⁶⁰ el-Fetâva'l-Hindiyye, V, 352.

²⁶¹ el-Kâsânî, *Bedâ'i'u's-Sanâ'i'*, VI, 224; el-Merginânî, *el-Hidâye*, IV, 346; el-Meydânî, *el-Lübâb*, III, 223.

²⁶² el-Kâsânî, *Bedâ'i'u's-Sanâ'i'*, VI, 224; el-Merginânî, *el-Hidâye*, IV, 346; el-Meydânî, *el-Lübâb*, III, 223.

²⁶³ el-Kâsânî, *Bedâ'i'u's-Sanâ'i'*, VI, 224;

²⁶⁴ el-Kâsânî, *Bedâ'i'u's-Sanâ'i'*, VI, 224; el-Merginânî, *el-Hidâye*, IV, 346; el-Meydânî, *el-Lübâb*, III, 223.

²⁶⁵ el-Mâverdî, Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî, *el-Hâvi'l-Kebîr*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 1999, XV, 93; el-İmrânî, Ebû'l-Hüseyn Yahyâ b. Ebi'l-Hayr b. Sâlim b. Es'ad el-Yemânî, *el-Beyân fi Mezhebi'l-İmâm eş-Şâfiî*, Dâru'l-Minhâc, Cidde 2000, IV, 528.

²⁶⁶ Temyiz kudretine sahip kişiye mümeyyiz denir. Temyiz : “iki şeyi birbirinden ayırmak, farklı olanları ayırt etmek, idrak etmek” manasına gelir. Yani kâr ve zararı, iyi ile kötüyü ayırt edebilen kişi mümeyyizdir.

²⁶⁷ el-Kâsânî, *Bedâ'i'u's-Sanâ'i'*, VI, 224; el-Merginânî, *el-Hidâye*, IV, 346; el-Meydânî, *el-Lübâb*, III, 223.

²⁶⁸ ez-Zühaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, III, 653.

²⁶⁹ el-Merginânî, *el-Hidâye*, IV, 346; el-Meydânî, *el-Lübâb*, III, 223.

değildir²⁷⁰. Ancak kurban ibadeti için kesim yapılacaksa şart olmamakla beraber abdestli olunması daha faziletlidir²⁷¹.

Dilsiz kimsenin kestiğini yemek helâldir. Diğer ibadetlerde olduğu gibi dilsizlerin dudaklarını oynatması normal kimselerin besmele çekmeleri hükmündedir. Unutma özrü ile besmele terkedilmiş sayılmıyorsa dilsizlik özrü ile de sayılmaz. Çünkü besmele konusunda dilsiz kimsenin özrü, unutanın özründen daha kuvvetlidir²⁷².

Fıkıh kitaplarında hayvan kesimi üzerine en çok durulan mesele kesen kimsenin dinidir. Daha önce de zikrettiğimiz gibi fakihler Müslüman ve Ehl-i kitabın kestiği hayvanın yeneceğini, diğer dinlere mensup olanların kestiği etlerin helâl olmayacağını söylemişti. Yunanistan'ın çoğunluğunu oluşturan dinin Hristiyanlık olması hasebiyle, Ehl-i kitabın kestiği etin durumunu daha ayrıntılı incelemeye çalışacağız.

2.3.3. Ehl-i Kitabın Kestiği

Allah'ın adı zikredilmeyen hayvanların yenmeyeceği “وَلَا تَأْكُلُوا مِمَّا لَمْ يُذَكَّرِ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ” / *Üzerine Allah'ın adı anılmadan kesilen hayvanlardan yemeyin. Kuşkusuz bu büyük günahdır*²⁷³.” ayetinde bildirilmiştir²⁷⁴. Ehl-i kitap olanlar ise, Allah Teâlâ'ya iman ettikleri için hayvanları keserken, belirli şartlara riayet etmektedir. Bu yüzden Yüce Rabbimiz Mâide sûresindeki “وَطَعَامُ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حَلَلٌ لَكُمْ” / *Kendilerine kitap verilenlerin yiyecekleri size helâldir*²⁷⁵.” ayetiyle Ehl-i kitabı müstesna tutmuştur²⁷⁶. Allah'ın adı anılmadan kesilen hayvanların hükmüyle ilgili fakihler farklı görüşler ortaya koyduğundan dolayı bu görüşlerin müstakil başlık altında incelenmesi daha doğru olacaktır.

İbn Abbâs, Saîd b. Cübeyr, İkrime, Atâ, İbrahim en-Nehâî ve birçok alime göre “Kendilerine kitap verilenlerin yiyecekleri size helâldir.” ayetindeki yiyeceklerden kasıt, kestikleri hayvanların etleridir²⁷⁷. Çünkü sebzeler, meyveler, ekmekler vb. yiyecekler aslı

²⁷⁰ el-İmrânî, *el-Beyân*, IV, 528; el-Hattâb, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Abdîrrahmân er-Ruaynî, *Mevâhibü'l-celîl li-şerhi Muhtasarı Halîl*, Dâru'l-Fikr, 1992, III, 209; ez-Zühaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, III, 652.

²⁷¹ TDV, *Kurban Rehberi*, s. 8.

²⁷² el-Mâverdî, *el-Hâvi'l-Kebîr*, XV, 93; es-Serahsî, *el-Mebsût*, XI, 227; el-Hattâb, *şerhu Muhtasarı Halîl*, III, 209.

²⁷³ el-En'âm, 6/121.

²⁷⁴ el-Kurtubî, *el-Câmi'*, VII, 315.

²⁷⁵ el-Mâide, 5/5.

²⁷⁶ el-Kurtubî, *el-Câmi'*, VII, 315.

²⁷⁷ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-'Azîm*, III, 40; es-Sâbûnî, Muhammed Ali, *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm, Mektebetü'l-'Asriyye*, Beyrût 2011, I, 504.

itibariyle helâl olduğu için Müslüman ve gayrimüslim herkese helâldir. Bunlar aslı itibariyle helâl olduğundan Ehl-i kitap olsun veya olmasın değişen bir şey yoktur. Boğazlama gerektiren etler ise belirli şartlar yerine getirilirse helâl hale gelmektedir. Bu sebeple Allah Teâlâ gayrimüslimlerin içerisinde Ehl-i kitabı ayırıp onların kestiklerinin de yenebileceğini bildirmiştir²⁷⁸.

Hayber'in fethedildiği gün Hz. Peygambere, Yahudilerden Zeynep adında bir kadın kızartılmış zehirli keçi eti getirip ikram etti. Hz. Peygamber ve yanındakiler bu etten yediler. Hz. Peygamber eti ağzına koyduğu anda "Ellerinizi çekin! O et bana zehirli olduğunu haber verdi" dedi. Ama sahâbeden Bişr b. Berâ eti yuttuğu için zehirlenip öldü. Hz. Peygamber, Yahudi kadını çağırdı ve "Bunu neden yaptın?" diye sorunca, kadın şu cevabı verdi: "Eğer gerçekten bir peygambersen, sana haber verilecek; dolayısıyla zarar görmeyecektin. Eğer peygamber değil de bir hükümdarsan, insanları senden kurtarmak için yaptım²⁷⁹." Bu hadisten Hz. Peygamberin ve yanındaki sahâbenin, Ehl-i kitabın kestiği etten yediği anlaşılmaktadır²⁸⁰. İbn Abbas'a (r.a.) Arap bir Hristiyanın kestiği hayvanın durumu sorulunca "Onların kestiklerinin yenilmesinde bir sakınca yoktur." karşılığını vermiştir²⁸¹.

2.3.4. Allah'ın Adı Zikredilmeden Kesilen Hayvanların Hükümü

Allah Teâlâ'nın adı zikredilmeden kesilen hayvanların yenilip yenilmeyeceğiyle ilgili fakihler farklı görüşler ortaya koymuştur. Bunlar şu şekildedir:

a. Kasıtlı bir şekilde veya unutarak Allah'ın adı zikredilmeden kesilen hayvanın etini yemek haramdır. İbn Ömer, Nâfi', Muhammed b. Sîrîn, İmam Mâlik'ten bir görüş ve Zahiriyye mezhebi bu görüştedir²⁸².

Delilleri şu şekildedir: En'âm Sûresi'ndeki "وَلَا تَأْكُلُوا مِمَّا لَمْ يُذَكِّرْ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ وَإِنَّهُ لَفَاسِقٌ" / *Üzerine Allah'ın adı anılmadan kesilen hayvanlardan yemek.* Çünkü bu şekilde davranış fasıklıktır²⁸³." ayeti umum ifade ettiği için Allah'ın adı zikredilmeden kesilen hayvanların tamamını

²⁷⁸ es-Sâbûnî, *Âyâtü'l-Ahkâm*, I, 504.

²⁷⁹ Ebû Dâvûd, *Diyât*, 6.

²⁸⁰ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-'Azîm*, III, 40.

²⁸¹ Fahrüddîn er-Râzî, Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî, *et-Tefsîrü'l-kebîr*, Dâru'l-Fikr, Beyrût 1981, XI, 149.

²⁸² el-İmrânî, el-Beyân, IV, 451; el-Merginânî, *el-Hidâye*, IV, 347; el-Kurtubî, *el-Câmi'*, IX, 13; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-'Azîm*, III, 324; ez-Zühaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, III, 659.

²⁸³ el-En'âm, 6/121.

kapsar²⁸⁴. Hz. Peygamberin “Allah’ın adı zikredilerek kesilmiş ve kanı akıtılmış olanlardan yiyin²⁸⁵.” hadis-i şerifi de bu ayeti desteklemektedir.

“Bir topluluk Hz. Peygambere: Bir kavim bize et getiriyor. Biz ise bunun üzerine Allah’ın ismi anıldı mı, anılmadı mı bilmiyoruz, dediler. Hz. Peygamber: *Bu et üzerine siz Allah’ın ismini söyleyiniz ve onu yiyiniz*²⁸⁶.” buyurdu. Bu hadiste sahâbenin Hz. Peygambere, Allah’ın adının zikredilip zikredilmediğini bilmedikleri bir etin durumunu sormaları, onun gerekli olduğunu göstermektedir. Bu görüşü savunan alimler, “Şart olmayan bir şeyi sormadan yerlerdi.” demişlerdir²⁸⁷.

b. Allah’ın adını zikretmeyi kasıtlı bir şekilde terkedenin kestiği haram olur. Unutarak terk edenin kestiği ise yenir. Şâfîîlerin dışındaki cumhur-u ulemânın yanı sıra İshak b. Râhûye, Hz. Ali, İbn Abbâs, Saîd b. Müseyyeb, Hasan-ı Basrî, Abdurrahmân b. Ebî Leylâ, Ca’fer b. Muhammed de bu görüştedir²⁸⁸.

Delilleri ise şunlardır: İbn Abbas’tan rivayetle Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Müslümanın ismi yeterlidir. Boğazladığı sırada Allah’ın adını anmayı unutmuşsa, Allah’ın adını ansın ve ondan yesin²⁸⁹.”

“Bir gün, bir adam Hz. Peygamberin yanına gelip ‘Ey Allah’ın elçisi, bizden bir adam hayvanını boğazlar ve Allah’ın adını anmayı unutursa, bunun hakkında ne dersin?’ diye sordu. Bunun üzerine Peygamber Efendimiz (s.a.s.): Allah’ın adı her Müslüman üzerindedir.” diye verdi. Aynı zamanda İbn Mâce tarafından farklı kanallardan olmak üzere İbn Abbâs, Ebû Hüreyre, Ebû Zer, Ukbe b. Âmir, Abdullah b. Amr’dan rivayet edilen “Allah Teâlâ ümmetimden hata, unutma ve yapmaya zorlandıkları şeylerin (günahını) kaldırmıştır²⁹⁰.” hadisini de delil kabul eden fakihler, bu görüşü benimsemiştir²⁹¹.

²⁸⁴ Fahrüddîn er-Râzî, *et-Tefsîrû'l-kebir*, XIII, 177; İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'Azîm*, III, 324.

²⁸⁵ Buhârî, Şerike, 3; Müslim, Edhâ 4.

²⁸⁶ Buhârî, ez-Zebâih ve's-Sayd, 21.

²⁸⁷ İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'Azîm*, III, 324.

²⁸⁸ İbn Abdülber en-Nemerî, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr, *el-Kâfi fî Fikhi Ehli'l-Medîne*, Mektebetü'r-Riyâdi'l-Hadîse, Riyâd 1980, I, 428; İbn Yûnus es-Sıkillî, Ebû Bekir b. Muhammed b. Abdillâh b. Yûnus, *el-Câmi' li-Mesâili'l-Müdevvene*, Dâru'l-Fikr, Beyrût 2013, V, 739; el-Kâsânî, *Bedâ'i'u's-Sanâ'i'*, VI, 224; el-Merginânî, *el-Hidâye*, IV, 347; el-Kurtubî, *el-Câmi'*, IX, 12; İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'Azîm*, III, 325; el-Meydânî, el-Lübâb, III, 224.

²⁸⁹ İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'Azîm*, III, 325.

²⁹⁰ İbn Mâce, Talâk, 16.

²⁹¹ İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'Azîm*, III, 326; es-Sağircî, Esad Muhammed Said, *Delilleriyle Hanefî Fikhi*, Karınca/Polen yayınları 2009, s. 1045.

c. **Unutarak veya kasıtlı olarak Allah'ın adı zikredilmeden kesilen hayvanın eti helâldir.** İmam Şâfiî, İbn Abbâs, Ebû Hureyre, Atâ b. Ebû Rebâh bu görüştedir²⁹². Bu görüşü savunanların delilleri ise şunlardır:

İmam Şâfiî “فُلٌ لَا أَجِدُ فِي مَا أُوْحِيَ إِلَيَّ مُحَرَّمًا عَلَى طَاعِمٍ يَطْعَمُهُ إِلَّا أَنْ يَكُونَ ... فَسَقًا أَهْلًا لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ” / ... günah işlenerek Allah'tan başkasının adına kesildiğinden dolayı fık olan başka haram olan bir şey bulamıyorum²⁹³.” ayet-i kerimesinde olduğu gibi, “وَلَا تَأْكُلُوا مِمَّا لَمْ يُذْكَرِ” / Üzerine Allah'ın adı anılmadan kesilen hayvanlardan yemeyin. Çünkü bu şekilde davranış fasıklıktır.” ayetini Allah Teâlâ'dan başkası adına kesilen hayvanlar olarak değerlendirmektedir²⁹⁴. İbn Abbâs ise En'âm sûresi 121. ayette geçen hayvanın, meyte (boğazlanmadan ölmüş hayvan) olduğunu söylemiştir²⁹⁵.

İbn Cüreyc ise Atâ'dan rivayetle En'âm sûresi 121. ayeti şu şekilde tefsir etmiştir: Bu ayet, Kureyşliler'in kestiği gibi putlar adına kesilenleri yasaklamaktadır. Bunun yanı sıra Mecusilerin kestiğini de yasaklamaktadır. İbn Cüreyc'in bu tefsiri, İmam Şâfiî'nin görüşünü güçlendirmektedir.

Bir kısım son dönem alimi, “وَإِنَّهُ لَفِسْقٌ” ibaresindeki “و” harfinin atıf vavı değil de hal bildiren vav olduğunu söylemiştir. Yani bu ayetten, fık durumunda olan üzerine Allah'ın adı anılmadan kesilen hayvanlardan yemeyin, manası çıkmaktadır. Fık durumunda olan hayvanlar ise, Allah'tan başkası adına kesilen hayvanlardır. Bu şekil bir yaklaşım da İmam Şâfiî'nin görüşünü kuvvetlendirmektedir²⁹⁶.

H. Peygamber'in “Allah'ın adını zikretse de zikretmese de Müslümanın kestiği helâldir²⁹⁷.” hadisi de bu görüşü benimseyenlerin delillerindendir. Aynı zamanda Şâfiî ve Beyhakî “Bir topluluk H. Peygambere: Bir kavim bize et getiriyorlar. Biz ise bunun üzerine Allah'ın ismi anıldı mı, anılmadı mı bilmiyoruz, dediler. H. Peygamber ise şöyle buyurdu: Bu et üzerine siz Allah'ın ismini söyleyiniz ve onu yiyiniz²⁹⁸.” hadisini de

²⁹² el-İmrânî, *el-Beyân*, IV, 451; el-Merginânî, *el-Hidâye*, IV, 347; el-Kurtubî, *el-Câmi'*, IX, 12-13; en-Nevevî, *Ravzatü't-Tâlibîn*, II, 473; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-'Azîm*, III, 324.

²⁹³ el-En'âm, 6/145.

²⁹⁴ el-Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ', *et-Tehzîb fi Fıkhi'l-İmâm eş-Şâfiî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1997, VIII, 11; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-'Azîm*, III, 325.

²⁹⁵ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-'Azîm*, III, 325.

²⁹⁶ el-Begavî, *et-Tehzîb*, VIII, 11; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-'Azîm*, III, 325.

²⁹⁷ el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, IX, 402.

²⁹⁸ Buhârî, *ez-Zebâih ve's-sayd*, 21.

delil olarak kullanmış ve “Eğer şart olsaydı, Hz. Peygamber o etten yenmesine müsaade etmezdi.²⁹⁹” demiştir .

İslâm alimleri, Ehl-i kitap olan kimsenin hayvanı boğazlarken Allah’ın adını zikretme şartı hususunda da farklı görüşler beyan etmiştir. Bunlar şu şekildedir:

a. Allah’ın adını zikretse de zikretmese de Ehl-i kitabın kestiği etin yeneceği görüşünde olan İbn Abbâs şöyle demiştir: “Yüce Allah “وَلَا تَأْكُلُوا مِمَّا لَمْ يُذْكَرِ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ وَإِنَّهُ” / *Üzerine Allah’ın adı anılmadan kesilen hayvanlardan yemeyin*³⁰⁰.” diye buyurduktan sonra “وَطَعَامُ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حِلٌّ لَكُمْ” / *Kendilerine kitap verilenlerin yiyecekleri size helâldir*³⁰¹.” buyruğu ile Ehl-i kitabı bundan istisna tutmuştur. Bununla da Yahudi ve Hristiyanların kestiğini kastetmektedir. Her ne kadar, Hristiyan kesim esnasında “Mesih adına”, Yahudi ise “Üzeyr adına” dese de bu böyledir. Çünkü onlar benimsedikleri dine göre kesmektedir³⁰².”

Bu konuda Atâ şunları söylemiştir: “Mesih adına dese dahi Hristiyan’ın kestiğini ye. Çünkü yüce Allah onların neler söylediğini bildiği halde kestiklerini bizlere helâl kılmıştır.” el-Kâsım b. Muhaymira ise şöyle demiştir: “Hristiyan bir kimse, Sercis (onlara ait bir kilisenin adıdır) adına, diyecek olsa dahi onun kestiğini yiyebilirsin.” Bu alimlerin yanı sıra, ez-Zührî, Şa‘bî ve Mekhûl de bu görüştedir. Bu görüş, sahâbeden Ebü’d-Derdâ ve Ubâde b. Sâmî’ten de rivayet edilmiştir³⁰³.

b. Hz. Ali, Âişe, ve İbn Ömer, “وَلَا تَأْكُلُوا مِمَّا لَمْ يُذْكَرِ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ وَإِنَّهُ لَفِسْقٌ” / *Üzerine Allah’ın adı anılmadan kesilen hayvanlardan yemeyin. Çünkü bu şekilde davranış fasıklıktır*³⁰⁴.” ayetini delil göstermiş ve Ehl-i kitap olan bir kimsenin kesin olarak Allah’tan başkası adına (Mesih, Üzeyr a.s. gibi) kesim yaptığı bilinmesi halinde o etten yemeyeceği görüşünü benimsemiştir³⁰⁵. Cumhuriyet ulemâ da bu görüşü tercih etmiştir³⁰⁶.

Ehl-i kitap olan bir kimsenin “Mesih’in adıyla” diyerek hayvanı kestiği Müslüman tarafından işitilmesi halinde bu etin yenme caiz değildir. Ancak bu kimse

²⁹⁹ el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, IX, 400-401; el-İmrânî, el-Beyân, IV, 451 İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-Azîm*, III, 325.

³⁰⁰ el-En‘âm, 6/ 121.

³⁰¹ el-Mâide, 5/5.

³⁰² el-Kurtubî, *el-Câmi‘*, VII, 315.

³⁰³ el-Kurtubî, *el-Câmi‘*, VII, 316.

³⁰⁴ el-En‘âm, 6/ 121.

³⁰⁵ el-Kâsânî, *Bedâ‘i‘u’s-Sanâ‘i‘*, VI, 230.

³⁰⁶ el-Kâsânî, *Bedâ‘i‘u’s-Sanâ‘i‘*, VI, 230; el-Kurtubî, *el-Câmi‘*, VII, 316; en-Nevevî, *Ravzatü’t-Tâlibîn*, II, 473; ez-Zühaylî, Vehbe, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, Risâle basın-Yayın 1990, IV, 437.

Mesih'i kastederek "Allah'ın adıyla" dese dahi dış görünüş dikkate alınarak bu eti yemek caiz olur³⁰⁷. Hayvanı keserken bir şey duyulmaması durumunda hüsnüzan ile Allah'ın adını andığına hamledilip kestiğini yemek caiz olur³⁰⁸.

c. İmam Mâlik ise, bu etten yemeyi haram kılmaksızın mekruh görmüştür³⁰⁹. Çünkü Allah Teâlâ'nın "وَطَعَامُ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حَلْلٌ لَكُمْ / Kendilerine kitap verilenlerin yiyecekleri size helâldir³¹⁰." ayeti umumidir. Allah Teâla onların hayvanları keserken Mesih'in veya Üzeyr'in adını zikredeceklerini bilmektedir. Bununla beraber onların, adına hayvan kestikleri kimselere ilah adını vermeleri ibadet maksadıyla değildir. Dolayısıyla onların hayvanları boğazlarken Mesih'in veya Üzeyr'in adını anmaları ile anmamaları arasında bir fark yoktur³¹¹.

2.3.5. Günümüzde Tartışılan Bazı Yöntemler

2.3.5.1. Büyükbaş ve Küçükbaş

AB ülkelerinde hayvan refahı kapsamında kesim anında hayvanda oluşabilecek korku, ızdırıp, can çekişme ve acı verme gibi durumları engelleme amacıyla "Avrupa hayvanları kesim için koruma sözleşmesi (88/306/EEC)" 16 Mayıs 1988 tarihli Konsey Kararı ile yürürlüğe girmiştir³¹². Bu karara ve 22 aralık 1993 tarihli (99/113/EC) direktife göre hayvanların kesimi esnasında acı çekmemeleri açısından bayıltma yöntemi uygulamaya sokulmuştur. Bu bağlamda, kafaya darbe uygulaması, bolzen aparatı ile bayıltma, şok darbe ile bayıltma/sersemletme, elektrik akımı ile bayıltma, gaz uygulayarak bayıltma gibi farklı bayıltma/sersemletme teknikleri uygulanabilmektedir³¹³. 1099/2009 no'lu Konsey düzenlemesinin 18. fıkrasında, mezbahalardaki dinî amaçlı kesimlerde (93/119/EC) direktife atıf yapılarak, kesilecek hayvanların bayıltmadan muaf tutulduğu belirtilmektedir³¹⁴. Ancak bu muafiyet sadece dinî günleri ve törenleri

³⁰⁷ el-Fetâva'l-Hindiyye, V, 353; es-Sağircî, *Hanefî Fıkhu*, s.1047.

³⁰⁸ el-Kâsânî, *Bedâ'i'u's-Sanâ'i*, VI, 229; el-Fetâva'l-Hindiyye, V, 353.

³⁰⁹ el-Kurtubî, *el-Câmi'*, VII, 316; el-Haraşî, *Şerhu Muhtasarı Halil*, III, 7; ez-Zühaylî, *İslâm Fıkhu Ansiklopedisi*, IV, 436.

³¹⁰ Mâide, 5/5.

³¹¹ ez-Zühaylî, *İslâm Fıkhu Ansiklopedisi*, IV, 437.

³¹² Antalya, Ahmet A., *Avrupa birliği ve Türkiye'de hayvan refahı uygulamaları*, Ankara 2007, s. 107.

³¹³ Alisharlı, Mustafa, "Kesim Yöntemleri", *Günümüzde Helâl Gıda*, DİB Güncel Dinî Meseleler İstişare Toplantısı-IV, Afyonkarahisar, (26-28 Kasım), 2011, s. 276.

³¹⁴ Yaşar, Aşkın – İzmirli, Serdar, "Avrupa Birliği ve Türkiye'de Hayvan Refahı Kapsamında Kesim", *Günümüzde Helâl Gıda*, Güncel Dinî Meseleler İstişare Toplantısı-IV, Afyonkarahisar, (26-28 Kasım), 2011, s. 289.

kapsamakta olduğu için normal zamanlarda gerçekleştirilen kesimler bunun dışında kalmaktadır.

AB'nin kesim esnasında hayvanı sersemletme uygulaması, orada yaşayan Müslüman azınlık tarafından sıkça gündeme gelmiş ve bu uygulamaya tabi tutulan etlerin helâllığı tartışılmıştır. AB üyeliğine aday olan Türkiye'nin de bu sistemi uygulamasıyla alakalı AB'nin baskılarıyla Türkiye'de de bu mesele sıkça gündem olmuş ve bu konuyla alakalı ciddi çalışmalar, sempozyumlar düzenlenmiştir. Bazı uzmanlar, boğazlama usûlü (bayıltma olmadan) kesim esnasında hayvanın ciddi acı çektiğini, bu ağrılardan sebep sesler çıkardığını, kurtulma çabasıyla hareketlerinin hızlandığını, bu yüzden de kesim öncesi bayıltma işlemi ile bu ağrıların hayvan tarafından hissedilmediğini söylemektedir³¹⁵. Diğer uzmanlar ise, bilinçli kesim (bayıltma olmadan) esnasında hayvanların beta endorfin hormonu salgıladığını ve bu hormonun morfenden otuz kat etkili olduğunu, bu sebeple de hayvanların kesim esnasında ve sonrasında sakinleştiğini ve bazı uzmanların iddia ettiği gibi hayvanların ciddi ağrı çekmediğini söylemektedir³¹⁶. Bayıltma aleti kullanılan hayvanların kimi zaman ilk seferde bayılmadığı, kafatasının kırıldığı, bayılma sonucu aniden yere yığılıp ciddi yaralanmaların ve ölme gibi durumların olması da bayıltma işlemine karşı olan uzmanlar tarafından dile getirilmektedir. Yapılan bazı bilimsel araştırmalar, bilinçli (bayıltma olmadan) kesilen hayvanların ilk 3 saniyede ağrı çekmediği, sonraki 3 saniyede ise kanın hızlıca akması ve beyine giden kanın azalması sonucu bir şuuruzluğun olduğu, yani hayvanın ağrı çekmediğini ortaya koymuştur³¹⁷.

Uzmanların, hayvanların acı çekip çekmeyeceğine ilişkin araştırmalarının yanında, bayıltma yöntemi uygulanarak kesilen hayvanın dinî açıdan helâl olup olmayacağı konusu da uzmanlar ve din alimleri tarafından en fazla tartışılan meselelerdendir. Dinî camianın bu konudaki tedirginliği de bundan ötürüdür. Din alimlerinin ve uzmanların bir kısmı bayılmanın helâl kesime engel olmadığını, hatta İslâm dininde hayvanlara eziyet etmemenin daha uygun olduğunu savunurken³¹⁸, bir

³¹⁵ <https://www.halal-slaughter-watch.org/wp-content/uploads/bu-devirde-İslâmi-kesim-%C3%B6nce-bayıltip-sonra-kesmektir.pdf> (Erişim Tarihi: 06-10-2019).

³¹⁶ <https://www.harran.edu.tr/sayfa.aspx?st=haber&sid=358> (Erişim Tarihi: 06-10-2019).

³¹⁷ <http://www.ugmuzman.com.tr/tr/akademikosesidetay-bayiltarak-hayvan-kesimine-dair-24.html> (Erişim Tarihi: 07.10.2019).

³¹⁸ <https://www.halal-slaughter-watch.org/wp-content/uploads/bu-devirde-İslâmi-kesim-%C3%B6nce-bayıltip-sonra-kesmektir.pdf> (Erişim Tarihi: 06-10-2019).

kısmı da ölme riski ve kan akımının engellenmesinden dolayı helâl kesime engel olacağını söylemektedir.

Bayıltma usûllerinden olan kafaya darbe, cahiliye döneminde uygulanan kafaya sert bir cisimle vurularak öldürülme şekline benzemektedir. Allah Teâlâ, taş, sopa vb. ile vurulup öldürülmüş³¹⁹ hayvanın yenmesini yasaklamıştır. Bu uygulamanın cahiliye döneminden sonra batıda devam ettiği de İbn Teymiyye'nin fetvalarında karşımıza çıkmaktadır. İbn Teymiyye döneminde bazı kimseler, batılların büyükbaş kesimi yaparken kafalarına sert bir cisimle vurup öldürdükleri gerekçesiyle onlardan gelen peyniri helâl görmemiştir. İbn Teymiyye onların görüşüne katılmamış ve şunları söylemiştir: “Bilinmektedir ki onlar, vurarak sersemlettikleri sığırları ölmeye bırakmamaktadırlar. Onların bunu sadece sığır cinsine uygulama nedenleri sığırı yere düşürmektir. Sonrasında hayvanlar kesilmektedir. Bu gibi örnekler onların kestiğinin haram olmasını gerektirmez³²⁰.” İbn Teymiyye'nin fetvasından anlaşılan, hayvanı yere yatırma amacıyla bayıltma yapılabileceğidir.

Bu konuyla alakalı *İlmî Araştırmalar ve Fetvâ Dâimî Komitesi* şu fetvayı vermiştir:

Eğer hayvanlar şoklama aleti veya elektrik verilerek yere düşürülür ve canını vermeden kesilirse bunu yemek caizdir. Kesim yapılmadan canını verirse “المَوْفُودَةُ / mevkuze” hükmünde olacağından etini yemek caiz olmaz. Canını verdikten sonra kesilmesi hayvanı helâl kılmaz. Ancak kendisinde canlılık alametleri olan ayak oynatma gibi durumlar bulunduğu takdirde kesilirse caiz olur. “حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ ... الْمُنْخَنِقَةُ وَالْمَوْفُودَةُ وَالْمُتَرَدِّيَّةُ وَالنَّطِيحَةُ” / boğulmuş, vurularak öldürülmüş, yuvarlanıp ölmüş, boynuzlanarak öldürülmüş hayvanlarla -henüz canı çıkmadan yetişip kestiklerinizin dışında- yırtıcıların yediği hayvanlar, ...size haram kılındı³²¹.” ayeti, canını vermeden kesme şartıyla buna müsaade etmiştir³²².

Bunun yanı sıra son dönem alimlerinden Vehbe ez-Zühaylî, Yusuf el-Karadâvî gibi bazı alimler ve Din İşlerin Yüksek Kurulu, normal kesimin hem eziyet çekirtmeme açısından hem de şüphe barındırmamasından dolayı daha tercih edilir olduğunu

³¹⁹ el-Mâide, 5/3.

³²⁰ İbn Teymiyye, Ebû'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî, *Mecmû' u'l-Fetâvâ*, Medine 1995, XXI, 532.

³²¹ el-Mâide, 5/3.

³²² Heyet, *Fetâvâ'l-Lecneti'd-Dâime li'l-Buhûsi'l-İlmiyye ve'l-İftâ*, Dâru'l-Müeyyed, Riyâd 1424, XXII, 366.

belirtmiştir. Ancak bayıltma işlemi uygulandıktan sonra ölmeden kesilen hayvanların yenebileceği görüşündelerdir³²³.

Yiyecek ve içeceklerde helâl- haram ölçüleri konusunda uzmanlığı olan Mustafa Boran şu şekil de bir değerlendirmede bulunmaktadır:

Hayvan kesiminde en doğru metot doğal kesimdir. Diğer bayıltma metotları İslâma uygun değildir. Bu şekilde kesilen bir hayvan her ne kadar helâl sayılsa da tayyib şeklini taşıyan bir kesim sayılmaz. Ancak zaruret halinde uygulanabilir. İslâmî hassasiyete uygun olmayan bu usûl, iddia edilenin aksine hayvana da fazla acı çektirmektedir. Bu da acı çektirmemek için kesilecek hayvanın yanında bıçak bilenmesine bile sıcak bakmayan Hz. Peygamberin arzu ettiği şekle terstir³²⁴.

Avrupa standartları gereği şoklama olmadan kesim yapmak mümkün olmadığından zaruret gereği “... الْمُنْحَقَةُ وَالْمَوْقُودَةُ وَالْمُتَرَدِّيَّةُ وَالنَّطِيحَةُ وَمَا أَكَلَ السَّبْعُ إِلَّا مَا حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ ... الْمُنْحَقَةُ وَالْمَوْقُودَةُ وَالْمُتَرَدِّيَّةُ وَالنَّطِيحَةُ وَمَا أَكَلَ السَّبْعُ إِلَّا مَا حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ / boğulmuş, vurularak öldürülmüş, yuvarlanıp ölmüş, boynuzlanarak öldürülmüş hayvanlarla -henüz canı çıkmadan yetişip kestiklerinizin dışında- yırtıcıların yediği hayvanlar ... size haram kılındı³²⁵.” ayetindeki “الْمَوْقُودَةُ / vurulup öldürülmüş” ibaresinin şoklamayı da kapsadığı söylenmiştir³²⁶. Ayette, vurulup da “إِلَّا مَا ذَكَّيْتُمْ / ölmeden yetişip kestiklerinizin müstesna” denildiğinden dolayı zaruret gereği şoklama yapılan hayvanın canını vermeden boğazlanması gerekir. Aksi takdirde “الْمَوْقُودَةُ / vurulup öldürülmüş” hükmünde olacağından etinin yenmesi haram olur³²⁷.

Hristiyanlar için bu mesele pek de bir şey ifade etmemektedir. Haliyle kestikleri hayvanlardan hangisinin boğazlanarak öldüğü, hangisinin ise şoklama sonucu öldüğü belli olmamaktadır. Bu da haram olan etle helâl olanın karıştığı anlamına gelir. Bu yüzden konuya dikkat eden Müslüman ve Yahudiler Avrupa’da ciddi sorunlar yaşamaktadır.

Batı Trakya ve Yunanistan’da yaşayan Hristiyanların şoklamayla ölen hayvanlara, kesilen hayvanların domuz mamulleriyle karışıp karışmadığına ve Allah’ın adını anarak

³²³ ez-Zühaylî, *İslâm Fıkhi Ansiklopedisi*, IV, 467; DİYK, *Kurbanlık Hayvanı Elektrik Veya Narkozla Bayıltarak Kesmek Caiz Midir?*, <https://kurul.diyaret.gov.tr/Cevap-Ara/666/kurbanlik-hayvani-elektrik-veya-narkozla-bayiltarak-kesmek-caiz-midir> (Erişim Tarihi: 12.01.2020).

³²⁴ Boran, *Helal-Haram Ölçüleri*, s.153-154.

³²⁵ el-Mâide, 5/3.

³²⁶ ez-Zühaylî, *İslâm Fıkhi Ansiklopedisi*, IV, 467.

³²⁷ ez-Zühaylî, *İslâm Fıkhi Ansiklopedisi*, IV, 467; DİYK, *Kurbanlık Hayvanı Elektrik Veya Narkozla Bayıltarak Kesmek Caiz Midir?*, <https://kurul.diyaret.gov.tr/Cevap-Ara/666/kurbanlik-hayvani-elektrik-veya-narkozla-bayiltarak-kesmek-caiz-midir> (Erişim Tarihi: 12.01.2020).

kesim yapmaya dikkat etmedikleri aşikardır. Bu sebeple de hayvanların besmele çekilmeden ve şoklamanın etkisiyle ölmüş olma olasılığı yüksektir. Dolayısıyla et alırken veya et ikram edildiğinde sadece domuz eti olup olmadığına bakmak yetmez. Aynı zamanda inek, koyun gibi hayvanların bayıltma aletiyle canını teslim etmemiş olması gerekir. Nitekim etlerin nereden temin edildiği ve bu meselelere ne denli dikkat edildiği iyi araştırılmalıdır.

2.3.5.2. Kanatlılar

En çok tüketilen et türlerinden olan tavuk, horoz başta olmak üzere kaz, hindi ve ördek gibi hayvanlar kuş cinsi olduğundan dolayı bu başlık altında incelenecektir. Bu kanatlı hayvanlar içerisinde en fazla tercih edilen tavuk olduğu için bunun kesimi baz alınacaktır. Tavuk kesiminin öncesinde, kesme esnasında ve yolma aşamalarında tartışılan bazı yöntemler uygulanmaktadır.

2.3.5.2.1. Bayıltma

Kesim öncesinde tartışılan mesele büyükbaş hayvanlarda olduğu gibi tavukların bayıltılmasıdır. Tavuklarda bayıltma iki şekilde olmaktadır. Birincisi **elektrik verilerek bayıltma** usûlüdür. Tavuklar ayaklarından asılarak baş aşağı bir pozisyonda yürüme bandına yerleştirilir. Asılı olan tavuklara 2 saniye süreyle ortalama 50 volt elektrik akımı verilir. Bu şekilde hayvanda bayılma gerçekleşmiş olur³²⁸. Elektrik akımı piliç başına 40-45 miliamperi geçmemelidir. Bu düzeyi geçmesi durumunda hayvanda kas kasılmaları, kemik kırılmaları gibi ciddi hasara veya ölüme yol açabilmektedir³²⁹. Bu ciddi hasar ve ölme riskinden dolayı tavukların elektrikle bayıltılmasını caiz görmeyenler olmuştur³³⁰. Hayvanın elektrikten ölmemesi şartıyla bayıltmanın caiz olduğu görüşünde olanlar da vardır³³¹. Ancak en doğru olanı kesim esnasında hayvanın elektrikle bayıltılmamasıdır³³².

İkinci Bayıltma şekli ise **karbondioksit** uygulamasıdır. Bu uygulamada solunulan hava azot, argon veya karbondioksitle değiştirilmektedir. Bu yöntemin etkili bir şekilde uygulanması için gaz konsantrasyonun konteyner içerisine % 40 olacak şekilde verilmesi

³²⁸ Mota-Rojas, Daniel vd., “Broyler Piliç Kesimhanelerinde Hayvan Refahı Uygulamaları”, (Çev. Erhan Keyvan), *Veteriner Tavukçuluk Derneği Mektup Ankara Dergisi*, sy. 3, 2011, s.19; Aışarlı, “Kesim Yöntemleri”, s. 285.

³²⁹ Mota-Rojas, “Broyler Piliç Kesimhanelerinde Hayvan Refahı Uygulamaları”, s. 19.

³³⁰ Mecmau'l-Fıkhi'l-İslâmî, *bi Şe'ni'z-Zebâih*, karar: 95 (3/10), <http://www.iifa-aifi.org/2015.html> (Erişim Tarihi: 13.01.2020).

³³¹ 'Afâne, Hüsameddîn, *Yes'elûnek*, Mektebetü Dendîs, 2007, IV, 357; Boran, *Helal-Haram Ölçüleri*, s. 372.

³³² Boran, *Helal-Haram Ölçüleri*, s. 372.

gerekmektedir³³³. Yapılan araştırmalarda, tünel içerisinde 25 saniye %40-60 konsantrasyonda 2.5 dakika karbondioksit uygulanması sonucu ölümler meydana gelmektedir³³⁴. Bu yüzden karbondioksit uygulanan hayvanın ölüp ölmediğine dikkat edilmesi gerekmektedir. Daha öncelerde de belirttiğimiz gibi boğazlama öncesi ölen hayvanlar meyte hükmünde olacağından bu konuya dikkat edilmesi elzemdir.

2.3.5.2.2. Kesim İşlemi

Kanatlı kesiminde tartışılan bir diğer mesele kesim işlemidir. Hayvanın boynunun kırılarak öldürülmesi, meyte hükmünde olacağından caiz değildir. Geleneksel usûl olan elle kesim işleminin yanında bir de makine ile kesim mevcuttur. Helâl sertifikası veren kurumlar elle kesim metodunu tercih etmektedir³³⁵. Makineyle kesilen hayvan, tüyleri yolunması için sıcak suya sokulur. Hayvanların makine bıçaklarından kaçmasıyla yeterli kesim gerçekleşmeyip canlı olarak su tankına girmesi sonucu ölme tehlikesi vardır³³⁶. Birde boğazları kesildiği halde canını daha vermeden haşlama kazanına sokulan hayvanlar vardır. Bunların suda canını vermesinden dolayı yenmesini caiz görmeyenler olduğu gibi ölmesine asıl sebep olan şeyin kesim olduğunu, dolayısıyla hayvanın yenebileceğini söyleyenler olmuştur³³⁷.

Makine yoluyla seri bir şekilde kesilen hayvanların şer'î kesim şartlarını tam yerine getirip getirmediği konusunda farklı görüşler mevcuttur. Şer'î kesim şartları, boyunda bulunan 4 damarın keskin bir bıçakla kesilmesi, kesim esnasında besmele, kesimin Müslüman veya Ehl-i kitap tarafından gerçekleşmesidir. Aradaki ihtilafın sebebi, besmele meselesidir.

Makineyle kesimin caiz olmadığı görüşünde olanlar, her hayvan için ayrı ayrı besmele çekilmesi gerektiğini savunmaktadır. Makineyle kesim esnasında ise düğmeye basmakla yüzlerce tavuk kesildiğini, bunlardan ilkinin helâl, diğerlerinin besmelesiz

³³³ Mota-Rojas, "Broyler Piliç Kesimhanelerinde Hayvan Refahı Uygulamaları", s. 20; Bozkurt, Zehra, "Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Katılımı Perspektifinden İtlaf ve Kesimde Kanatlı Refahı", *Bahri Dağdaş Hayvancılık Araştırma Dergisi*, VII, sy. 2, 2018, s. 21.

³³⁴ Mota-Rojas, "Broyler Piliç Kesimhanelerinde Hayvan Refahı Uygulamaları", s.20; Bozkurt, "Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Katılımı Perspektifinden İtlaf ve Kesimde Kanatlı Refahı", s. 21.

³³⁵ Boran, *Helal-Haram Ölçüleri*, s. 371.

³³⁶ Mota-Rojas, "Broyler Piliç Kesimhanelerinde Hayvan Refahı Uygulamaları", s. 18; Şenol, *Helal Gıda*, s. 372.

³³⁷ Gimdes, *Makine ile Tavuk Kesimi*, <http://www.gimdes.org/makine-ile-tavuk-kesimi.html> (Erişim Tarihi: 13.01.2020); Şenol, *Helal Gıda*, s. 372.

olduğu için helâl olmadığını söylemişlerdir³³⁸. Ayrıca “Bıçak önünden geçerken tavuğun herhangi bir sebepten dolayı hareket etmesi mümkündür. Bu durumda, kafa ve damarlar tam olarak kesilebilir veya kesilmeyebilir. Bu hususta şüpheye düşülürse, o tavuğun eti haram olur. Helâl olabilmesi için damarların herhangi bir şüpheye düşmeksizin kesin olarak kesildiğine emin olunması şarttır³³⁹.” denmiştir.

Makine yoluyla kesimin caiz olduğu görüşünde olanlara göre, şart olan bismelenin Müslüman veya kitabî tarafından düğmeye basma esnasında getirilmesi yeterlidir³⁴⁰. Her ne kadar caiz olduğu görüşü olsa da en doğru şeklin elle kesim olduğu da ifade edilmektedir³⁴¹.

2.3.5.2.3. Yolma Şekli

Kanatlı hayvanların kesiminin ardından tüylerini yolma işlemi başlar. Bu işlemde iki farklı metod uygulanır. Biri kuru yolma diğeri de sulu yolmadır. Kuru yolma, herhangi bir ıslatma olmaksızın elle veya makineyle tüylerin yolunmasıdır. Kuru yolum, sıcak havadan geçtikten sonra da gerçekleşebilmektedir³⁴².

Sulu yolma metodu ise, tüylerin daha rahat yolunması için belirli sıcaklıktaki suya konulmasıdır. Kazana karışık bir biçimde iç organları çıkarılmadan sokulan tavukların pisliğinin etlere bulaşıp bulaşmadığı konusunda tartışmalar vardır. Hanefiler, içi temizlenmeden sıcak suya atılan tavuğun necis olduğunu, etinin yenmeyeceğini söylemişlerdir³⁴³. Fakat Ebû Yusuf’a göre bu tavuklar yıkanmak suretiyle temiz hale getirilebilir³⁴⁴.

³³⁸ Gimdes, Makine ile Tavuk Kesimi, <http://www.gimdes.org/makine-ile-tavuk-kesimi.html> (Erişim Tarihi: 13.01.2020).

³³⁹ Gimdes, Makine ile Tavuk Kesimi, <http://www.gimdes.org/makine-ile-tavuk-kesimi.html> (Erişim Tarihi: 13.01.2020).

³⁴⁰ *Fetâvâ'l-Lecneti'd-Dâime li'l-Buhûsi'l-İlmiyye ve'l-İftâ*, XXII, 463; DİYYK, Bir Hayvanın Etinin Helal Olabilmesi İçin Kesim Nasıl Olmalıdır?, <https://kurul.diyanet.gov.tr/Cevap-Ara/989/bir-hayvanin-etinin-helal-olabilmesi-icin-kesim-nasil-olmalidir-> (Erişim Tarihi: 13.01.2020); Mecmau'l-Fıkhi'l-İslâmî, bi Şe'ni'z-Zebaih, karar: 95 (3/10), <http://www.iifa-aifi.org/2015.html> (Erişim Tarihi: 13.01.2020).

³⁴¹ DİYYK, Bir Hayvanın Etinin Helal Olabilmesi İçin Kesim Nasıl Olmalıdır?, <https://kurul.diyanet.gov.tr/Cevap-Ara/989/bir-hayvanin-etinin-helal-olabilmesi-icin-kesim-nasil-olmalidir-> (Erişim Tarihi: 13.01.2020); Mecmau'l-Fıkhi'l-İslâmî, bi Şe'ni'z-Zebaih, karar: 95 (3/10), <http://www.iifa-aifi.org/2015.html> (Erişim Tarihi: 13.01.2020).

³⁴² Şenol, *Helal Gıda*, s. 375; Boran, *Helal-Haram Ölçüleri*, s. 373.

³⁴³ İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî, *Fethu'l-kadîr*, Dâru'l-Fıkr, I, 210; el-Hamevî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Hasenî (el-Hüseynî) el-Mısırî, *Gamzü 'Uyûni'l-Besâ'ir Şerhu Kitâbi'l-Eşbâh ve'n-Nezâ'ir*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 1985, II, 17.

³⁴⁴ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, I, 210; el-Hamevî, *Gamzü 'Uyûni'l-Besâ'ir*, II, 17.

Sulu yolunda suyun sıcaklığı 45-54 derece arası olmakta ve tavuklar bu suda ortalama 30-75 saniye kalmaktadır. Suyun sıcaklığı düşük olduğu için necaset ete sirayet etmemektedir. Etin necis sayılmasının sebebi, etin pisliği emmesidir (içine çekmesidir). İbnü'l-Hümâm, suya atılan tavuğun ancak kaynama başlayınca pisliği içine çekeceğini, nitekim kaynamadan çıkarılan tavuğun necis olmadığını söylemiştir³⁴⁵. Günümüzde kazanlarda bulunan su sıcaklığının düşük olması ve kaynamadan çıkarılması eti necis hale getirmemektedir. Dolayısıyla bu etin yenmesinde bir sakınca bulunmamaktadır³⁴⁶. Ete bulaşan pislik ve kanlar ise yıkamayla temiz sayılmaktadır³⁴⁷. Hayrettin Karaman konuyla alakalı şunları söylemiştir:

Tavuk ve benzeri hayvanların tüylerini daha kolay ve çevreyi kirletmeden yolmak için kullanılan tekniklerden biri de ıslatma usûlüdür. Buna sulu yolum, ıslatmadan olana da kuru yolum denilmektedir. Her iki yolma usûlünde de hayvanın üzerinde dışkı ve kan bulaşığı vardır, bunların yıkanarak temizlenmesi gerekir. Sulu yolma usûlünde tavuk sıcak suya daldırılıp birkaç dakika burada bekletiliyor, bekletme esnasında suyun içerilere girip ete karışması için kaynaması, ette gözenekler ve delikler açılması gerekir. Böyle bir kaynatma veya kaynatmaya yakın suda uzun süre bekletme olmadan pislenmiş su ete karışmaz, yüzeyde kalır, temiz su ile yıkanınca da gider, et temizlenmiş olur. Biz fıkıhçılar olarak, “sulu yolma ile yolunan tavukların eti yenmez” diyebilmemiz için veterinerlerin, “elli derece civarındaki bir suda birkaç dakika bekletilen tavuğun etinin içine pis su karışır” demeleri, bunu tespit etmiş olmaları gerekir, eğer böyle bir tespit yapılırsa o zaman bu etler yenmez. Ben yıllarca önce veteriner fakültesine öğrencilerimi göndererek bunu sordurdum, öğretim üyeleri “yolum için daldırılan su pislenmiş olsa bile bu kadar sıcaklık ve sürede ete karışmaz” dediler³⁴⁸.

Helâl sertifikası veren kurumlar, piliçlere helâl sertifikasını vermesi için elle kesim şartını koyarken kuru yolmayı şart koşmamaktadır. Sulu yoluma sertifika verilmekte, ancak kuru yoluma teşvik edilmektedir³⁴⁹. Kuru yolumu tercih eden üreticiler, aynı sıcak su kazanına daldırılmadığından suyla birbirine bulaşarak piliçler

³⁴⁵ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, I, 210.

³⁴⁶ *Fetâvâ'l-Lecneti'd-Dâime li'l-Buhûsi'l-İlmiyye ve'l-İftâ*, XXII, 271, 473; DİYK, *Kesilen Tavukların İçleri Temizlenmeden Sıcak Suyu Sokulmaları Caiz Midir?*, <https://kurul.diyanet.gov.tr/Cevap-Ara/988/kesilen-tavuklarin-icleri-temizlenmeden-sicak-suya-sokulmalari-caiz-midir-> (Erişim Tarihi: 14.01.2020).

³⁴⁷ *Fetâvâ'l-Lecneti'd-Dâime li'l-Buhûsi'l-İlmiyye ve'l-İftâ*, XXII, 449.

³⁴⁸ Karaman, Hayrettin, Tavuk Kesimi ve Sulu Yolum, <http://www.hayrettinkaraman.net/yazi/hayat2/0117.htm> (Erişim Tarihi: 14.01.2020).

³⁴⁹ Boran, *Helal-Haram Ölçüleri*, s. 374.

arasında çapraz kirlenmeye sebep olabilecek bakteri, toz ve necaset türü olumsuz geçişler yaşanmadığını, dolayısıyla daha hijyenik ürün elde edildiğini, aynı zamanda sıcak su kazanı kullanılmadığı için su tüketiminin ciddi manada düştüğünü ve su kaynakları korunduğundan dolayı daha çevreci olduğunu söylemektedir³⁵⁰.

2.3.6. Sonuç

Günümüzde Ehl-i kitap sayılan Yahudi ve Hristiyanların kestiği etin yenip yenmeyeceği meselesinde bazı farklı görüşler vardır. Öncelikle Yahudi ve Hristiyanların kendi aralarında bazı farklılıklar olduğu görülmektedir. Yahudiler kendi dinî usûllerine göre hayvanları kesmeye gayret göstermektedir. Yahudi bir kimsenin hayvanı boğazlarken Üzeyr (a.s.) adına veya Allah Teâlâ'dan başka biri adına kesmesi durumunda, Bakara sûresi 173. ayette ve Mâide sûresi 3. ayette geçen “وَمَا أَهْلٌ بِهِ لَعْنٍ إِلَّا اللَّهُ”³⁵¹ / *Allah'tan başkası adına kesilen haram kılındı.*” ifadesinden dolayı o etlerin yenmesinin caiz olmadığını fakihler ifade etmiştir³⁵². Ancak Türkiye’de yaşayan Yahudiler, belediyeden aldıkları izinle haftanın belirli günleri kendi hahamları tarafından kendi usûllerine göre ve besmele ile hayvanları kestirmektedir³⁵³. Avrupa’da yaşayan Yahudiler ise Avrupa standartları gereği helâl kesimle ilgili Müslümanlarla aynı sıkıntıları çekmekte ve bu meselenin çözümü için Müslümanlarla beraber hareket etmektedir³⁵⁴. Yunanistan’da yaşayan Yahudiler de aynı şekilde kendi usûllerine göre, şoklama (sersemletme) olmadan kesim yapabilmek amacıyla özel izinler almışlardır. Araştırdığımız kadarıyla, Kavala şehrindeki bir mezbahada İtalya’dan gelen bir haham tarafından şoklama dahi olmadan kesim yapılabilmektedir. İslâm alimleri, bu şekilde kendi dinî kesim kurallarına dikkat eden ve hayvanı keserken Allah’ın adını zikreden Yahudilerin kestiği etin yenebileceği hususunda görüş beyan etmişlerdir³⁵⁵.

Hristiyanlığın hüküm sürdüğü Avrupa’daki kesim şartlarına baktığımızda önümüze bir kaç sorun çıkmaktadır. Birincisi hayvanları şoklama usûlüyle kesmeleridir. İkincisi Yahudiler kadar dinî usûllere dikkat etmemeleri sebebiyle hayvanı besmelesiz

³⁵⁰ Erpiliç, Kuru Yolum, <http://www.kuruyolum.com.tr/#section1> (Erişim Tarihi: 14.01.2020); Boran, *Helal-Haram Ölçüleri*, s. 374.

³⁵¹ Mâide sûresinde “وَمَا أَهْلٌ لِّغَيْرِ اللَّهِ بِهِ” şeklinde geçmektedir.

³⁵² el-Fetâva’l-Hindiyye, V, 353.

³⁵³ <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/belediye-mezbahasında-yahudi-usulu-kesim-39143622> (Erişim Tarihi: 13.01.2019)

³⁵⁴ <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-46827662> (Erişim Tarihi: 13.01.2019);

<https://www.nytimes.com/2019/01/09/world/europe/halal-kosher-humane-slaughter.html> (Erişim Tarihi: 10.10.2019).

³⁵⁵ el-Fetâva’l-Hindiyye, V, 353.

kesmeleridir. Üçüncüsü ise Hristiyanlar domuz etini tükettikleri için domuz etiyle diğer etleri aynı yerde kesip, kimi zaman domuz ve diğer hayvanların etlerini veya bu hayvanların bazı uzuvlarını birbirine karıştırma ihtimalinin olmasıdır.

Bir Hristiyan hayvanı keserken Hz. İsa adına veya Allah Teâlâ'dan başkası adına keserse, bu etin yenmeyeceği Mâide sûresinin 3. ayetinde bildirilmiştir³⁵⁶. Az önce de belirttiğimiz gibi, besmelesiz veya Allah'tan başkası adına kesme sadece sorunlardan biridir. Bu kesim esnasında Allah'ın adı anılsa dahi helâl kesime engel farklı sorunlar zuhur etmektedir. Bu sorunların içerisinde Avrupa'da yaşayan Müslüman ve Yahudi azınlıkların en çok gündeme getirip çözüm aradığı mesele, Avrupa standartları gereği hayvanların şoklama, bayılma usûlü ile kesilmesidir³⁵⁷. Ayrıca Yahudilerin aksine Hristiyanların domuz etini yoğun bir şekilde tükettiği bilinmektedir. Diğer hayvanların kesildiği mezbahalarda domuzlar da kesilmektedir. Araştırdığımız kadarıyla domuzların kesildiği günlerde diğer hayvanlar kesilmemekte, diğer hayvanların kesimine başlanmadan önce mezbaha tamamen temizlenmektedir. Ancak işin uzmanı bazı kasaplarla görüştüğümüzde, kesim sonrası buzdolaplarında dinlendirilen hayvanların domuzlarla aynı odalarda tutulduğunu ve etlerin veya diğer uzuvlarının birbiriyle karışma ihtimalinin olduğunu söylediler. Böyle bir ihtimalin olması dahi Müslümanlar açısından ciddi sorun teşkil etmektedir.

İfade ettiğimiz sorunlara, yani hayvanların ölmeden boğazlanmasına, domuz etiyle karıştırılmamasına ve Allah adına kesme konusuna dikkat eden bir Hristiyan'ın kestiği etlerin yenmesinde bir mahzur olmadığı İslâm alimleri tarafından bildirilmiştir³⁵⁸. Batı Trakya'da yaşayan Hristiyanların, şoklama sonucu ölen hayvanlara, kesilen hayvanların domuz mamulleriyle karışıp karışmadığına ve Allah'ın adını anarak kesim yapmaya dikkat etmedikleri görülmektedir. Bu sebeple ikram edilen veya lokantalarında ve benzeri yerlerde kullanılan etlerin boğazlanmadan şoklama sonucu ölmüş ve besmelesiz olma olasılığı yüksektir. Dolayısıyla etlerin nereden temin edildiği ve helâl kesim konusuna dikkat edilip edilmediği iyi araştırılmalıdır.

³⁵⁶ el-Fetâva'l-Hindiyye, V, 353.

³⁵⁷ <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-46827662> (Erişim Tarihi: 13.01.2019); <https://www.nytimes.com/2019/01/09/world/europe/halal-kosher-humane-slaughter.html> (Erişim Tarihi: 10.10.2019).

³⁵⁸ el-Fetâva'l-Hindiyye, V, 353.

2.4. Davetlerine Katılma

İslâm'ın teşvik ettiği davranışlardan biri de davete icabettir. Davet edilen yere icabet, insanların arasındaki muhabbeti, bağı pekiştirir. Aynı zamanda davet edene verilen değer de bir göstergesidir. Hz. Peygamber (s.a.s.) birçok hadisinde³⁵⁹ davete icabet etmeyi tavsiye etmiştir. Nitekim bir hadisinde Peygamberimiz (s.a.s.) “Çağrıldığınız zaman davete gidiniz!”³⁶⁰ buyurmuş ve bunu hayatında tatbik ederek de bizlere misallendirmiştir. Yapılan davetin zengin tarafından mı, fakir tarafından mı yapıldığına bakılmaksızın bu davete katılmanın gerektiğini, “Eğer paça veya kürek eti bile yemeye dâvet edilsem, derhal giderim. Şayet bana kürek veya paça dahi hediye edilse, hemen kabul ederim.”³⁶¹ hadisiyle bizlere bildiren Hz. Peygamber (s.a.s.), Müslümanın her daim tevazu sahibi olması gerektiğine işaret etmiştir. Ayrıca hadislerde davete çağrılan kimsenin nafîle oruçlu olmasının mazeret sayılmadığını, hatta davetin ve davet sahibinin durumuna göre orucunu açabileceği de görülmektedir³⁶². Bununla beraber davet edilen yere mazeretsiz katılmayan kimsenin günahkar olacağını³⁶³ ve mesafesi uzak dahi olsa davete katılmak gerektiğini³⁶⁴ zikreden Hz. Peygamberin (s.a.s.) bu konudaki hassasiyeti İslâm'ın bu meseleye verdiği önemi göstermektedir.

Birçok gerekçeyle düzenlenen davetlerin büyük bir kısmı yemekli (ziyafet) olmaktadır. Yapılan davetler içerisinde en önemli yere sahip olan ise düğün davetleridir. Düğün davetlerinin içeriğinde toplumlara göre farklılıklar olsa da yakınlarına ikramda bulunarak mutluluğu paylaşma arzusu değişmemektedir. Davete katılmanın hükmü konusunda, Peygamberimizin (s.a.s.) hadislerine ve fiilî tutumuna binaen fakihlerin çoğu sünnet olduğu görüşünü benimsemiştir³⁶⁵. Davetli kimse, bu davete katılma konusunda muhayyer olsa da katılması daha uygundur. Düğün davetinde ise Hz. Peygamberin katılmayı emreden hadisleri³⁶⁶ düğün davetine icabetin gerekliliğini göstermektedir. Bu yüzden düğün davetine katılmaya bazı fakihler vacip deyip mazeretsiz katılmama

³⁵⁹ Geniş bilgi için bkz: Buhârî, Hibe, 2; Müslim, Nikâh, 96-110; İbn Mâce, cenâiz, 1; Ebû Dâvûd, Et'ime, 1.

³⁶⁰ Müslim, Nikâh, 99.

³⁶¹ Buhârî, Hibe, 2.

³⁶² İbn Mâce, Sıyâm, 47.

³⁶³ Müslim, Nikâh, 110; İbn Mâce, Nikâh, 25; Ebû Dâvûd, Et'ime, 1.

³⁶⁴ Buhârî, Hibe, 2, Nikâh, 73; Müslim, Nikâh, 104.

³⁶⁵ el-Fetâva'l-Hindiyye, V, 422.

³⁶⁶ Buhârî, Nikâh, 71; Müslim, Nikâh, 96.

konusunda ruhsatın olmadığını bildirmişlerdir³⁶⁷. Bunun farz-ı ayn veya farz-ı kifâye olduğunu söyleyen alimler de vardır³⁶⁸.

İslâmî prensiplere uygun olan yerlere davet edilen Müslümanların bu davetlere katılıp davet sahibinin sevincine ortak olmaları gerekir. Ancak İslâmî prensiplere uygun olmayan içki-kumar, eğlence gibi haramların işlendiği davetlere katılmak fakihlere göre caiz değildir³⁶⁹. Ne yazık ki günümüzde Müslümanlar tarafından yapılan düğünlerin büyük bir kısmı İslâmî prensiplere uygun olmayacak şekilde yapılmaktadır. Batı Trakya’da yapılan düğünlerin büyük bir kısmı da bu vaziyettir. Fakihler, İslâmî prensiplere uygun olmayan bir düğüne hatırı sayılır bir Müslümanın katılmasıyla o uygunsuz durumlar engellenecekse, bu davete katılmanın gerektiğini bildirmiştir³⁷⁰. Engel olamayacağını bildiği halde gitmesi ise caiz görülmemiştir³⁷¹. Böyle bir düğüne davet edilen kimsenin, katılmama sebebini uygun bir üslupla ifade etmesi daha isabetli olacaktır³⁷².

Gayrimüslim komşuların veya tanıdıkların İslâmî prensiplere uygun olan davetine katılmakta bir sakınca olmadığını alimler bildirmişlerdir³⁷³. Davette ikram edilen yiyeceklerle alakalı “Gayrimüslimlerin İkramları” başlığı altında geniş bilgi verilmiştir. Bu yiyeceklerin İslâma uygunluğu konusuna dikkat edilmelidir. Ancak ikram edilen yiyecek ve içeceklerde uygun olmayan gıdaların bulunması durumunda bunların İslâma uygun olmadığını, bu sebeple tüketilemeyeceğini münasip bir dille bildirmek en doğru olanıdır. Davet sahibine bunların haber verilmesi, bize uygun olmayan gıdaları öğrenip tekrar ikram etmemesi açısından önem arz etmektedir³⁷⁴.

İçki, domuz etinin bulunduğu veya kadın, erkek karışık eğlencelerin düzenlendiği bir davete katılmanın fakihler tarafından caiz görülmediği yukarıda zikredildi. Gayrimüslim kimselerin böyle bir davetine iştirak edilmemesi durumunda İslâmî açıdan daha ciddi bir zararın ortaya çıkma ihtimali de vardır. Bu zarar ise o davetin

³⁶⁷ el-Fetâva’l-Hindiyye, V, 422; Yaran, Rahmi, “Düğün”, *DİA*, İstanbul 1994, X, 16; el-Karadâvî, *fi Fikhi’l-Ekalliyâti’l-Müslime*, s.152.

³⁶⁸ Yaran, Rahmi, “Düğün”, X, 16.

³⁶⁹ el-Fetâva’l-Hindiyye, V, 422; el-Karadâvî, *fi Fikhi’l-Ekalliyâti’l-Müslime*, s.152; IGMG, *Fetâvâ-Din İstişare Kurulu Araştırma ve Kararları-II*, Plural Publications, Köln 2018, s. 46.

³⁷⁰ el-Fetâva’l-Hindiyye, V, 422.

³⁷¹ el-Fetâva’l-Hindiyye, V, 422.

³⁷² IGMG, *Fetâvâ*, s. 46.

³⁷³ el-Fetâva’l-Hindiyye, V, 426.

³⁷⁴ el-Karadâvî, *fi Fikhi’l-Ekalliyâti’l-Müslime*, s.153.

reddedilmesiyle farz olan³⁷⁵ İslâm'a davetin terkidir. Yusuf el-Karadâvî, böyle bir durumla karşı karşıya kalan bir Müslümanın mecelledeki "Ehven-i şerreyn ihtiyar olunur." kaidesi gereğince hareket ederek daha az zarar vereni tercih etmenin gerektiğini söylemiştir³⁷⁶. el-Karadâvî bu davetin kabulüyle, davet sahibinin ve o ortamda bulunan diğer gayrimüslimlerin kalbi İslâma ısınacaksa veya İslâm'a davet gibi önemli bir farzı yerine getirme ihtimali varsa, bir Müslümanın bu fırsatı kaçırmama adına davete katılabileceği görüşündedir³⁷⁷.

2.5. Dinî ve Millî Bayramlarını Kutlama

Gayrimüslim bir toplumda yaşayan Müslümanlar, sosyal hayatlarının büyük bir bölümünde gayrimüslimlerle muhatap olmaktadır. Allah Teâlâ, Mümteherine sûresinde “ لَا يَنْهَيْكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ أَنْ تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ / Allah, din konusunda sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlarla iyi ilişkiler içinde olmanızı ve onlara adaletli davranmanızı yasaklamaz. Allah adaletli olanları elbette sever.³⁷⁸” buyurarak, Müslümanlara karşı düşmanlık beslemeyen gayrimüslim kimselere iyi ve adaletli davranılması gerektiğini bildirmiştir³⁷⁹.

İnsan, fitrat gereği özel günler ve bayramlarda hatırlanmak ister. Böyle zamanlarda sarfedilen küçük sözler dahi aradaki bağı güçlendirmeye yeter. İnsanın özel saydığı en önemli günlerden olan bayramlar, ya dinî bir olayın, bir dönemin anısına ya da hasat, sağlık ve benzeri çeşitli şeylerin şükran ifadesi olarak kutlanmaktadır. Her din ve kültürde karşımıza çıkan bayramları millî ve dinî olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür³⁸⁰.

2.5.1. Dinî Bayramlarını Kutlama

Her inancın belli bir dinî olaya binaen kutladığı bayramlar vardır. Bu bayramlar, Yahudi inancında kutsal kitaba dayanmaktadır³⁸¹. Bunun tersine batı ülkelerinde hakim olan Hristiyanlık inancında ise bayramlar kutsal kitaba dayanmayıp, Hristiyanlar tarafından kademeli olarak ortaya konmuştur. Hz. İsa'nın vefatından kısa bir süre sonra

³⁷⁵ Fahrüddîn er-Râzî, *et-Tefsîrû 'l-kebîr*, VIII, 181 -183.

³⁷⁶ el-Karadâvî, *fî Fıkhi 'l-Ekalliyâti 'l-Müslime*, s.153.

³⁷⁷ el-Karadâvî, *fî Fıkhi 'l-Ekalliyâti 'l-Müslime*, s.153.

³⁷⁸ el-Mümteherine, 60/8.

³⁷⁹ el-Karadâvî, *fî Fıkhi 'l-Ekalliyâti 'l-Müslime*, s.146.

³⁸⁰ Gündüz, Şinasi, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Ankara 1998, s. 61.

³⁸¹ Tevrat, Çıkış, 34/18-25.

onun hayatında yaşadığı önemli olayların bir-iki tanesi kutlanmaya başlanmış, zamanla bu kutlamalar çoğalmıştır³⁸². [Hz.] İsa ile ilgili başlayan anmaların yanına zamanla annesi [Hz.] Meryem ve diğer aziz kabul edilenlerle alakalı bayramlar da eklenmiştir³⁸³. Hristiyan kilisesinin bu bayramları kutlamasının nedeni ise, [Hz.] İsa'ya tabi olmuş bu seçkin kimselerin toplum tarafından örnek alınmasını sağlamaktır³⁸⁴.

Hristiyanlık Katolik, Ortodoks ve Protestan kiliselerinden olmak üzere üç ana mezhepten teşekkül etmektedir³⁸⁵. Bu mezheplerin bayramları arasında bazı farklılıklar mevcuttur³⁸⁶. Hristiyanlık inancının hakim olduğu Yunanistan, Ortodoks mezhebindedir. Bu yüzden bayramlar ve kutlamalarla alakalı bilgiler Yunan Ortodoks kilisesinin liturjik takvimine göre vermek daha isabetli olacaktır. Hristiyanların kutladığı en önemli dinî bayramlardan biri Noel (İng.: christmas, Yunanca: Χριστούγεννα) diğeri de Paskalya'dır (İng.: Easter, Yunanca: Πάσχα)³⁸⁷. Bu iki bayramdan önce bunlara hazırlık dönemi bulunmaktadır. Noel'e hazırlık dönemine *advent* (Yunanca: Δευτέρα Ελευση) denir. Bu Noel devresi, Noel'e hazırlanma döneminin ilk pazar gününde başlamakta ve [Hz.] İsa'nın vaftizi ile bitmektedir. Paskalya devresi, Kül Çarşambası gününde başlamakta ve Pentekost bayramında sona ermektedir³⁸⁸. Bayramlar içerisinde en değerli sayılan Paskalya'nın haricinde kilise tarafından büyük kabul gören on iki bayram daha vardır³⁸⁹.

Hristiyanlar, kutladıkları Noel'de (yılbaşı) ağaç süsleme, özel yemekler pişirme gibi çeşitli etkinlikler düzenlemektedir. Müslümanların Noel günlerinde aynı Hristiyanlar gibi, İslâm'a yakışmayan çeşitli etkinlikler düzenlediği görülmektedir. Bu etkinliklerle ilgili alimler tarafından ciddi uyarılar yapılmakta ve meselenin ciddiyetine dikkat çekilmek istenmektedir. Müslüman kimselerin gayrimüslimlerin bayramlarını kutlamasıyla alakalı Peygamber Efendimiz (s.a.s.) zamanında şöyle bir hadise yaşanmıştır: “Hz. Peygamber (hicretten sonra Mekke'den) Medine'ye geldiklerinde,

³⁸² Katar, Mehmet, “Hristiyan Bayramları Üzerine Bir Araştırma”, *Dinî Araştırmalar*, III, sy. 9, Ankara 2001, s. 8-9.

³⁸³ Yıldırım, Münir, *Yunanistan ve Ortodoks Kilisesi*, Aziz Andaç Yayınları, Ankara 2005, s. 116.

³⁸⁴ Katar, “Hristiyan Bayramları Üzerine Bir Araştırma”, s. 9.

³⁸⁵ DİB, *Yaşayan Dünya Dinleri*, D.İ.B. Yayınları, Ankara 2007, s. 111; Demirci, Kürşat, “Hristiyanlık”, *DİA*, İstanbul 1998, XVII, 328.

³⁸⁶ Geniş bilgi için bkz: DİB, *Yaşayan Dünya Dinleri*, s. 100.

³⁸⁷ DİB, *Yaşayan Dünya Dinleri*, s. 100; Katar, “Hristiyan Bayramları Üzerine Bir Araştırma”, s. 10; Yıldırım, *Yunanistan ve Ortodoks Kilisesi*, s. 117.

³⁸⁸ Yıldırım, *Yunanistan ve Ortodoks Kilisesi*, s. 117; DİB, *Yaşayan Dünya Dinleri*, ss. 100-101.

³⁸⁹ Geniş bilgi için bkz.: Katar, “Hristiyan Bayramları Üzerine Bir Araştırma”, ss. 10-27.

Medinelilerin (Nevruz günü ile Mihrican günü diye) eğlendikleri iki günleri vardı. Resûlullah “Bu günler nedir?” diye sordu. Medineliler: “Biz (İslâm'dan önce), cahiliyet devrinden beri bu günlerde eğleniriz” dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: Şüphesiz Allah size, o iki günün yerine daha hayırlı olan kurban bayramını ve ramazan bayramını vermiştir³⁹⁰.” Bu hadiste Peygamber Efendimizin (s.a.s.) İslâmî olmayan bayramların kutlanmasına müsaade etmediği görülmektedir. Bu nedenle fakihler gayrimüslimlerin bayram etkinliklerine Müslümanların katılmasını caiz görmemiştir. Bunun yanı sıra gayrimüslimlerin bu bayram günlerinde adet edindikleri eğlenceleri, hatta yemekleri dahi yapmanın caiz olmadığını belirtmişlerdir³⁹¹. Gayrimüslim ülkelerde yaşayan Müslümanlar, bu etkinliklerle iç içe olduğu için bu yanlış düşme ve zamanla asimile olma olasılığı daha fazladır. Bu yüzden azınlık Müslümanlarının bu gibi etkinliklerinden uzak kalmaya daha fazla ehemmiyet göstermesi gerekmektedir.

Gayrimüslimlerin bayramlarına iştirak edip onlarla beraber kutlama veya onların adetlerini uygulama konusunda fakihler, haram olduğuna dair ittifak etmiştir. Ancak bayramlarını mesaj yoluyla veya yüz yüze tebrik etmenin hükmüyle alakalı ittifak halinde olmayan fakihler, konuyla alakalı haram, mekruh ve caiz şeklinde üç farklı görüş ortaya koymuşlardır³⁹².

İmam Ahmed'den gelen bir görüş, İbn Teymiyye, İbn Kayyim ve diğer bazı alimler; Gayrimüslimlere mahsus günleri Müslümanların tebrik etmesinin dahi ittifakla haram olduğunu söylemişlerdir³⁹³. Müslüman birinin gayrimüslime “bayramın mübarek olsun” şeklinde bir cümle sarf etmesi kişinin küfre düşmesini gerektirmese de harama bulaşacağını belirtmişlerdir³⁹⁴. Yapılan tebriğin o bayramda işlenecek günahları tebrik etme (tasdik etme) olduğunu ve haça secde edenin tebrik edilmesinden bir farkı olmadığı görüşündelerdir. Bu alimlere göre, yapılan fiil içki içeni, zina edeni tebrik etmekten daha ağır olacağından dolayı büyük bir günaha düşmüş olacaktır³⁹⁵.

³⁹⁰ Ebû Dâvûd, Salât, 239; Nesai, no: 1556.

³⁹¹ İbn Kayyim, *Ahkâmu Ehli'z-Zimme*, s. 441; Abdülkâdir, Hâlid Muhammed, *min Fikhi'l-Ekalliyâti'l-Müslime*, 1997, s. 153; el-Karadâvî, *fî Fikhi'l-Ekalliyâti'l-Müslime*, s. 150.

³⁹² el-Merdâvî, Ebû'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Süleymân b. Ahmed, *el-İnsâf fî Ma'rifeti'r-Râcih mine'l-Hilâf*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, Beyrût, IV, 234-235.

³⁹³ İbn Kayyim, *Ahkâmu Ehli'z-Zimme*, s. 441; Abdülkâdir, *min Fikhi'l-Ekalliyâti'l-Müslime*, s. 153

³⁹⁴ İbn Kayyim, *Ahkâmu Ehli'z-Zimme*, s. 441.

³⁹⁵ İbn Kayyim, *Ahkâmu Ehli'z-Zimme*, s. 441; Abdülkâdir, *min Fikhi'l-Ekalliyâti'l-Müslime*, s. 153.

İmam Ahmed'in görüşlerinden ikincisi haram olmasa da mekruh olacağı, bir diğeri de kerahiyet olmadan caiz olduğu yönündedir³⁹⁶. Bayramları tebrik etmenin caiz olduğu görüşünü Yusuf el-Karadâvî, İbn Beyye gibi son dönem alimleri benimsemiştir. Bu bağlamda İbn Teymiyye ve bayramları tebrik etmenin caiz olmadığı görüşünde olan diğer alimlerin de yaşadıkları dönemin şartlarına bakarak böyle bir fetvayı tercih ettiklerini söylemişlerdir³⁹⁷. Günümüzde gayrimüslimlerin Müslümanlarla savaş halinde olmaması, Müslümanların gayrimüslim devletlerde mal ve can güvenliği korkusu yaşamaması, iş olanakları sebebiyle de bu devletlere hicret etmesi, gelişen teknoloji sayesinde dünyada ulaşımın kolaylaşması gibi durumlar iki tarafın daha fazla iç içe olmasının etkenlerindendir. Bu etkenler nedeniyle Müslümanlarla gayrimüslimler arasındaki münasebetler farklı bir boyut kazanmıştır. el-Karadâvî ve İbn Beyye'ye göre; İbn Teymiyye ve diğer alimler günümüzde yaşasalar diğ görüşlerini değıştirirlerdi³⁹⁸.

Gayrimüslimlerin bayramlarını tebrik etmenin caiz olduğu görüşünde olan alimler meseleye şöyle yaklaşmıştır:

” لَا يَنْهَيْكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ أَنْ تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ () إِنَّمَا يَنْهَيْكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ قَاتَلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَأَخْرَجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ وَظَاهَرُوا عَلَىٰ إِخْرَاجِكُمْ أَنْ تَوَلَّوْهُمْ / Allah, din konusunda sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlarla iyi ilişkiler içinde olmanızı ve onlara adaletli davranmanızı yasaklamaz. Allah adaletli olanları elbette sever. Allah ancak, din konusunda sizinle savaşmış, sizi yurtlarınızdan çıkarmış ve çıkarılmanıza yardım etmiş olanlarla dostluk kurmanızı yasaklar. Kim onlarla dost olursa işte bunlar kendilerine yazık etmişlerdir³⁹⁹.” bu ayetler gayrimüslimleri iki bölüme ayırmıştır:

1. Müslümanlarla savaşmayan, onlara zahiren zarar verme çabasında olmayanlar.
2. Onlarla savaş halinde olup zarar vermeye çalışanlar.

Müslümanlarla savaş halinde olmayan gayrimüslim kimselere karşı iyi ve adaletli davranmamız gerektiği ayette bildirilmiştir⁴⁰⁰. Bunun yanında Mâide sûresi 5. ayette Allah Teâla, Ehl-i kitabın yiyeceklerinden yenmesine ve onların bayanlarıyla evlenilmesine müsaade etmiştir. Evlilikle alakalı ise Yüce Allah “ وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ ”

³⁹⁶ el-Merdâvî *el-İnsâf*, IV, 234.

³⁹⁷ el-Karadâvî, *fi Fikhi'l-Ekalliyâti'l-Müslime*, s. 150; İbn Beyye, *Sinâ'atü'l-Fetvâ*, ss. 470-471.

³⁹⁸ el-Karadâvî, *fi Fikhi'l-Ekalliyâti'l-Müslime*, s. 150; İbn Beyye, *Sinâ'atü'l-Fetvâ*, ss. 470-471.

³⁹⁹ el-Mümtahine, 60/ 8-9.

⁴⁰⁰ el-Karadâvî, *fi Fikhi'l-Ekalliyâti'l-Müslime*, s. 147; İbn Beyye, *Sinâ'atü'l-Fetvâ*, ss. 466.

أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِّتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلْ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً / Onlara ısınıp kaynaşasınız diye size kendi türünüzden eşler yaratıp aranızda sevgi ve şefkat duyguları yerleştirmesi de O'nun kanıtlarındandır⁴⁰¹.” buyurarak eşler arasında sevgi ve şefkatin gerekliliğini bildirmiştir. İki aile arasında akrabalık bağları oluşan bu evlilikten dünyaya gelecek çocukların annelerine, dedelerine ve diğer akrabalarına iyi muamelede bulunması “ إِنَّ اللَّهَ بِالْعَدْلِ الْإِحْسَانِ وَإِثْنَانِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ يَعِظُكُم لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ / Muhakkak ki Allah, adaleti, iyiliği, akrabaya yardım etmeyi emreder, çirkin işleri, fenalık ve azgınlığı da yasaklar⁴⁰².” ayetiyle emredilmiştir⁴⁰³. Ayette Müslim-gayrimüslim ayrımı yapmaksızın bütün akraba ve yakınlarla yardım edilmesi ve iyilikte bulunulması istenmiştir. Akrabalık hakkı gereği gayrimüslim annenin ve diğer akrabaların en değerli gördükleri bayramı tebrik etmek onlara verilen değerın göstergesidir. Onları böyle zamanlarda ziyaret etmek ise sıla-i rahimin gereğidir⁴⁰⁴.

Müslümanlara açıkça düşmanlık etmeyen kimselere karşı yumuşak davranmak, rıfk halini korumak İslâm'ın kattığı bir meziyettir⁴⁰⁵. Aynı zamanda Allah Teâlâ Nisâ sûresinde “وَإِذَا حُيِّنْتُمْ بِنَحِيَّةٍ فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَا أَوْ رُدُّوهَا” / Bir iyi dilek ve temenni ile karşılaştığınızda, ondan daha güzel bir iyi dilek mukabelesinde bulunun, ya da aynıyla iade edin.⁴⁰⁶” buyurarak Müslümanın iyilik gördüğünde bu iyiliğe fazlasıyla karşılık vermesi, bunu yapamıyorsa en azından misliyle karşılık vermesi gerektiğini bildirmiştir. Bu bağlamda Müslümanların dinî bayramlarını tebrik eden gayrimüslim kimselere en azından misliyle karşılık verilmesi, iyiliğe iyilikle mukabelede bulunmak şeklinde değerlendirilmelidir⁴⁰⁷.

Gayrimüslimlerin dinî bayramlarını tebrik etmek, o günlerde yapacakları günahlara teşvik etme, o yanlışları tasdik ve tebrik etme olarak düşünülmemelidir. Bu tebrik, sıla-i rahimi, komşuluk ilişkisini ve sosyal ilişkileri güçlendirme adına söylenmiş bir sözdür. Bu düşüncede olan bir Müslümanın gayrimüslim kimseyi mesaj yoluyla veya

⁴⁰¹ er-Rûm, 30/21.

⁴⁰² en-Nahl, 16/90.

⁴⁰³ el-Karadâvî, *fi Fıkhi'l-Ekalliyâti'l-Müslime*, s. 148; İbn Beyye, *Sinâ'atü'l-Fetvâ*, ss. 468.

⁴⁰⁴ el-Karadâvî, *fi Fıkhi'l-Ekalliyâti'l-Müslime*, s. 148; İbn Beyye, *Sinâ'atü'l-Fetvâ*, s. 468.

⁴⁰⁵ Hz. Peygamberin (s.a.s.) bazı olumsuz olayların vuku bulduğu zamanlarda bile yumuşak huylu olmayı tercih ettiği Hz. Aişe'den rivayet edilen hadis ile bilinmektedir. Yahudiler Hz. Peygamber'in (s.a.s.) bulunduğu meclise uğradıklarında “es-Samü aleykum: Ölümleriniz üzerine olsun” diye ifadeler kullandılar. Hz. Peygamber (s.a.s.) ise sadece “ve aleykum: Size de” şeklinde karşılık verirdi. Hz. Aişe'nin, “Ölümleriniz üzerine olsun” diye karşılık vermesi üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.) “Ey Aişe, Ağır ol! Allah her şeyde merhametli davranmayı sever; ve aleyke: sana da olsun” demek yeterli.” demiştir. (Buhârî, Edeb, 35.)

⁴⁰⁶ en-Nisâ, 4/86.

⁴⁰⁷ el-Karadâvî, *fi Fıkhi'l-Ekalliyâti'l-Müslime*, s. 148-149; İbn Beyye, *Sinâ'atü'l-Fetvâ*, s. 469.

yüz yüze tebrik etmesine mani bir durum bulunmamaktadır⁴⁰⁸. Tebrik esnasında asıl dikkat edilmesi gereken husus ise; yazılacak veya sarf edilecek sözlerin İslâmî ilkelere uygun olmasıdır⁴⁰⁹.

2.5.2. Millî Bayramlarını Kutlama

Toplumların özel saydığı dinî bayramların yanı sıra bir takım millî bayramları da vardır. Bu millî bayramlar, toplumların uluslaşma sürecinde yaşadıkları tarihi olaylardan, ortak yaşantılardan ortaya çıkmıştır. Toplumların milletleşme ve ulus devletlerini kurma süreci içinde ortaya çıkan millî günler ve bayramlar, milletlerin ortak bir takım idealler etrafında bütünleşmesini sağlar⁴¹⁰. Bunların dışında, millî bayramlar ve yapılan törenler, rejimler tarafından sistemin korunması ve güçlendirilmesi için en önemli unsurlar olmuştur⁴¹¹. Her bir ülke içinde bulunduğu şartlara, tarihi olaylarına ve benimsediği rejime göre milli günlerini belirler⁴¹². Türkiye'nin kutladığı milli bayramlar; 23 Nisân Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı, 30 Ağustos Zafer Bayramı, 19 Mayıs Atatürk'ü Anma, Gençlik ve Spor Bayramı, 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı ve 15 Temmuz Demokrasi ve Millî Birlik Günü'dür. Yunanistan'ın kutladığı millî bayramlar ise; 25 Mart Bağımsızlık Günü⁴¹³, 28 Ekim Ohi Bayramı'dır⁴¹⁴.

Gayrimüslim devletlerin kutladığı milli bayramlara Müslümanların katılmalarının veya bu bayramları tebrik etmelerinin fikhî boyutu azınlık Müslümanlarını yakından ilgilendirmektedir. Yusuf el-Karadâvî'ye göre, gayrimüslimlerden dükkan açan, düğün yapan birini tebrik etmenin mahzuru olmadığı gibi bu bayramları tebrik etmenin de bir

⁴⁰⁸ el-Karadâvî, *fî Fıkhi'l-Ekalliyâtî'l-Müslime*, s. 149; İbn Beyye, *Sinâ'atü'l-Fetvâ*, s. 470.

⁴⁰⁹ Mesela “Onu ne öldürdüler, ne de astılar; fakat (öldürdükleri) onlara İsa gibi gösterildi.” (en-Nisâ, 4/157) ayeti, Hristiyanların “haç” inancının İslâm'a tamamen aykırı olduğunu göstermektedir.

⁴¹⁰ Uzun, Hakan, “Milletin iradesiyle oluşan bir bayram: 19 Mayıs Atatürk'ü Anma Gençlik ve Spor Bayramı ve Atatürk döneminde kutlanması”, *Karadeniz Araştırmaları*, VI, sy. 24, 2010, s. 109.

⁴¹¹ Bolat, Bengül Salman, Milli Bayram Olgusu ve Türkiye’de Yapılan Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1923–1960), Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2007, s.10; Uzun, “Milletin iradesiyle oluşan bir bayram”, s. 110.

⁴¹² Bolat, Milli Bayram Olgusu, s. 9.

⁴¹³ Yunan halkının Osmanlı İmparatorluğu'na karşı 1821-1830 yılları arasında yürüttükleri ve bağımsız devletin kurulması ile sonuçlanan ayaklanmanın başlangıç gününü temsil eder. Milli bir bayram olmasının yanı sıra, ayrıca dinî açıdan Müjde Günü olarak da kutlanmaktadır.

⁴¹⁴ Yunanca ohi “hayır” anlamına gelmektedir. 2. Dünya Savaşı döneminde İtalyan Benito Mussolini, güçsüz kalan Yunanistan'a göz dağı vererek karşı koymadan teslim olmalarını istemiştir. Fakat o dönem Yunanistan'ın lideri Giannis Metaksas 28 Ekim 1940 tarihinde resmi bir dille bu teklifi reddetmiş, bu isteğe “hayır” demiştir. Resmi kaynaklara göre yazışmalarda “Hayır” kelimesi geçmiyor olsa da o günden bu yana her 28 Ekim, yunanların resmi bayramı olarak kutlanmaktadır.

mahzuru yoktur⁴¹⁵. Bununla beraber millî bayramlarda yapılan çeşitli etkinliklere, geçiş törenlerine, İslâm'a uygunluğuna dikkat etme şartıyla katılmak da caizdir⁴¹⁶.

2.6. Gayrimüslimlere Maddi Yardım

İnsanoğlu her alanda olduğu gibi ekonomik anlamda da birbirine eşit seviyede değildir. Nitekim gelir düzeyine göre, zengin ve fakir şeklinde iki ekonomik sınıf ortaya çıkmıştır. Fıtrat gereği ihtiyaç sahibine yardım etme duygusu varolan insanların yanı sıra ilahi dinler de zengin kimselerin fakirlere yardım etmesini istemektedir⁴¹⁷. Bu yardımlar sayesinde toplumlar arasında bir dengenin ve huzurun sağlanması da hedeflenmektedir⁴¹⁸. Müslümanın Müslüman din kardeşine yaptığı maddi yardımların gerektiğinde gayrimüslime de yapılıp yapılmayacağı konusu tartışıla gelmiştir. İhtilafın kaynağı, bazı maddi yardımların ibadet niteliği taşıması (zekât, fıtır sadakası), bazılarının ise gönüllülük (infak) esasına dayanmasıdır.

Gayrimüslimlere maddi yardım ile alakalı esas alınan Mümtehin sûresindeki “ لَا يَنْهَيْكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ أَنْ تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ / Allah, din konusunda sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlarla iyi ilişkiler içinde olmanızı ve onlara adaletli davranmanızı yasaklamaz.”⁴¹⁹ ayetidir. Allah Teâlâ, Müslümanların dinlerini yok etmek ve onları vatanlarından sürmek için savaşmayan veya bu çaba içerisinde olanlara yardım etmeyen kimselere adaletli ve iyi davranılmasını yasaklamayarak Müslümanları iyilik etmeye teşvik etmiştir⁴²⁰. Bu düşüncede olan gayrimüslimlere iyilik etmenin genel bir ifadeyle kullanılması, maddi ve manevi iyilikleri kapsamaktadır. Nitekim Hz. Peygamberin (s.a.s.) tutumu da bu yönde olmuştur.

Hendek savaşı sonrası Mekke’de kıtlık ortaya çıkmış ve Hz. Peygamber (s.a.s.) Amr b. Ümeyye’yi elçi kılarak gayrimüslim fakirlere dağıtılması için Ebû Süfyân’a beş

⁴¹⁵ el-Karadâvî, *fî Fıkhi'l-Ekalliyâti'l-Müslime*, s. 150.

⁴¹⁶ el-Karadâvî, *fî Fıkhi'l-Ekalliyâti'l-Müslime*, s. 150.

⁴¹⁷ Eski Ahit, Levililer, 19/9-10, 23/22, 25/35; Tesniye, 10/18-19, 14/29, 15/9-11; Eyub, 29/12; İncil, Matta, 6/2-4, 19/21; Markos, 10/21, 12/41-44; Luka, 11/41.

⁴¹⁸ Daha geniş bilgi için bkz; Erkal, Mehmet, “Zekât”, *DİA*, İstanbul 2013, XLIV, 197-207; Duman, Ali, “Sadaka”, *DİA*, İstanbul 2008, XXXV, 383-384.

⁴¹⁹ el-Mümtehin 60/8.

⁴²⁰ Topçuoğlu, Ali Aslan, “Gayri Müslimlerle Sosyal İlişler Hakkında İslâm Hukuku Açısından Bazı Mülâhazalar”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, III, sy. 10, 2010, s. 592; Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dinî Kur'an Dili*, Azim Dağıtım, VII, 549-550.

yüz dinar göndermiştir⁴²¹. Aynı zamanda Ebû Süfyân'ın satmaya çalışıp da bir türlü satamadığı derileri, kendisine Medine hurması göndermesi karşılığında satın almıştır⁴²². Hz. Peygamberin (s.a.s.) Ehl-i beytin Yahudilerine de sadaka verdiği hadislerde zikredilmiştir⁴²³. Ayrıca Hz. Peygamberin (s.a.s.) eşi Safiye'nin akrabası olan iki Yahudi'ye yardımda bulunduğu bildirilmiştir⁴²⁴.

Sahâbe ve sonrasındaki dönemde de Müslümanların gayrimüslimlere maddi yardımda bulundukları görülmektedir⁴²⁵. Örneğin, Hz. Ömer dilenen yaşlı bir Yahudi'yi görüp bu duruma düşme sebebini sorunca yaşlı kadın ödemekte olduğu cizye ve ihtiyaçlardan dolayı bu durumda olduğunu ifade etmiştir. Bunun üzerine Yahudi'yi evine bırakıp maddi yardımda bulunmuş ve devlet hazinesinden kendisine maaş bağlatarak bu durumda olan kimselere de maaş bağlanmasını emretmiştir. Gençlik yıllarında devlete cizye ödeyen bu kimselerin yaşlandıklarında perişan halde bırakılmasının doğru olmadığını bildiren Hz. Ömer, Tevbe sûresindeki “*إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا*” / *Sadakalar Allah'tan bir farz olarak ancak fakirlere, miskinlere ... mahsustur*⁴²⁶.” ayetini okumuş ve şöyle tefsir etmiştir: “Ayette geçen ‘fukarâ’ kelimesinden maksat, Müslümanlar arasında bulunan fakir Müslümanlar, ‘mesâkîn’ kelimesinde maksat ise Ehl-i kitaptan olan Yahudi ve Hristiyan fakirlerdir”⁴²⁷. Bu bilgilere binaen fakihlerin çoğunluğu, ibadet niteliğinde olmayan sadaka vb. maddi yardımların gayrimüslimlere de yapılmasının sakıncalı olmadığını söylemiştir⁴²⁸. Batı Trakya'da yaşayan Müslüman Türkler de bu fetvaya göre hareket edip Müslim-gayrimüslim ayrımı yapmaksızın bütün ihtiyaç sahiplerine maddi yardımda bulunmaktadır. Batı Trakyalı Müslümanlar, Türkiye, Suriye, Afrika ve diğer ülkelerdeki

⁴²¹ Fayda, Mustafa, “Amr b. Ümeyye”, *DİA*, İstanbul 1991, III, 95; Hamîdullah, Muhammed, “Hudeybiye Antlaşması”, *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 298.

⁴²² Hamîdullah, “Hudeybiye Antlaşması”, XVIII, 298.

⁴²³ Ebû Ubeyd, el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî, *Kitâbü'l-Emvâl*, (Thk. Halîl Herrâs Muhammed), Dâru'l-Fikr, Beyrût 1975, s. 728.

⁴²⁴ Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, s. 729.

⁴²⁵ Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, ss. 728-729.

⁴²⁶ et-Tevbe, 9/60.

⁴²⁷ Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, s. 51; Topçuoğlu, “Gayri Müslimlerle Sosyal İlişler Hakkında İslâm Hukuku Açısından Bazı Mülâhazalar”, ss. 592-593.

⁴²⁸ Topçuoğlu, “Gayri Müslimlerle Sosyal İlişler Hakkında İslâm Hukuku Açısından Bazı Mülâhazalar”, s. 593.

muhtaç Müslümanlara maddi yardımda bulunduğu gibi⁴²⁹ ihtiyaç halinde Yunanistan’da yaşayan gayrimüslimlere de maddi yardımdan geri kalmamaktadır⁴³⁰.

İbadet niteliği taşıyan fitır sadakası ve zekâtın gayrimüslimlere verilmesiyle alakalı İslâm hukukçuları daha temkinli davranmıştır. Meâric sûresinde bulunan “وَالَّذِينَ فِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَعْلُومٌ (لِلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ) / Onlar, mallarında; isteyenler ve (isteyemeyip) mahrum kalanlar için belli bir hak bulunan kimselerdir.”⁴³¹ ayetinde, zengin kimselerin mallarında fakirlerin belirli hissesi olduğu bildirilmiştir. Yapılan yardımın “zenginin fakire bir lütfu” olarak değerlendirilmesinden ziyade “zenginin malındaki fakirin hakkı” olarak değerlendirilmesi gerekir. Bu ayette geçen “belirli bir hak” miktarı belirlenmiş zekâtı ifade etmektedir⁴³².

Zekâtın farz olduğu Kur’an ve Sünnette bildirilmiş olup kimlere verileceği Tevbe sûresinin 60. ayetinde bizlere şu şekilde bildirilmiştir: “إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ وَالْعَامِلِينَ / عَلَيْهَا وَالْمَوْلَاةُ قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَارِمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ وَابْنِ السَّبِيلِ فَرِيضَةً مِّنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ / Sadakalar (zekât gelirleri) ancak şunlar içindir: Yoksullar, düşkünler, sadakaların toplanmasında görevli olanlar, Müellefe-i kulüb, azat edilecek köleler, borçlular, Allah yolunda (çalışanlar) ve yolda kalmışlar. İşte Allah’ın kesin buyruğu budur. Allah bilmekte ve hikmetle yönetmektedir.”⁴³³ Ayette “müellefe-i kulüb” yani gönlü İslâma ısındırılacak kimseleri şu şekilde ayırmak mümkündür:

- a. Yeni Müslüman olanların imanını kuvvetlendirmeye çalışılanlar.
- b. Müslümanlara verecekleri zararları önlenmeye çalışılanlar.
- c. Müslüman olmaya teşvik edilen kafirler⁴³⁴.

Hz. Peygamber (s.a.s.) döneminde kalpleri İslâma ısındırılmak istenilen gayrimüslimlere zekât verildiği bilinmektedir⁴³⁵. Ancak Hz. Peygamberin vefatından

⁴²⁹ https://gundemgazetesi.com/PDF/gundem_998.pdf (Erişim Tarihi: 06.12.19);

<http://timebalkan.com/bati-trakyadan-somaliye-uzanan-yardim-eli/> (Erişim Tarihi: 06.12.19).

⁴³⁰ <http://arsiv.ntv.com.tr/news/19084.asp#BODY> (Erişim tarihi: 06.12.19); <http://old.qha.com.ua/tr/turk-dunyasi/bati-trakya-turklerinden-yunanistan-daki-yanginzedelere-yardim/173196/> (Erişim Tarihi: 06.12.19); <http://www.malumat24.com/yunan-hukumetine-bati-trakya-turklerinden-yardim/> (Erişim Tarihi: 06.12.19).

⁴³¹ el-Meâric, 70/24-25.

⁴³² et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXIII, 269-271; Fahrüddin er-Râzî, *et-Tefsîrü'l-kebîr*, XXX, 130; el-Kurtubî, *el-Câmi*, XXI, 238.

⁴³³ et-Tevbe, 9/60.

⁴³⁴ el-Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, (Thk. Abdüsselâm Muhammed Ali Şahin), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1992, III, 159; el-Kâsânî, *Bedâ'î'u's-Sanâ'i*, II, 468-470; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, II, 259; Güleç, Hasan, “Müellefe-i Kulüb”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 7, 1992, s.95.

sonra konuyla alakalı şöyle bir olay vuku bulmuştur: Hz. Ebû Bekir döneminde bu sınıftan bazıları zekâtın paylarını teyit için halifeden yazılı kağıt alıp Hz. Ömer'e götürdüler. Hz. Ömer kağıdı yırtıp “Resûlullah kalplerinizi İslâma ısındırmak için size pay veriyordu ama artık İslâm kuvvetlenmiştir. İslâma girmediğiniz müddetçe zekâtın pay alamazsınız.” dedi. Hz. Ebû Bekir'in yanına giderek durumu anlattılar. “Halife sen misin yoksa o mu?” diye sorduklarında Hz. Ebû Bekir “eğer dilerse o” cevabını vererek Hz. Ömer'in yaptığı işi ve sözünü tasdik etti⁴³⁶. Sahâbenin de bu olaya şahitlik edip karşı çıkmaması, sahâbenin bu konuda icmâ ettiğini göstermektedir⁴³⁷.

Zekâtın müellefe-i kulûbe verilmemesi ya illetin ortadan kalması ya da neshedilmesinden kaynaklıdır⁴³⁸. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.), Muaz'ı (r.a.) Yemen'e gönderirken şöyle demiştir: “Onları, Allahtan başka ilah olmadığına ve benim Allah'ın resûlü olduğuma şahitlik etmeye davet et. Eğer sana itaat ederlerse kendilerine, Allah'ın her gece ve gündüz beş vakit namazı farz kıldığını bildir. Bu hususta da sana itaat ederlerse onlara, Allah'ın zekâtı farz kıldığını bildir. Bu zekâtı, oranın fakirlerinden al ve oranın fakirlerine ver⁴³⁹.” Bazı alimler bu hadisin sahih olduğunu ve müellefe-i kulûbe zekât verilmesini nesh ettiğini söylemiştir⁴⁴⁰. Fakat diğer bazı alimler, neshin sadece Hz. Peygamber (s.a.s.) zamanında olabileceğini, icmân ancak Hz. Peygamberin (s.a.s.) vefatından sonra mümkün olduğunu söyleyerek bu hadisin müellefe-i kulûbü neshetmediğini, icmân dayanağının Hz. Ömer'in zikrettiği “وَقُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ / *Hak, Rabbinizdendir. Artık dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin.*”⁴⁴¹ ayeti olduğunu belirtmişlerdir⁴⁴².

İlletin ortadan kalkmasıyla müellefe-i kulûbe zekât verilmeyeceğini söyleyen alimler, illetin “dinî kuvvetlenip aziz kılmak” olduğunu belirtmişlerdir. Onlara zekât verilmesi bu illet sebebiyledir. Allah Teâlâ'nın İslâm'ı aziz kılmasıyla bu gruba muhtaç

⁴³⁵ Müslim, Fezâil, 2313; Tirmizî, Zekât, 30.

⁴³⁶ el-Kâsânî, *Bedâ'i'u's-Sanâ'i'*, II, 470

⁴³⁷ el-Kâsânî, *Bedâ'i'u's-Sanâ'i'*, II, 470; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, II, 260.

⁴³⁸ el-Kâsânî, *Bedâ'i'u's-Sanâ'i'*, II, 470; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, II, 260; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, III, 288.

⁴³⁹ Buhârî, Zekât, 1, Tevhîd, 1; Müslim, İmân, 7.

⁴⁴⁰ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, II, 260; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, III, 288.

⁴⁴¹ Kehf 18/29.

⁴⁴² İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, II, 260; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, III, 288.

olma durumu ortadan kalkmıştır. Dolayısıyla iletin sona ermesi onlara zekât verme hükmünün de sona ermesi demektir⁴⁴³.

Son dönem alimlerinden Yusuf el-Karadâvî bu iki görüşün de doğru olmadığını, yani bu ayette nesih olmadığını, illetin de tamamen ortadan kalkmadığını söylemektedir⁴⁴⁴. Yusuf el-Karadâvî bu meseleyi şu şekilde açıklamaktadır:

Hiz. Ömer'in uygulamasıyla neshin vuku bulunduğuna dair her hangi delil yoktur. Hiz. Ömer, Hiz. Peygamber döneminde müellefe-i kulûbün zekâtından aldığı payı "Artık kalplerini malla ısıtmaya gerek yok. Allah İslâm'ı aziz ve güçlü kıldı" diyerek kaldırmıştır. Bu görüşünde de isabetli olmuştur. Zekât mallarının kimlere verileceği devlet reisinin tasarrufuna kalmış bir iştir. Yani ihtiyaç olması durumunda müellefe-i kulûbe pay ayırıp, ihtiyaç kalktığında bunu kesebilir. Bu ictihadî durum zamana, mekana ve şartlara göre değişiklik gösterebilir. Hiz. Ömer'in bu olaydaki tutumu, nassı tatil etme veya nesh etme değildir. Zekât, Allah'ın Kur'an'da tespit ettiği sekiz sınıfa verilir. Bu sekiz sınıftan birisi bulunmazsa onun hakkı düşer. Böyle bir durumda "Allah'ın ayetlerini tatil etti veya nesh etti" demek doğru değildir.⁴⁴⁵ Nitekim nesih, Allah'ın koyduğu bir hükmün iptalidir. Onu da ancak koyan iptal hakkına sahiptir. Bu da Allah'tan başkası değildir. Nesih, risâlet ve vahiy döneminde mümkündür. Hiz. Peygamberden (s.a.s.) sonra bir nesihden bahsedilemez. O halde bu konudaki sahih olan görüş, müellefe-i kulûb payının devam ettiğini kabul eden görüştür. Bu hüküm son inen sûrelerden olan Tevbe sûresindeki ayetle sabittir⁴⁴⁶. İslâm'ın yayılması ve güçlenmesiyle illetin ortadan kalktığı görüşüne gelince, buna birkaç sebepten dolayı karşı çıkılabilir.

1. Bazı Mâlikî alimlerin de dediği gibi, müellefe-i kulûbe zekâtından pay verme illeti onların yardımını istemek değildir. Bu yüzden İslâm'ın güçlenmesiyle illet düşmüş olmaz. Burada asıl illet kişiyi cehennemden kurtarma gayesiyle gönlünü İslâma ısındırmaktır.

2. Bazı kimseler, "Kalpleri İslâma ısındırma Müslümanların zayıf olduğu dönemde olur." demiştir. Bazıları ise müellefe-i kulûbün fakir ve muhtaç olmasını şart koşturmuştur. Ancak bu tutum, mutlak olan nassı kısıtlamaktır. Allah yolunda cihad eden kimseye zengin-fakir ayrımı yapmaksızın zekât verildiği gibi müellefe-i kulûbe de verilebilir. Hiz. Peygamberin bu konudaki uygulamaları da bunu göstermektedir⁴⁴⁷.

⁴⁴³ el-Kâsânî, *Bedâ'i'u's-Sanâ'i'*, II, 470; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadir*, II, 260; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, III, 288.

⁴⁴⁴ el-Karadâvî, Yusuf, *Fıkhu'z-Zekât*, Risâle, 1973, II, 601.

⁴⁴⁵ el-Karadâvî, Yusuf, *Fıkhu'z-Zekât*, II, 601.

⁴⁴⁶ el-Karadâvî, Yusuf, *Fıkhu'z-Zekât*, II, 603-605.

⁴⁴⁷ el-Karadâvî, Yusuf, *Fıkhu'z-Zekât*, II, 607.

3. Artık Müslümanların durumu eskisi gibi değildir. İslâm, başlangıçta nasıl garipse yine garip (zayıf) hale düşmüştür. Eğer illetin “İslâm’ı aziz ve güçlü kılmak” olduğunu düşünürsek, Müslümanların zayıflamasıyla bu illet tekrardan ortaya çıkmış demektir. Bu da onlara pay verilebileceğini gösterir⁴⁴⁸.

Günümüzde Afrika kıtasında dinî ve siyasî büyük mücadelelerin olduğu görülmektedir. Misyonerlik faaliyetleri için ciddi bütçeler ayrılmakta ve Hristiyan olanlara maddi yardımlar yapılmaktadır. Afrika kıtasındaki maddi sıkıntıları fırsat bilip kontrolü ellerine almaya çalışanlara karşı Müslümanların tepkisiz kalmaları doğru değildir. Bu durumda olan kimseler, İslâma teşvik amacıyla müellefe-i kulûb payını almaya hak sahibidir⁴⁴⁹.

Yukarıda müellefe-i kulûb sınıfına dahil olan gayrimüslimlere zekâtın verilip verilmeyeceği konusundaki ihtilafları zikrettik. Bu grubun haricindeki gayrimüslimlere ise zekât malından vermek kesinlikle caiz görülmemiştir⁴⁵⁰. Günümüzde Amerika ve Avrupa’daki gayrimüslimlerin müellefe-i kulûb sınıfından olmadığı aşikardır. Bu sebeple kendilerine zekât vermek caiz değildir. Zekât, Müslüman fakirlerin hakkıdır. Muaz hadisinde Hz. Peygamberin (s.a.s.) ifade ettiği gibi, onların zenginlerinden alınıp fakirlerine verilir. Müslümanlarda bulunan zekât yükümlülüğü gayrimüslimlerde olmadığına göre bundan yararlanma hakları da bulunmamalıdır.

Zekât gibi ibadet niteliği taşıyan, insan olmanın ve ramazan ayında oruç tutup bayrama ulaşmanın şükrü niteliğinde verilen fıtır sadakası ise vacip hükmündedir. Vacip oluşu ise Sünnetle sabittir⁴⁵¹. Fıtır sadakasının kimlere verilip verilmeyeceğini açıklayan İslâm alimleri, gayrimüslim tebaaya verilip verilmeyeceği konusunda ihtilaf etmiştir. Fıtır sadakasını zekâtla kıyaslayan İmam Şâfî ve İmam Ebû Yusuf, bunu gayrimüslimlere vermenin caiz olmadığını söylemiştir⁴⁵². İmam Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed ise; “Bütün dinlerin mensuplarına sadaka verin⁴⁵³” hadisine dayanarak diğer sadakalar gibi

⁴⁴⁸ el-Karadâvî, Yusuf, *Fıkhu’z-Zekât*, II, 607-608.

⁴⁴⁹ Özerk, Ali – Karaman, Hayreddin – Aydın, M.Akif – Erkal, Mehmet, *İbadet ve Müessese Olarak Zekât*, İstanbul 1984, s. 123.

⁴⁵⁰ el-Kâsânî, *Bedâ’i’u’s-Sanâ’i*, II, 480; el-Mevsilî, *el-İhtiyâr*, I, 175; el-Fetâva’l-Hindiyye, I, 207.

⁴⁵¹ Buhârî, *Zekât*, 70-78; Müslim, *Zekât*, 12-16; İbn Mâce, *Zekât*, 21.

⁴⁵² el-Mâverdî, *el-Hâvi’l-Kebîr*, III, 387; el-Kâsânî, *Bedâ’i’u’s-Sanâ’i*, II, 480; el-Merginânî, *el-Hidâye*, I, 111; el-Mevsilî, *el-İhtiyâr*, I, 176.

⁴⁵³ İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî, *el-Musannef*, Mektebetü’r-Rüşd, Riyâd 1409, II, 401.

fitır sadakasının da gayrimüslimlere verilebileceğini belirtmiştir⁴⁵⁴. İbnü'l-Hümâm, Fethu'l-kadîr adlı eserinde sadece zimmi olan gayrimüslimlere fitır sadakasının verilebileceğini, geri kalanlara verilemeyeceğini söylemiştir⁴⁵⁵. Ancak bu sadaka verilirken Müslümanlara öncelik tanınması en doğru olanıdır⁴⁵⁶.

⁴⁵⁴ el-Kâsânî, *Bedâ'î 'u's-Sanâ'î*, II, 480; el-Merginânî, *el-Hidâye*, I, 111; el-Mevsilî, *el-İhtiyâr*, I, 176.

⁴⁵⁵ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, II, 266.

⁴⁵⁶ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, II, 266.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GAYRİ MÜSLİMLERLE EKONOMİK İLİŞKİLER

3.1. Gayrimüslimlerle Ortaklık

Ekonomik ilişkiler ve ticaret denince akla gelen ilk olgulardan biri de ortaklıktır. Arapça “eş-şerike” kelimesinin karşılığı olan ortaklık, iki kişinin sermaye ve emeklerini birbirine katmaları, alım-satım işlerinde birbirlerine ortak olmaları demektir⁴⁵⁷.

Kur'an-ı Kerim'de ortaklığın meşruluğu, “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ...⁴⁵⁸” ayetine ve benzeri⁴⁵⁹ ayetlere dayanmaktadır. Ayrıca Hz. Peygamberin (s.a.s.) “Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: İki ortaktan biri diğerine hıyanet etmedikçe onların üçüncüsü benim, biri diğerine hıyanet ettiği zaman ben aradan çekilirim.⁴⁶⁰” şeklindeki hadisi ve buna benzer hadisler de⁴⁶¹ ortaklığın meşruluğunu desteklemektedir.

Ortaklık, mülk şirketi ve akit şirketi olmak üzere iki kısma ayrılır⁴⁶². İbâha şirketiye, toplumun ortak kullandığı kamu mallarından yararlanma eşitliğini ifade eder. Ormanlarda bulunan sahipsiz ağaçlar, av hayvanları da bu sınıftan sayılmaktadır⁴⁶³. Mülk ortaklığı, iki veya daha fazla kişinin kendi isteğiyle veya iradesi dışında ayn, deyn olan veya birbirinden ayrılması mümkün olmayan bir mala sahip olma durumudur. Bu ortaklık satın alma, hibe, vasiyet etme veya kabul etme gibi durumlarda ihtiyarî, miras olarak kalması halinde ise cibrî olarak gerçekleşmiş olur⁴⁶⁴.

İki veya daha fazla kişinin sermayesini, kredi imkanlarını veya emeklerini birleştirip elde ettikleri kârı, anlaşma oranına göre bölmeleri akit ortaklığıdır. Fıkhi ve örfî kullanımda ortaklık ifadesiyle kastedilen de akit ortaklığıdır. Nitekim bu ortaklık

⁴⁵⁷ İbn Manzûr, Lisânü'l-‘Arab, “Şrk”, X, 448.

⁴⁵⁸ en-Nisâ, 4/29.

⁴⁵⁹ Sâd, 38/24.

⁴⁶⁰ Ebû Dâvûd, Büyû', 27.

⁴⁶¹ İbn Mâce, Ticârât, 63; Ebû Dâvûd, Edeb, 20.

⁴⁶² el-Kâsânî, *Bedâ'i' u's-Sanâ'i'*, VII, 499; el-Merginânî, *el-Hidâye*, III, 5; el-Mevsilî, *el-İhtiyâr*, II, 12.

⁴⁶³ Bilmen, *İstîlâhât-ı Fıkhiyye Kamusu*, VII, 76; Gözübenli, Beşir, “Şirket”, *DİA*, İstanbul 2010, XXXIX, 199.

⁴⁶⁴ el-Kâsânî, *Bedâ'i' u's-Sanâ'i'*, VII, 501; el-Merginânî, *el-Hidâye*, III, 5; el-Mevsilî, *el-İhtiyâr*, II, 12.

“malda ortaklık” ve “iş yapmada ortaklık” şeklinde ikiye ayrılmaktadır⁴⁶⁵. Akit ortaklığının çeşitleri ise kısaca şu şekildedir:

- **İnan ortaklığı**, iki veya daha fazla kişinin sermayeleri eşit olmadan kurdukları ortaklıktır. Sermaye eşit olmasa da kârın eşit bölünmesi tamamen ortakların tasarrufuna kalmış bir durumdur. Zarar ise sermayenin oranına göre üstlenilir. İnan ortaklığında ortaklar birbirine vekil olsa da kefil olamazlar⁴⁶⁶.

- **Mufâvada ortaklığı**, şirket sermayesi olmaya elverişli mallarda, işlem yapmada ve dinde eşit olunması durumunda mümkün olan, tam eşitlik temeline dayanan bir ortaklık çeşididir⁴⁶⁷. Böyle bir ortaklığın gerçekleşmesi halinde ortaklar birbirinin hem kefil hem de vekili konumunda olacağı için birbirine güveninin tam olması gerekir. Nitekim ortakların ev ve kıyafet ihtiyaçları dışında aldıkları herşey şirkete aittir. Ortaklardan birinin başkasına kefil olması diğer ortağı da bağlar⁴⁶⁸. Tam bir eşitlik ve güven gerektiren bu ortaklıkta eşitlik durumunun bozulması ise mufâvada ortaklığını inan ortaklığına dönüştürür⁴⁶⁹.

- **Vücûh ortaklığı**, sermayesi bulunmayan iki veya daha fazla kişinin, insanlar arasında oluşturdukları itibar sayesinde veresiye mal alıp satmaları ve kazançlarını ortak bir şekilde pay etmeleridir⁴⁷⁰. Akit ortaklığında var olan vekalet, vücûh ortaklığı için de geçerlidir.

- **İş gücü ortaklığı**, aynı işi yapan veya farklı uzmanlık alanlarına sahip kişilerin beraber çalışması sonucu ortaya çıkan kazancı aralarında pay ettikleri ortaklıktır. Bu ortaklıkta sermayeden ziyade iş gücü gerektiren terzilik, berberlik gibi meslek erbabının birlikte çalışıp daha önce belirledikleri oranda kârları bölüşmeleridir⁴⁷¹.

- **Mudârabe ortaklığı**, ortaklardan birinin sermayesini diğerinin ise emeğini ortaya koyduğu ve elde edilecek kazancı anlaştıkları biçimde pay etmeleridir⁴⁷². Sermayenin mudârabe teslim edilmesiyle onda emanet hükmündedir. Mudârib, sermaye üzerinde

⁴⁶⁵ el-Merginânî, *el-Hidâye*, III, 5; el-Mevsîlî, *el-İhtiyâr*, II, 15.

⁴⁶⁶ el-Merginânî, *el-Hidâye*, III, 9; el-Mevsîlî, *el-İhtiyâr*, II, 17; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, VI, 155.

⁴⁶⁷ el-Kudûrî, Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed, *el-Muhtasar*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997, s. 110; el-Merginânî, *el-Hidâye*, III, 5; el-Mevsîlî, *el-İhtiyâr*, II, 13-14; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, VI, 155; Mecelle, 1331.

⁴⁶⁸ el-Merginânî, *el-Hidâye*, III, 5; el-Mevsîlî, *el-İhtiyâr*, II, 14; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, VI, 155.

⁴⁶⁹ el-Mevsîlî, *el-İhtiyâr*, II, 15; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, VI, 155.

⁴⁷⁰ el-Kâsânî, *Bedâ'i'u's-Sanâ'i*, VII, 504; el-Merginânî, *el-Hidâye*, III, 12; el-Mevsîlî, *el-İhtiyâr*, II, 19.

⁴⁷¹ el-Kâsânî, *Bedâ'i'u's-Sanâ'i*, VII, 503; el-Merginânî, *el-Hidâye*, III, 11; el-Mevsîlî, *el-İhtiyâr*, II, 18.

⁴⁷² el-Merginânî, *el-Hidâye*, III, 200; el-Mevsîlî, *el-İhtiyâr*, II, 22; Mecelle, 1404.

tasarrufta bulunmaya başlayınca sermaye sahibinin vekili, kâr etmeye başlayınca ortağı olmuş olur⁴⁷³.

Yukarıda zikrettiğimiz ortaklıkların tamamı, Hanefî alimlere göre Müslümanlar arasında caizdir. Zimmîlerin kendi arasında da bu ortaklıklar caiz görülmüştür⁴⁷⁴. Ancak Müslümanlarla gayrimüslimler arasında ortaklık kurmanın hükmüyle alakalı fakihler farklı görüşler ortaya koymuştur. Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed'e göre, Müslümanların gayrimüslimlerle ortaklık kurmasına engel durum sadece mufâvada ortaklığında ortaya çıkmaktadır. Daha önce zikrettiğimiz üzere mufâvada ortaklığında tam eşitliğin olması şart koşulmaktadır. Tarafların aynı dine mensup olmaması tam eşitliği ortadan kaldırmış olur. Bu yüzden Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed, mufâvada ortaklığının caiz olmadığını söylerken Ebû Yusuf ise burada bile Müslüman ile gayrimüslim arasında ortaklık olabileceğini söylemiştir⁴⁷⁵. Diğer ortaklık çeşitlerinde bu şartın olmaması gayrimüslimlerle ortaklık kurulabileceğini göstermektedir. Ancak kurulacak şirketin tüzüğünde İslâm hukukuna aykırı bir durumun olmaması gerekir. Yani Müslümanın ortak olduğu şirket, İslâm'da haram sayılan malların ticaretini yapmamalı, İslâm hukuku açısından fâsit veya bâtil görülen şartlardan uzak durmalıdır. Böyle bir durumun yaşanmaması için Müslümanın şirkette söz hakkına sahip olması ve yönetimde bulunması önemlidir⁴⁷⁶.

Şâfîîler, gayrimüslim ortakla kurulan şirkette İslâm'ın haram kıldığı faiz, domuz, içki gibi işlerin yapılabilme ihtimalinin yüksek olduğu görüşündedir. Bu yüzden Müslümanların gayrimüslimlerle ortak olmasını mekruh görmüşlerdir⁴⁷⁷. Hanbelîler ise alım-satım gibi işlerin sürekli takip edilmesi (haram olan durumların engellenmesi amacıyla) ve yönetimde söz sahibi olunması şartıyla Müslümanın gayrimüslimle ortaklık kurabileceği görüşündedir⁴⁷⁸.

Bu görüşlerden de anlaşıldığı gibi Müslümanlarla gayrimüslimler arasında iktisadî ortaklıkların olmasında dinî açıdan bir engel bulunmamaktadır. Ancak gerçekleşecek ortaklıkta taraflardan birinin dinî inancına ters düşmese de diğerinin inancına aykırı olan durumların engellenmesine dikkat edilmelidir. Nitekim ortaklık ilişkisi başlamadan önce

⁴⁷³ el-Kâsânî, *Bedâ'î 'u's-Sanâ'i*, VIII, 6; el-Merginânî, *el-Hidâye*, III, 200; el-Mevsilî, *el-İhtiyâr*, II, 22.

⁴⁷⁴ el-Mevsilî, *el-İhtiyâr*, II, 14.

⁴⁷⁵ el-Kudûrî, *el-Muhtasar*, s. 110; el-Merginânî, *el-Hidâye*, III, 6; el-Mevsilî, *el-İhtiyâr*, II, 13.

⁴⁷⁶ Dalgın, Nihat, *Gündemdeki Tartışmalı Dinî Konular 2*, Ensar yayınları, İstanbul 2018, s. 182.

⁴⁷⁷ eş-Şîrâzî, *el-Mühezzebe*, II, 156.

⁴⁷⁸ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VII, 109-110.

İslâm'ın yasakladığı şeyler açıkça ifade edilip, bu yasaklardan uzak durma şartının sözleşmeye eklenmesi yapılan ortaklığı daha da güçlü kılacaktır.

3.2. Müslüman'ın Gayrimüslimi Çalıştırması

Gayrimüslim ülkelerde yaşayan Müslümanların bir kısmı çalışan konumunda olduğu gibi bir kısmı da işveren konumundadır. Batı Trakya'da da durum bu şekildedir. İşveren konumunda olan Müslümanların bir kısmı ticaretle uğraşırken bir kısmı da zirai işlerle meşgul olmaktadır. Bu kimselerin işçi ihtiyaçlarını karşılarken gayrimüslim kimseleri tercih edip edemeyecekleri konusu azınlık Müslümanları için önem arz etmektedir.

Müslüman'ın gayrimüslimi çalıştırması konusunda görüş ayrılıkları vardır. Bazı alimler, Müslüman kimsenin gayrimüslimi istihdam etmesini caiz görmemiştir. Âl-i İmrân sûresindeki “ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا بَطَانَةً مِنْ دُونِكُمْ لَا يَأْلُونَكُمْ خَبَالًا وَدُّوا مَا عَنِتُّمْ... ” / *Ey iman edenler! Sizden olmayanları sırdaş (müttefik, danışman, sırlarınıza vakıf olacak) edinmeyin. Onlar size kötülük ve zarar vermeye çalışırlar, size zorlu bir sıkıntı verecek şeyden hoşlanırlar...*⁴⁷⁹” ayetini buna delil olarak göstermişlerdir. Bu ayeti delil göstermelerinin sebebi ise Hz. Ömer'in halifelik döneminde yaşanan şu olaydır: Hz. Ömer'in vali olarak atadığı Ebû Mûsâ el-Eş'arî , kâtip olarak bir gayrimüslimi yanında çalıştırmaya başlamış, halifeye bunun haberi gidince Âl-i İmrân sûresinin 118. ayetini yazıp Ebû Mûsâ'ya göndermiştir⁴⁸⁰. Ayrıca Hasan b. Ebû Hasan “Müşriklerin ateşiyle aydınlanmayın.” hadisini “kendi işlerinizde müşriklere danışmayın” şeklinde tefsir edip Âl-i İmrân sûresinin 118. ayetinin de bunu desteklediğini söylemiştir⁴⁸¹.

Diğer bir görüşe göre, gayrimüslim bir kimse ancak çalıştırılacak Müslümanın bulunmaması veya zaruretin ortaya çıkması halinde istihdam edilebilir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.) ve Hz. Ebû Bekir, Medine'ye hicret ederken develeri emanet edip üç gün sonrasında sevr mağarasında buluşmak üzere Abdullah b. Uraykıt adında bir gayrimüslimle anlaşmıştır. Bu gayrimüslim bölgeye iyi hakim olması sebebiyle Hz. Peygambere (s.a.s.) ve Hz. Ebû Bekir'e yol boyunca rehberlik etmiştir⁴⁸². Hz. Âişe'den rivayet edilen bu bilgiler Buhârî'nin Sahîh'inde “Zaruret esnasında veya İslâm ehli

⁴⁷⁹ Âl-i İmrân, 3/118.

⁴⁸⁰ el-Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, II, 324; İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, s. 347; el-Kurtubî, *el-Câmi* , V, 275.

⁴⁸¹ el-Kurtubî, *el-Câmi* , V, 275.

⁴⁸² Buhârî, *İcâre*, 3.

birinin bulunmaması durumunda Müşriklerin işçi olarak istihdam edilmesi” başlığı altında zikredilmiştir. Konu başlığından da anlaşılacağı üzere şerhlerde gayrimüslimlerin istihdam edilmesiyle alakalı, yapılacak işte ehil bir Müslüman'ın bulunmaması durumunda gayrimüslimin çalıştırılabileceği beyan edilmiştir⁴⁸³. Üçüncü bir görüşe göre ise gayrimüslimin her durumda çalıştırılması mümkündür⁴⁸⁴.

Normal işlerin haricinde camilerde oluşacak teknik sorunları veya tamiratları yapmak için gayrimüslim birini işçi olarak çalıştırma ihtiyacı da duyulabilmektedir. Gayrimüslimlerin camilerde çalışması iki açıdan sorunlu görülmektedir. Biri “gayrimüslimlerin camiye girmesi” meselesi, diğeri ise Tevbe sûresinde geçen şu ayetlere muhalif görünmesidir: “(إِنَّمَا يَعْزُرُ ... مَا كَانَ لِلْمُشْرِكِينَ أَنْ يَعْمُرُوا مَسَاجِدَ اللَّهِ شَاهِدِينَ عَلَى أَنْفُسِهِمْ بِالْكُفْرِ ... / Müşrikler, inkârlarına bizzat kendileri tanıklık edip dururken, Allah'ın mescitlerini onarıp şenlendiremezler ... Allah'ın mescitlerini ancak Allah'a ve ahiret gününe inanan, namazını kılan, zekâtını veren ve yalnız Allah'tan korkup çekinen kimseler imar edebilirler...⁴⁸⁵”

Gayrimüslimlerin camiye girip giremeyeceği konusunda fakihlerin görüşleri şu şekildedir: İmam Ebû Hanîfe, gayrimüslimlerin Mescid-i Harâm dahil bütün mescitlere girebileceğini söylemiştir⁴⁸⁶. İmam Ebû Hanîfe, tevbe sûresinde geçen “...فَلَا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ... / ...Artık onlar bu yıldan sonra Mescid-i Harâm'a yaklaşmasınlar...⁴⁸⁷” ayetini, hac (tavaf) niyetiyle yaklaşmasınlar şeklinde açıklamıştır⁴⁸⁸. Ayrıca Ebû Hüreyre'den rivayet edilen bir hadiste, kafir olan Sümâme b. Ūsâl'in esir olarak mescide getirilip üç gün esir kaldığı, Hz. Peygamberin kendisini serbest bırakmasının ardından yıkanıp kelime-i şهادet getirdiği bildirilmektedir⁴⁸⁹. İmam Ebû Hanîfe bu delillerden hareketle gayrimüslimin camiye girebileceği görüşündedir.

⁴⁸³ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, IV, 442; el-Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, XII, 80.

⁴⁸⁴ İbn Kayyim, *Ahkâmu Ehli'z-Zimme*, s. 561; Ayengin, *Tevhit*, “Gayrimüslimlerle İlişkiler”, *Günümüz fıkıh problemleri*, Açıköğretim Fakültesi Yayınları, s. 222.

⁴⁸⁵ et-Tevbe, 9/17-18.

⁴⁸⁶ Burhâneddîn el-Buhârî, (Burhânü's-Şerîa) Mahmûd b. Ahmed b. Abdilazîz el-Merginânî, *el-Muhîtü'l-Burhânî fi'l-Fıkhi'n-Nu'mânî*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 2004, V, 360; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, X, 62; ez-Zühaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, I, 393; Heyet, *el-Mevsû'atü'l-Fıkhiyye el-Kuveytiyye*, Dâru's-Selâsil, Kuveyt, XX, 244.

⁴⁸⁷ et-Tevbe, 9/28.

⁴⁸⁸ ez-Zühaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, III, 582.

⁴⁸⁹ Buhârî, *Salat*, 75-76; Meğazi, 70-71; Müslim, *cihad*, 59; Ebû Dâvûd, *Cihâd*, 114.

İmam Şâfî, İmam Muhammed ve İmam Ahmed'den gelen bir görüşe göre, Gayrimüslim kimsenin Mescid-i Harâm dışındaki mescitlere Müslümanlardan izin alma şartıyla girmesinde bir sakınca yoktur⁴⁹⁰. Mescid-i Harâm'ın istisna tutulması Tevbe sûresindeki “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ فَلَا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ بَعْدَ عَامِهِمْ هَذَا...” / *Ey iman edenler! Bilin ki Allah'a ortak koşanlar pisliğe batmışlardır; artık onlar bu yıldan sonra Mescid-i Harâm'a yaklaşmasınlar...*⁴⁹¹” ayetine dayanmaktadır.

İmam Mâlik ve İmam Ahmed'den gelen diğer bir görüşe göre ise Müslümanlar tarafından izin alınmış olsa dahi gayrimüslimlerin mescide girmemeleri gerekir. Ancak bir zaruret durumunda mescide girmelerine izin verilir⁴⁹².

İkinci mesele, Tevbe sûresinin 17. ve 18. ayetleridir. Bu ayetlerde geçen “مَسَاجِدَ اللَّهِ” / Allah'ın mescidleri” ifadesini müfessirler iki şekilde değerlendirmiştir. Biri, burada kastedilenin Mescid-i Harâm olduğu ve Mescid-i Harâm'ı tamir, imar etmelerinin yasaklanmış olduğu şeklindedir. ikincisi ise, burada “مَسَاجِدَ اللَّهِ” / Allah'ın mescidleri” tabirinin genel anlam ifade ettiği ve bütün mescitleri kapsadığıdır. Bu yaklaşımı benimsemiş alimler, gayrimüslim birinin hiç bir mescidi tamir ve imar edemeyeceği görüşündedir⁴⁹³.

Gayrimüslimlerin mescit ve camileri tamir etmesi veya orada çalışması hususundaki görüşlerin ışığında, gayrimüslimlerin zaruret durumunda mescitlerde çalışabileceğini söylemek mümkündür⁴⁹⁴. Buradaki zaruret, Müslüman ustanın fahiş fiyat talep etmesi, gayrimüslimin daha makul fiyat vermesi veya gayrimüslim ustanın daha ehil olması gibi durumlardır. Bunun haricindeki durumlarda Müslüman birinin tercih edilmesi daha doğru olacaktır.

3.3. Gayrimüslimin İşinde Çalışma

Gayrimüslimlerin yönetiminde bulunan ülkelerde siyasî ve ekonomik hakimiyet de kendilerinin elindedir. Bu yüzden gayrimüslimler, çalışan konumundan ziyade işveren konumundadır. Azınlık Müslümanları içerisinde de işveren konumunda olanlar bulunsa

⁴⁹⁰ İbn Hacer el-Heytemî, *Tuhfetü'l-Muhtâc*, II, 168; eş-Şirbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb el-Kâhîrî, *Muğni'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Me'ânî Elfâzî'l-Minhâc*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994, I, 426; ez-Zühaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, I, 547; Heyet, *el-Mevsû'atü'l-Fıkhiyye el-Kuveytiyye*, XX, 244.

⁴⁹¹ et-Tevbe, 9/28.

⁴⁹² ez-Zühaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, I, 393; Heyet, *el-Mevsû'atü'l-Fıkhiyye el-Kuveytiyye*, XX, 245.

⁴⁹³ el-Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, IV, 278; ez-Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, *el-Keşşâf*, Dâru'l-Kitâbî'l-Arabî, Beyrût 1407, II, 253; İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, s. 831.

⁴⁹⁴ eş-Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, I, 426; ez-Zühaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, I, 393.

da çoğunluk çalışan kategorisindedir. Haliyle azınlık statüsünde bulunan Müslümanların gayrimüslim işverenlerin yanında çalışması kaçınılmaz bir durumdur. Müslümanların gayrimüslim kimselerin emrinde çalışmasını fakihler birkaç açıdan değerlendirmiştir.

Gayrimüslimlerin yanında Müslümanların işçi veya memur olarak çalışması ittifakla caiz görülmüştür⁴⁹⁵. Dolaysıyla Müslüman işverenin yanında yapması caiz olan her işi, gayrimüslim kimsenin yanında yapması da caizdir. Ancak gayrimüslimlerin dinine göre mahzuru olmasa da İslâm'da haram olan işlerin yapılmasına müsaade edilmemiştir⁴⁹⁶.

Fakihler, küçük düşürülme endişesiyle Müslümanın gayrimüslime hizmetçilik etmesi gibi özel işçi olması hususunu diğer işlerden ayırmıştır. Bu konuda fakihler arasında görüş ayrılığı vardır. Hanefî ve Şâfiî fakihlerin çoğunluğu, bir Müslümanın gayrimüslimin hizmetinde çalışmasını Müslümanları küçük düşüreceği gerekçesiyle mekruh görmüştür. Böyle bir iş hoş karşılanmasa da yapılmasının caiz olduğunu belirten fakihler, hizmet işçiliğini, muâvada (bir şeyin karşılığında başka bir şeyi vermek veya almak) sözleşmesi sınıfından saymışlardır. Bu yüzden diğer alışveriş akitleri gibi bunun da caiz olduğunu söylemişlerdir⁴⁹⁷.

Bu iki görüşün yanı sıra İmam Mâlik, Hanbelî fakihler ve İmam Şâfiî'den gelen bir görüşe göre, Müslümanın gayrimüslim kimsenin hizmetinde çalışması, Müslümanı zelil bir duruma düşüreceğinden caiz görülmemiştir⁴⁹⁸. Bu tür hizmet işçiliği Müslümanı küçük düşürmesinin yanı sıra Müslümanın hapsedilmesi (alıkoyulması) şeklinde değerlendirilmiştir⁴⁹⁹. Mâlikî fakihler, böyle bir sözleşmenin fark edilmesi durumunda direkt fesh edilmesi gerektiği, ancak belirli bir süre hizmet işinde bulunduyorsa ücretini alabileceği yönünde görüş bildirmiştir⁵⁰⁰.

Gayrimüslimlerin işlerinde çalışan Müslümanlar, bazı zamanlarda mabetleri olan kiliselerde çalışmak durumunda kalmaktadır. Bu çalışma, âyin yapmaya yolcu taşıma,

⁴⁹⁵ el-Kâsânî, *Bedâ'i' u's-Sanâ'i'*, V, 570; Burhâneddîn el-Buhârî, *el-Muhît*, VII, 454; İbn Kayyim, *Ahkâmu Ehli'z-Zimme*, s. 566; el-Merdâvî *el-İnsâf*, VI, 24.

⁴⁹⁶ İbn Rüşd (el-Ced), Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Ahmed el-Kurtubî el-Endelüsî, *el-Beyân ve't-Tahsîl ve's-Şerh ve't-tevcîh ve't-Ta'lîl fî Mesâilî'l-Müstahrece*, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrût, XII, 382; el-Haccâvî, *el-İknâ'*, II, 291.

⁴⁹⁷ el-Kâsânî, *Bedâ'i' u's-Sanâ'i'*, V, 570; Burhâneddîn el-Buhârî, *el-Muhît*, VII, 454; İbn Hacer el-Heytemî, *Tuhfetü'l-Muhtâc*, V, 418.

⁴⁹⁸ İbn Rüşd, *el-Beyân ve't-Tahsîl*, XII, 382; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VIII, 135; el-Hattâb, *şerhu Muhtasari Halîl*, V, 419; el-Haccâvî, *el-İknâ'*, II, 291.

⁴⁹⁹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VIII, 135.

⁵⁰⁰ İbn Rüşd, *el-Beyân ve't-Tahsîl*, XII, 382; el-Hattâb, *şerhu Muhtasari Halîl*, V, 419.

*Üzerinde dolaşın ve Allah'ın rızıkından yiyip için...*⁵⁰⁶ Ancak Yüce Rabbimiz başka bir ayette “يَا أَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ حَلَالًا طَيِّبًا وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ...” / *Ey insanlar! Yeryüzünde bulunan maddelerin helâl ve temiz olanlarından yiyin; şeytanın peşinden gitmeyin...*⁵⁰⁷ buyurarak, insanların yeryüzünde sadece helâl ve temiz olan rızıklara yönelmesini, şeytanın güzel göstermeye çalıştığı haram olan rızıklardan uzak durmasını istemiştir. Helâl rızık elde edilebilmesi ise ancak helâl kazançla mümkündür. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.) de birçok hadiste helâl ve haram rızık konusuna dikkat edilmesini emretmiş ve “Allahım bana helâl kazançlarından nasip ederek haram olanlarından koru. Lütfunda beni senden başkasına muhtaç etme.”⁵⁰⁸ şeklinde duada bulunmuştur.

Helâl kazanç ile geçimini sağlamaya çalışan Müslümanların gayrimüslim ülkelerde karşılaştıkları sorunlardan biri de İslâm dininde haram olan fiillerin gayrimüslimler tarafından yasak görülmemesi sebebiyle çoğu işyerinde kullanılmasıdır. Alkol ve domuz eti satan yerlerde, normal içeceklerle beraber alkol üretimi de yapan fabrikalarda, çörek, cips vb. gıdalara alkol ve domuz mamülleri kullanan firmalarda çalışmanın veya bu gibi firmaları işletmenin dinî boyutu, helâl kazanç konusuna dikkat eden Müslümanlar açısından büyük bir önem arz etmektedir. Aynı zamanda Müslümanlara ait olan mülklerin buna benzer haram işler için kiralanması meselesi de azınlık içersinde sıkça gündeme gelmektedir.

3.4.1. Haram Olan Ürünlerin Satışı

İslâm'da yenmesi haram olan şeyleri Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerim'de “قُلْ لَا أَجِدُ فِي مَا أُوحِيَ إِلَيَّ مُحَرَّمًا عَلَى طَاعِمٍ يَطْعَمُهُ إِلَّا أَنْ يَكُونَ مَيْتَةً أَوْ دَمًا مَسْفُوحًا أَوْ لَحْمَ خِنْزِيرٍ فَإِنَّهُ رِجْسٌ أَوْ فِسْقًا أُهِلَّ لِغَيْرِ اللَّهِ...” / *De ki: "Bana vahyedilende, murdar et (meyte) veya akıtılmış kan yahut domuz eti -ki pisliğin kendisidir- ya da günah işlenerek Allah'tan başkası adına kesilmiş bir hayvandan başka, yiyecek kimse için yasaklanmış bir şey bulamıyorum..."*⁵⁰⁹ ayeti ve benzeri ayetlerle⁵¹⁰ yasaklamıştır. Yenmesi ve içilmesi haram şeylerin satışı da yasaklanmıştır⁵¹¹.

⁵⁰⁶ el-Mülk, 67/15.

⁵⁰⁷ el-Bakara 2/168; Ayrıca bkz. en-Nahl, 16/114; el-Mâide, 5/88.

⁵⁰⁸ Tirmizî, De'avât, 111.

⁵⁰⁹ el-En'âm, 6/145.

⁵¹⁰ el-Mâide, 5/3.

⁵¹¹ Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *el-Müsned*, er-Risâle, 2001, III, 480.

H. Peygamber (s.a.s.) bu konuyla alakalı şöyle buyurmuştur: “Allah Teâlâ bir topluma bir şeyin yenmesini haram kılmışsa, ondan elde edilecek kazancı da haram kılmıştır⁵¹².”

Yukarıda zikredilen ayetlerde yenmesi haram olan hayvanlardan biri de murdar olandır. Ashâbın H. Peygambere (s.a.s.) murdar hayvanın uzuvlarından satarak faydalanılması konusunu sorduğu hadis şudur: “Ya Resûlellah, ölmüş hayvanların iç yağları konusunda ne dersiniz? Onlarla gemiler boyanıyor, deriler yağlanıyor, yakmak suretiyle insanlar aydınlanıyor” diye sorulunca H. Peygamber şöyle buyurdu: Hayır, haramdır⁵¹³.” Bu hadisi delil alan fakihler, murdar hayvanın iç yağlarının satışını hiç bir şekilde caiz görmemiştir⁵¹⁴. Fakihlerin bir kısmı ise murdar hayvanın yağını gıda olarak satmanın haram olduğu ancak derilerin veya gemilerin yağlanması gibi işlerde kullanılması amacıyla satmanın caiz olduğu görüşündedir⁵¹⁵.

Yüce Allah, şarap anlamına gelen hamr ismen belirterek şu ayetle yasaklamıştır: “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِّنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ” / *Ey iman edenler, hamr, kumar, dikili taşlar ve fal okları ancak şeytanın işlerinden olan pisliklerdir. Öyleyse bunlardan kaçının; umulur ki kurtuluşa erersiniz*⁵¹⁶.” H. Peygamber (s.a.s.) döneminde beş farklı üründen üretilen içki olduğu, insana sarhoşluk veren her şeyin şarap (hamr) sınıfına gireceği bildirilmiştir⁵¹⁷. Günümüzde alkollü olan bütün içecekler bu sınıftan sayılır. Daha önce de belirtildiği gibi içilmesi haram olan şeylerin satılması da yasaklanmıştır.

H. Peygamber (s.a.s.) döneminde içkinin satışıyla alakalı şöyle bir hadise yaşanmıştır: Bir adam H. Peygambere (s.a.s.) bir tulum şarap hediye etti. Bunun üzerine H. Peygamber “Allah’ın bunu haram kıldığını biliyor musun?” deyince “hayır” cevabını vererek yanındaki kimseye bir şeyler fısıldadı. H. Peygamber (s.a.s.) “Ona ne fısıldadın?” diye sorunca adam “Şarabı satmasını emrettim” cevabını verdi. H. Peygamber “Onun içilmesini haram kılan, satılmasını da haram kılmıştır” buyurdu.

⁵¹² Ebû Dâvûd, Büyû‘, 66.

⁵¹³ Buhârî, Büyû‘, 112.

⁵¹⁴ el-İmrânî, *el-Beyân*, V, 52; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, XIII, 349; İbn Kudâme Ebû’l-Ferec, *eş-Şerhu’l-Kebîr*, IV, 15.

⁵¹⁵ İbnü’l-Hâc el-Abderî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Fâsî, *el-Medhal*, Dâru’t-Türâs, Kâhire, I, 285; Cemâl el-Malatî, Ebû’l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. Mûsâ b. Muhammed el-Halebî, *el-Mu’tesar mine’l-Muhtasar min Müşkili’l-Âsâr*, Dâru ‘Âlemi’l-Kütüb, Beyrût, I, 273.

⁵¹⁶ el-Mâide, 5/90.

⁵¹⁷ Buhârî, Tefsîr, 5, Eşribe, 2; Müslim, Tefsîr, 32,33.

Adam bu cümleyi işitir işitmez şarap tamamen akıp bitinceye kadar tulumun ağzını açtı⁵¹⁸.

Hadisten de anlaşıldığı üzere Hz. Peygamber haram olan şeylerin satılarak parasından faydalanılmasına mücadele etmemiştir. Bilakis bu ürünlerin telef edilmesini istemiştir. Bu nedenle fakihlerin büyük çoğunluğu, insanı sarhoş eden (viski, bira, rakı vb.) ve uyuşturan (eroin, kokain vb.) ürünlerin satışının caiz olmadığını söylemiştir⁵¹⁹.

Ebû Hanîfe ise hamr (şarap) haricindeki ürünlerin içilmesini kıyasla haram olarak görse de satışına cevaz vermiştir⁵²⁰. Ancak İmam Ebû Yusuf ve İmam Muhammed, şarabın dışındaki ürünlerin satışının da haram olduğu görüşünü benimsemiştir⁵²¹.

Fakihlere göre, Müslümanlara haram kılınmış ürünlerin gayrimüslimlere satışı da haramdır. Her ne kadar bu ürünler gayrimüslimlere yasak olmasa da Müslümanlara yasaktır. Alışveriş ise çift taraflı bir işlemdir. Bu sebeple Müslümanlara caiz olmayan bir ürünün gayrimüslimlere yasak olmaması hükmü değiştirmez. Nitekim Müslümanlara göre bir alışverişin caiz olması, bu üründen yararlanmanın caiz olmasına bağlıdır⁵²².

İmam Ebû Hanife ve İmam Muhammed'e göre ise dârülsîlâmda gayrimüslimlere haram olan ürünlerin satışı caiz değildir. Ancak dârülharpte İslâm hükümleriyle amel edilmediğinden haram ürünlerin satışı caizdir⁵²³. Cumhur-u ulemâ ise böyle bir ayrıma gitmeyip haram olan ürünlerin gayrimüslimlere satışına cevaz vermemektedir⁵²⁴.

Batı Trakya'da bakkal, toptancı, lokanta gibi yerleri işleten Müslümanların, gayrimüslim müşterileri kadar Müslüman müşterileri de vardır. Bu nedenle İmam Ebû Hanife'nin fetvasıyla hareket edip işletmesinde haram olan ürünleri sadece gayrimüslimlere satması mümkün değildir. Müslümanların da bu ürünlerden talep edeceği kesindir. Bu ürünlerin Müslümanlara satışı caiz olmadığı için helâl haram

⁵¹⁸ Müslim, *Müsâkât*, 12; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 480.

⁵¹⁹ el-Büceyrimî, *Hâşiyetü'l-Büceyrimî*, III, 9; İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâilî el-Makdisî, *el-Kâfî fî Fıkhî'l-İmâm Ahmed*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 1994, II, 6.

⁵²⁰ Burhâneddîn el-Buhârî, *el-Muhît*, VI, 351; El-Fetava'l-hindiyye, c.3, s.124.

⁵²¹ Burhâneddîn el-Buhârî, *el-Muhît*, VI, 351; El-Fetava'l-hindiyye, c.3, s.124.

⁵²² Burhâneddîn el-Buhârî, *el-Muhît*, VI, 351; DİYK, *Fetvalar*, D.İ.B. Yayınları, Ankara 2018, s. 488.

⁵²³ eş-Şeybânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad, *es-Siyeru's-Sağîr*, (Thk. Mecîd Hudûrî), ed-Dâru'l-Müttehide, Beyrût 1975, s. 181.

⁵²⁴ İbn Kudâme, *el-Kâfî*, II, 6; el-Büceyrimî, *Hâşiyetü'l-Büceyrimî*, III, 9; İbn Beyyeh, *Sînâ'atü'l-Fetvâ*, s. 562.

konusuna dikkat eden bir Müslümanın kesinlikle bu ürünlerin satışından uzak durması gerekir⁵²⁵.

T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu, gereken değerlendirmelerin sonucunda bu konuyla alakalı şunları söylemiştir: “Sonuç olarak dinimizce haramlığı kesin hükümlerle sabit olan şeylerin gayrimüslimlere de olsa satışı caiz değildir. Böyle bir şey caiz olsaydı, Allah Resûlü Müslümanlara haram olan şeylerin, kendilerince iktisadî değeri olan gayrimüslimlere satılmasına ve böylece değerlendirilmesine izin verirdi⁵²⁶.”

3.4.2. Haram Bir İşte Çalışma

Müslümanlar, gayrimüslim ülkelerde iş ararken hayli zorlanmaktadırlar. Bazı işyerleri namaz gibi konuları sorun ederken bazı iş yerlerindeyse Müslümanlarca haram olan bazı işler yapılmaktadır. İçki üreten fabrikada çalışma, alkol ve domuz ürünleri satan bakkal, market, lokantada çalışma veya ürünlerinde domuz jelatini kullanılan şekerleme veya lokum imalathanesinde çalışma gibi seçenekler bunlardan sadece bir kaçıdır. Böyle haram işlenen bir işte çalışma konusunda fakihler farklı görüşler ortaya koymuştur.

Hz. Peygamber (s.a.s.) “Allah ve Resûlü şarabın, meytenin, domuzun ve putların satışını da haram kılmıştır⁵²⁷.” buyurmuştur. Başka bir hadiste ise Hz. Peygamberin (s.a.s.) şarap ile ilgili olarak şu on kişiye lanet ettiği bildirilmiştir: “Hammaddesinden şarap yapmak amacıyla sıkana, sıktırana, içene, sakilik yapana (yani sunana, servis edene), taşıyana, taşıtana, satana, satın alana, ikram edene, bunun parasını yiyene⁵²⁸.” Bu hadisleri delil alan İmam Mâlik, İmam Şâfiî, Ebû Yusuf ve İmam Muhammed, haram olan bir işte çalışmayı caiz görmemiştir⁵²⁹. Ebû Hanîfe meseleyi farklı bir şekilde ele almıştır. Ebû Hanîfe’ye göre, işçi yaptığı işe karşılık ücret almaya hak kazanır. Bu yüzden aslen helâl olan bir işi yapmasının karşılığı bu ücreti almaktadır. Mesela içki taşıma işini ele alacak olursak, taşıma filli aslı itibariyle caizdir. İçki taşıyan bir çalışanın ücreti ise, taşımadan sebep olduğu için aldığı ücret helâldir⁵³⁰.

⁵²⁵ eş-Şeybânî, *es-Siyerü's-Sağîr*, s. 180.

⁵²⁶ DİYK, *Fetvalar*, s. 488.

⁵²⁷ Buhârî, *Büyû*, 112.

⁵²⁸ İbn Mâce, *Eşribe*, 6; Ebû Dâvûd, *Eşribe*, 2.

⁵²⁹ el-Keşnâvî, Ebû Bekr b. Hasen b. Abdillâh, *Eshelü'l-Medârik Şerhu İrşadi's-Salik fî Mezhebi İmâmi'l-E'immeti Mâlik*, Dâru'l-Fikr, Beyrût, II, 342; el-Kudûrî, Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed, *et-Tecrîd*, Dâru's-Selâm, Kâhire 2006, VII, 3686; el-Kâsânî, *Bedâ'i'u's-Sanâ'i*, VI, 3.

⁵³⁰ el-Kâsânî, *Bedâ'i'u's-Sanâ'i*, VI, 3; el-Kudûrî, *et-Tecrîd*, VII, 3686.

Ancak fakihler, aslı itibariyle haram olan bir işi yapmamanın haram olduğu konusunda ittifak halindedir. Mesela insan öldürmek veya fuhuş yapması için birini kiralamanın haramlığı konusunda fakihler ittifak etmiştir⁵³¹. Asıl ihtilaf edilen mesele, aslı itibariyle helâl olan bir işe, haram bir şeyin arız olmasıyla sonucun helâl olup olmadığıdır. Mesela aslı itibariyle helâl olan alışverişin cuma vakti yapılması durumunda helâl olup olmayacağıdır⁵³².

Batı Trakya gibi iş imkanlarının kısıtlı olduğu yerlerde, dinen yasaklanan şeylerin yapıldığı iş yerleri dışında başka bir olanak bulamayan kimsenin zaruret miktarı çalışmasına müsaade edilmiştir⁵³³. Konuyla alakalı T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu şöyle bir fetva vermiştir: “Bir kimsenin helâlinden kazanma konusunda alternatif imkanları bulunduğu sürece dinen yasaklanan şeylerin yapıldığı iş yerlerinde çalışması caiz olmaz. Ancak bütün çabalarına rağmen geçimini sağlayacak başka iş bulamadığı durumlarda zaruret sebebiyle bu tür iş yerlerinde çalışabilir. Zaruret durumu ortadan kalkması yani yapılması helâl olan uygun bir iş veya iş yeri bulması halinde ise bu eski iş yerini terk etmesi gerekir⁵³⁴.”

3.4.3. Haram Üretim Yapan Yerlere Hammadde Satışı

Aslı itibariyle helâl olan ürünler, belirli işlemlerden geçerek harama dönüşebilmektedir. Bunun en iyi örneği arpa, üzüm, incir gibi helâl ürünlerin içki fabrikalarında işlenerek haram hale dönüştürülmesidir. Bu şekilde yasaklanan şeylerin üretildiği işletmelere helâl olan ürünlerin satışı konusunda fakihler farklı görüşler ortaya koymuştur.

Cumhur-u ulemâya göre, içki üretimi için kullanılacak helâl hammaddenin satılması caiz değildir⁵³⁵. Ürünün kendi helâl olsa da günah işlemeye yardım niteliğindedir. Mâide sûresindeki “... وَلَا تَعَاوُنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ / ... *Günah ve haksızlık yolunda yardımlaşmayın...*⁵³⁶” ayetini buna delil göstermektedirler. Aynı zamanda Hz. Peygamberin (s.a.s.) şarap ile ilgili olarak on kişiye lanet ettiği şu hadisi delil

⁵³¹ el-Buhûtî, Mansûr b. Yûnus b. Salâhiddîn, *Keşşâfü'l-Kınâ 'an Metni'l-İknâ*, Dâru 'Âlemi'l-Kütüb, 2003, s. 1785.

⁵³² Dalgın, *Gündemdeki Tartışmalı Dinî Konular 2*, s. 154.

⁵³³ İbn Beyyâ, *Sinâ'atü'l-Fetvâ*, s. 559; DİYK, *Fetvalar*, s. 541.

⁵³⁴ DİYK, *Fetvalar*, s. 541.

⁵³⁵ en-Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî, *el-Mecmû 'şerhu'l-Muhezzeb*, Dâru'l-Fikr, Beyrût, IX, 353; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VI, 317.

⁵³⁶ el-Mâide, 5/2.

getirmekteler⁵³⁷: “Hammaddesinden şarap yapmak amacıyla sıkana, sıktırana, içene, sakilik yapana (yani sunana, servis edene), taşıyana, taşıtana, satana, satın alana, ikram edene, bunun parasını yiyene⁵³⁸.” Bu ürünlerin satışıyla alakalı İmam Şâfiî’den gelen bir görüş ise haram olmamakla beraber mekruh olduğu yönündedir⁵³⁹.

İmam Ebû Hanife’ye göre ise içki üretiminde kullanılacak hammaddenin satılması caizdir⁵⁴⁰. Ürünün kendi caiz olduğundan dolayı bunun satışında bir sakınca bulunmamaktadır. Ürünü satanın amacı helâl olan malı satıp ücretini elde etmektir. Satın alan kimsenin içki üretmesi hasebiyle günah işlemesi ayrı bir durumdur. Nitekim Kur’an-ı Kerim’de Allah Teâlâ “...وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى... / ...Hiç kimse başkasının günah yükünü yüklenmez...⁵⁴¹.” buyurarak herkesin kendi işinden sorumlu olduğunu bildirmektedir. Bu ayetten hareketle, üretimi yapan kişinin günah işlemiş olması, helâl olan hammaddeyi satana günah yüklemesiz⁵⁴². İmam Ebû Yusuf ve İmam Muhammed, haram işlerde kullanılacak hammaddenin satışını mekruh görmüştür⁵⁴³. Çünkü bir hammaddeyi içkiye çevirecek kimseye satmak günaha yardım etmek demektir. O nedenle ürünün içki imalatçısına satılması içki tüketiminin artmasına sebep olacaktır. Satılmaması ise azalmasına vesile olacaktır⁵⁴⁴.

3.5. Faizli Muameleler

İslâm, Müslümanları çalışmaya teşvik etmiş, elde edilecek kazancın helâl yollarla olmasını isteyip helâl olmayan kazançtan uzak durulmasını emretmiştir. Bu bağlamda yetimin malını gasp etmeyi, kumarı, hırsızlığı ve faizi yasaklayıp bu yollardan elde edilecek geliri de haram kılmıştır.

Klasik kaynaklarda darülharpte faizin hükmünün değişip değişmeyeceği konusu çokça gündeme gelmiştir. Gayrimüslim devlette yaşayan milyonlarca Müslüman tarafından da bu mesele çokça araştırılmaktadır. Bundan dolayı gayrimüslim ülkelerde

⁵³⁷ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VI, 317.

⁵³⁸ İbn Mâce, *Eşribe*, 6; Ebû Dâvûd, *Eşribe*, 2.

⁵³⁹ el-Müzenî, *el-Muhtasar*, VIII, 182; en-Nevevî, *el-Mecmû’*, IX, 353.

⁵⁴⁰ es-Serahsî, *el-Mebsût*, XXIV, 26; el-Mevsilî, *el-İhtiyâr*, II, 394; İbn Nüceym, *el-Bahrü’r-Râik*, VIII, 230.

⁵⁴¹ ez-Zümer, 39/7.

⁵⁴² es-Serahsî, *el-Mebsût*, XXIV, 26; el-Mevsilî, *el-İhtiyâr*, II, 394; İbn Nüceym, *el-Bahrü’r-Râik*, VIII, 230.

⁵⁴³ es-Serahsî, *el-Mebsût*, XXIV, 26.

⁵⁴⁴ es-Serahsî, *el-Mebsût*, XXIV, 26.

faizli işlemlerin durumuyla alakalı fakihlerin görüşü zikredilip günümüzde konuyu değerlendiren İslâm hukukçularının görüşlerine yer verilecektir.

3.5.1. Faiz (Ribâ)

Arapça “ribâ” kelimesi, Türkçe’de “faiz”, Yunanca’da ise, “τόκος” şeklinde kullanılmaktadır. Faiz sözlükte “çoğalma, nema, kâr, getiri” manalarına gelmektedir⁵⁴⁵. Fıkıh literatüründe ise verilen borç karşılığında istenilen fazla miktar veya süresinde ödenmeyen borca ek süre tanıma karşılığı istenilen fazlalıktır⁵⁴⁶.

Alimler, Kur’an-ı Kerim’deki faizle alakalı ayetlere bakarak, faizin tedrici bir şekilde yasaklandığını söylemişlerdir. İlk gelen ayette faizin Allah katında hoş olmadığı bildirilmiştir⁵⁴⁷. Sonraki gelen “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا الرِّبَا أَضْعَافًا مُضَاعَفَةً وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ” / *Ey iman edenler! Kat kat faiz yemeyin. Allah’tan sakının ki kurtuluşa eresiniz*⁵⁴⁸.” ayeti, bazı alime göre faizin yasaklandığı ayettir. Ancak bazı alimler, ayette geçen “أَضْعَافًا مُضَاعَفَةً” / *Kat kat faiz*” ibaresinden tam yasağın gelmediğini, bunun yasaklama konusundaki aşamalardan biri olduğunu söylemişlerdir⁵⁴⁹.

Bakara sûresindeki şu ayetle faizin her türlüşü yasaklanmıştır: “الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَا لَا يَقُومُونَ إِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبَا وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا” / *Faiz yiyenler ancak şeytanın çarparak sersemlettiği kimse gibi kalkarlar. Bunun sebebi onların, ‘Alım satım da ancak faiz gibidir’ demeleridir. Halbuki Allah alım satımı helâl, faizi ise haram kılmıştır. Artık kime Allah’tan bir öğüt erişir de faizciliği bırakırsa geçmişte yaptığı kendisine aittir, işi de Allah’a kalmıştır. Kim de yine faizciliğe dönerse işte bunlar orada devamlı kalmak üzere cehennemliklerdir*⁵⁵⁰.” Bütün bu yasaklara rağmen faize devam eden kimselere Allah ve Resûlü’nün savaş açtığı ise “فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا” / *Bunu yapmazsanız Allah ve Resûlü tarafından size bir savaş açıldığını bilin...*⁵⁵¹” ayetiyle bildirilmiştir.

⁵⁴⁵ İbn Manzûr, Lisânü’l-‘Arab, “Ribâ”, XIV, 304; İbn Fâris, *Mekâyîsi’l-Lüga*, “Rbe”, II, 483; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, “Faiz”, s.134.

⁵⁴⁶ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, “Faiz”, s.134; Özsoy, İsmail, “Faiz”, *DİA*, İstanbul 1995, XII, 110.

⁵⁴⁷ er-Rûm, 30/39.

⁵⁴⁸ Âl-i İmrân, 3/130.

⁵⁴⁹ Derveze, Muhammed İzzet b. Abdilhâdî b. Dervîş, *et-Tefsîru’l-Hadîs*, Dâru İhyâi’l-Kütübi’l-‘Arabiyye, Kâhire 1383 h., VII, 231-232.

⁵⁵⁰ el-Bakara, 2/275-276.

⁵⁵¹ el-Bakara 2/279.

Faizin yasak olduğuna dair gelen ayetlerin yanı sıra birçok hadiste de haram olduğu zikredilmiştir. Faizden uzak durulması gerektiği, buna bulaşanlara ise lanet edildiği Abdullah b. Mes'ûd (r.a.) tarafından şu şekilde bildirilmiştir: “Resûlullah (s.a.s.), faiz yiyene, yedirene, şahitlik edene ve yazana lanet etti⁵⁵².” Başka bir hadiste ise Hz. Peygamber (s.a.s.) “(İnsanı) helak eden şu yedi şeyden kaçın. Sahabe ‘Onlar nelerdir ya Resûlellah?’ dedi. Bunun üzerine: Allah’a şirk koşturmak, sihir yapmak, Allah’ın haram kıldığı cana kıymak, faiz yemek, yetim malı yemek, savaştan kaçmak, suçsuz ve namuslu mümine kadınlara iftirada bulunmak⁵⁵³.” buyurmak suretiyle faizi büyük günahlarla beraber zikretmiş ve bundan sakınılmasını emretmiştir. Bu ayet ve hadisleri delil alan fakihler, faizin haram olduğu konusunda ittifak etmiştir⁵⁵⁴.

Arapça kaynaklarda faiz yerine “ribâ” kelimesi geçmektedir. Alimlerin çoğunluğu ribâ ve faiz kavramlarının mana ve hüküm bakımından eşit olduğunu söylemiştir. Fakat bu iki kavramı birbirinden ayıranlar da olmuştur. Bu görüşte olanlara göre ribâ “kanuni olmayan, fahiş oranlı faiz, tefecilik” demektir. Bu tür muameleler Kur’an-ı Kerim’de yasaklandığı için haram kılınmıştır. Faiz ise “kanuna uygun olan, fahiş olmayan” demektir. Yani günümüzde bankalardan çekilen kredilerin karşılığında ödenen ve kanunun belirlediği miktar ribâ değil, faizdir. Faiz, ribâ gibi haram değildir⁵⁵⁵. Bir kısım alim tarafından buna benzer ayrımlar yapılmış olsa da alimlerin çoğunluğu ribâ ve faiz arasında hüküm açısından bir fark olmadığını, her ikisinin de haram olduğunu söylemektedir⁵⁵⁶.

3.5.1.1 Faizin Çeşitleri

İslâm hukukunda faiz, ribe’l-fadl (fazlalık faizi) ve ribe’n-nesie (vade, gecikme faizi) olmak üzere ikiye ayrılmıştır⁵⁵⁷.

3.5.1.1.1 Riba’l-Fadl (Fazlalık Faizi)

Ribe’l-fadl, ölçülen veya tartılan malların kendi cinsinden olan mallarla değişimi esnasında peşin olarak verilen fazlalıktır⁵⁵⁸. Mesela ağırlıkları eşit olan on altının on bir

⁵⁵² Müslim, Müsâkât, 19; Ebû Dâvûd, Büyû‘, 4; Tirmizî, Büyû‘, 2.

⁵⁵³ Buhârî, Vasâyâ, 23.

⁵⁵⁴ el-Mâverî, *el-Hâvi’l-Kebîr*, V, 73; es-Serahsî, *el-Mebsût*, XII, 109; İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, III, 148; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VI, 51.

⁵⁵⁵ Dalgın, *Gündemdeki Tartışmalı Dinî Konular 2*, s. 202; Ahmad, Ziuaddin, “Riba Teorisi”, (Çev. Ali Rıza Gül), *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XLIV, sy. 1, 2003, s. 463; ez-Zühaylî, Vehbe, *el-Mu’amelâtü’l-Mâliyyetü’l-Mu’âsıra*, Dâru’l-Fikr, Dimaşk 2002, s. 241-242.

⁵⁵⁶ ez-Zühaylî, *el-Mu’amelâtü’l-Mâliyye*, s. 242.

⁵⁵⁷ İbn Kudâme, *el-Kâfî*, II, 31; ez-Zeylaî, *Tebyînü’l-Hakâik*, IV, 85; ez-Zühaylî, *el-Fıkhu’l-İslâmî*, IV, 671.

altınla veya on altın ve bir miktar parayla takas edilmesi durumunda fazlalık faizi gerçekleşmiş olur⁵⁵⁹.

Günümüzde bu yol çok tercih edilmese de paranın kullanılmadığı dönemlerde takas yöntemi alışverişte en çok tercih edilen yollardan biriydi. Aynı cins ürünlerde bile kalite farkından dolayı takas işlemi uygulanmaktaydı. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.) alışverişte aynı cinsten olan malların takas edilmesinde oluşacak fazlalığın da faiz olduğunu bildirmiştir⁵⁶⁰. Hz. Peygamber (s.a.s.) “Altına mukabil altın, gümüşe mukabil gümüş, buğdaya mukabil buğday, arpaya mukabil arpa, hurmaya mukabil hurma, tuza mukabil tuz misli misline peşin satılır. Her kim fazla verir veya alırsa muhakkak ribâ (faiz) yapmıştır. Alanla veren bu hususta aynıdır⁵⁶¹.” buyurarak altı ürünün kendi cinsiyle değişiminde fazlalık verilmesinin faiz olacağını bildirmiştir. Alimler, fazlalık faiziyle alakalı hadiste zikredilen ürünlerin örnek mukabilinde olup bütün cinsi mi kapsadığı, yoksa sadece bu altı ürüne mi has olduğu konusunda farklı görüşler ortaya koymuştur.

Hanefiler, fazlalık faizinin iki illeti olduğunu söylemiştir. Birincisi cinsin aynı olması, ikincisi ölçünün aynı olmasıdır⁵⁶². Bu bağlamda veznî (tartılan)⁵⁶³ veya keylî (ölçülen)⁵⁶⁴ bir mal kendi cinsiyle takas edilirken verilecek fazlalık faiz olmaktadır⁵⁶⁵. Aynı cinsten olan iki ürün arasındaki kalite farkı faizin oluşmasına engel olmamaktadır⁵⁶⁶.

Tartılan ve ölçülen malların dışında kalan adedî (sayıyla satılan) ve mezru (metreyle satılan) mallarda fazlalık olsa bile bu faiz kapsamına girmemektedir⁵⁶⁷. Bu nedenle üç metre kumaş, 4 metre kumaşla değiştirilebilir. Sayıyla satılan yumurta vb. on tane ürün, on iki taneyle değiştirilebilir.

3.5.1.1.2. Ribe'n-Nesîe (Vade, Gecikme Faizi)

Aynı cins olan iki malın takasında birinin veresiye olması veya farklı cins olsa dahi, veznî, keylî, mezru ve adedî olma bakımından eşit iki malın değişiminde birinin

⁵⁵⁸ el-Mevsilî, *el-İhtiyâr*, I, 285; ez-Zühaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, IV, 671.

⁵⁵⁹ Bilmen, *İstılâhât-ı Fıkhiyye Kamusu*, VI, 105.

⁵⁶⁰ Dalgın, *Gündemdeki Tartışmalı Dinî Konular 2*, s. 203-204.

⁵⁶¹ Müslim, *Müsâkât*, 82; Tirmizî, *Büyû'*, 23.

⁵⁶² el-Mevsilî, *el-İhtiyâr*, I, 285.

⁵⁶³ Kg ağırlık ölçüsüyle satılan

⁵⁶⁴ Çuval, teneke ölçüsüyle satılan

⁵⁶⁵ es-Serahsî, *el-Mebsût*, XII, 110-111; el-Mevsilî, *el-İhtiyâr*, I, 285.

⁵⁶⁶ el-Mevsilî, *el-İhtiyâr*, I, 286.

⁵⁶⁷ el-Mevsilî, *el-İhtiyâr*, I, 286; Bilmen, *İstılâhât-ı Fıkhiyye Kamusu*, VI, 106.

vadeli olmasına ribe'n-nesîe denir⁵⁶⁸. Bu faiz çeşidinde malların miktarı aynı olsa dahi faiz gerçekleşir⁵⁶⁹. Bu nedenle örneğin iki kilo buğdayı verip vadeli olarak iki veya üç kilo buğday almak caiz değildir. Aynı zamanda fazlalık faizinde caiz olan metre ile ölçülen veya tane ile satılan mallar, bunda caiz değildir. Mesela iki metre kumaşı iki veya üç metre kumaşla vadeli olarak değiştirmek vadeli faize girer. On yumurtayı on veya on bir yumurtayla vadeli şekilde değiştirmek de bu sınıftandır⁵⁷⁰.

Cinsleri aynı olmayan malların peşin değişiminde fazlalık olsa dahi faiz sayılmadığı daha zikredildi. Mesela on altını 40 gümüşle peşin olarak takas etmek caizdir. Ancak bu iki üründen birinin vadeli olması durumunda aynı ölçü veya tartı birimi kullanıldığından faiz olmuş olur. Cinsleri, ölçü ve tartı birimleri farklı olan malların değişimi vadeli veya fazla olsa bile faiz olmamaktadır. Örneğin üç altın verip vadeyle on top kumaş almak veya on çuval buğday verip vadeyle dört gümüş almak caizdir⁵⁷¹.

Cahiliye döneminde vadesi dolan kişinin borcunu ödeyecek durumu olmadığına ödemeye ek süre verilmesi karşılığında bir meblağ daha eklenmesine cahiliye faizi denmiştir. Cahiliye faizi diye adlandırılan faiz de **ribe'n-nesie** sınıfındandır⁵⁷².

3.5.1.2. Faiz ve Helâl Kazanç

Helâl ticaret yoluyla kazancın aksine faiz, İslâm'ın yasakladığı bir kazanç yoludur. Yüce Rabbimiz bu iki kazanç biçiminin birbirinden farklı olduğunu, “وَأَحَلَّ اللَّهُ النَّيْعَ / وَحَرَّمَ الرِّبَا / Allah alım satımı helâl, faizi ise haram kılmıştır⁵⁷³.” ayetiyle bildirmiştir. Ancak alım-satım ve faiz yoluyla elde edilen kârın aynı olduğunu iddia edenler olmuştur.

Nitekim helâl kazançla faiz arasındaki en büyük fark, emek karşılığı elde edilen paradır. Bir kimsenin emek vererek helâl yollarla kazandığı parasını borç verip geri alacağı zaman emeği olan parayı, yani verdiği kadarını geri alması gerekir. Verdiği miktara ek olarak ziyade bir para talep ederse emek harcamadan para elde etmiş demektir ki bu uygulama faiz olacağından haram kılınmıştır⁵⁷⁴.

⁵⁶⁸ ez-Zühaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, IV, 672; Bilmen, *İstılâhât-ı Fıkhiyye Kamusu*, VI, 13; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, “Ribâ'n-nesî'e”, s.481.

⁵⁶⁹ ez-Zühaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, IV, 672; Bilmen, *İstılâhât-ı Fıkhiyye Kamusu*, VI, 13.

⁵⁷⁰ ez-Zühaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, IV, 672; Bilmen, *İstılâhât-ı Fıkhiyye Kamusu*, VI, 105.

⁵⁷¹ Bilmen, *İstılâhât-ı Fıkhiyye Kamusu*, VI, 107.

⁵⁷² el-Mâverdi, *el-Hâvi'l-Kebîr*, V, 76; el-Adevî, Ebû'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Mükremillâh es-Saidî, *Hâşiyetü'l-'Adevî 'alâ Şerhi Kifâyeti't-Tâlibi'r-Rabbânî*, Dâru'l-Fikr, Beyrût 1994, II, 140.

⁵⁷³ el-Bakara, 2/275.

⁵⁷⁴ Dalgın, *Gündemdeki Tartışmalı Dinî Konular 2*, s. 213.

Kiralanan bir şeyin yıpranması karşılığı alınan ücretle faiz aynı değildir. Çünkü verilen paranın yıpranması gibi bir durum söz konusu değildir. Para yıpranmasa da zaman içerisinde değer kaybettiği gerekçesiyle enflasyon farkının borçludan istenmesi ile de kıyaslanamaz. Çünkü enflasyon farkı borç ödenirken belirlenir. Ancak faiz daha borç verilirken talep edilen karşılığı olmayan bir kazançtır⁵⁷⁵.

Ticaret hayatında sıkça tercih edilen peşin ve vadeli fiyat farkı uygulaması helâldir⁵⁷⁶. Peşin fiyata satılan malın vadeli satılması halinde fiyat farkının ortaya çıkmasıyla faizde ortaya çıkan ziyade miktar kıyaslanamaz. Çünkü var olan ürün, zamana ve şartlara göre farklı fiyatlara satılabilir. Peşin ve vadeli fiyatların belli olması ve alıcı tarafından birinin tercih edilmesi gerekir. Mesela bir ürünü satıcının peşin yüz liraya, vadeli ise yüz yirmi liraya satıldığını belirtip alıcının da seçeneklerden birini tercih etmesi alım-satım akdini helâl kılar⁵⁷⁷. Aynı zamanda farklı para birimlerinin değişmesi (döviz) yoluyla elde edilen kâr da helâldir⁵⁷⁸. Çünkü bu paralar, aynı altın ve gümüş gibi birbirinden farklı cinstir⁵⁷⁹. Ancak aynı cins olan paranın ancak misliyle değişimi mümkün olur. Veresiye verilmesi sonucu kâr talep edilmesi ise faizli muamele kapsamına girer⁵⁸⁰.

Özetle şunu söylemek gerekir ki; alışveriş yoluyla elde edilen kâr ile faizden elde edilen kâr birbirinden farklıdır. Alışverişte mala sahip olmak için bir emek sarf etmek gerektiği gibi onu satarken de bir emek sarf etmek gerekir. Bu yapılacak alışverişten her zaman aynı oranda kâr da elde edilmemektedir. Hatta kimi zaman satıcı zarara uğramaktadır. Oysa parasını faiz yoluyla borç verecek kişi ana parayı kazanırken emek sarf etmiş olsa bile borç verdikten sonra emeksiz fazlalık kazanmaktadır. Alışverişte zarar etme riski olsa da faizi veren kimsede böyle bir durum pek de söz konusu değildir. Görüldüğü üzere faizin normal alışverişle arasında ciddi farklılıklar bulunmaktadır. Bu nedenle faizle kâr elde etmenin aynı olduğunu söylemek yanlış bir tutumdur⁵⁸¹.

⁵⁷⁵ Dalgın, *Gündemdeki Tartışmalı Dinî Konular 2*, s. 213.

⁵⁷⁶ es-Serahsî, *el-Mebsût*, XIII, 8.

⁵⁷⁷ es-Serahsî, *el-Mebsût*, XIII, 8.

⁵⁷⁸ Güneç, Halil, *Günümüz Meselelerine Fetvalar*, Yasin Yayınevi, İstanbul 2012, I, 422.

⁵⁷⁹ Güneç, *Günümüz Meselelerine Fetvalar*, I, 422.

⁵⁸⁰ Dalgın, *Gündemdeki Tartışmalı Dinî Konular 2*, s. 214.

⁵⁸¹ Dalgın, *Gündemdeki Tartışmalı Dinî Konular 2*, s. 218.

3.5.2. Klasik Fıkıh Literatüründe Dârülharpte Faiz

Dârüislâm olan ülkelerde faizin haram olduğu konusunda fakihler ittifak halindedirler. Ancak dârülharpte Müslümanlar ile gayrimüslimlerin arasında faizin fikhî boyutuyla alakalı fakihler ihtilaf etmiştir.

3.5.2.1. Cumhur-u Ulemânın Görüşü

Mâlikî, Şâffî, Hanbelî fakihlere ve İmam Ebû Yusuf'a göre, dârüislâmda olduğu gibi dârülharpte de faiz haramdır. Müslümanların dârülharpte veya dârüislâmda olması hükmü etkilemediği gibi Müslümanla veya gayrimüslimle bu işlemi yapacak olması da hükmü değiştirmemektedir⁵⁸². Bu görüşte olan cumhur-u ulemâ delil olarak şunları ortaya koymuştur:

- Faizin yasak olduğunu bildiren ayet ve hadislerin umumi olarak gelmesi faizin her yerde ve herkesle haram olduğunun delildir⁵⁸³.

Yüce Allah Kur'an-ı Kerim'de “الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَا لَا يَقُومُونَ إِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ” *من الْمَسِّ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبَا وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَانْتَهَى فَلَهُ مَا سَلَفَ وَأَمْرُهُ إِلَى اللَّهِ وَمَنْ عَادَ فَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ* / *Faiz yiyenler ancak şeytanın çarparak sersemlettiği kimse gibi kalkarlar. Bunun sebebi onların, "Alım satım da ancak faiz gibidir" demeleridir. Halbuki Allah alım satımı helâl, faizi ise haram kılmıştır*⁵⁸⁴.” buyurmuştur. Başka bir ayette de yine faizle alakalı “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنْ” *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنْ* / *Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve gerçekten iman etmiş iseniz faizden kalanı bırakın*⁵⁸⁵.” buyurmuş akabinde faizli muamelelere devam edenlere Allah ve Resûlü'nün savaş açtığını bildirmiştir⁵⁸⁶.

Abdullah b. Mes'ûd (r.a.) Hz. Peygamberin şöyle dediğini bildirmiştir: “Resûlüllah (s.a.s.), faiz yiyene, yedirene, şahitlik edene ve yazana lanet etti⁵⁸⁷.” Ayrıca

⁵⁸² Kadî Abdülvehhâb, Ebû Muhammed Abdülvehhâb b. Alî b. Nasr et-Tağlibî el-Bağdâdî, *el-İsrâf 'alâ Nüketi Mesâ'ili'l-Hilâf*, Dârü İbn Hazm, 1999, II, 541; el-Mâverdî, *el-Hâvi'l-Kebîr*, V, 75; el-İmrânî, el-Beyân, V, 185; en-Nevevî, *el-Mecmû'*, IX, 391; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VI, 98; İbn Müflih, Ebû İshâk Burhânüddîn İbrâhîm b. Muhammed b. Abdillâh er-Râmîni ed-Dımaşkî, *el-Mübdî' fî Şerhi'l-Muknî'*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1997, IV, 153.

⁵⁸³ el-Mâverdî, *el-Hâvi'l-Kebîr*, V, 75; el-İmrânî, el-Beyân, V, 185; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VI, 97; en-Nevevî, *el-Mecmû'*, IX, 392.

⁵⁸⁴ el-Bakara, 2/275.

⁵⁸⁵ el-Bakara, 2/278.

⁵⁸⁶ el-Bakara, 2/279.

⁵⁸⁷ Müslim, Müsâkât, 19; Ebû Dâvûd, Büyû', 4; Tirmizî, Büyû', 2.

H. Peygamber (s.a.s.) “Kim artırır veya artırmayı dilerse, kesinlikle ribâ yapmış olur⁵⁸⁸.” buyurmuştur. Bütün bu ayet ve hadisler bakıldığında faizin umumi kullanıldığı görülmektedir. Cumhur-u ulemâ bu genel ifadeyi, dârülharpte de faizin haram olduğuna delil olarak kullanmıştır.

- Dârülharpte bulunan Müslüman, İslâm ülkesine emanla gelen gayrimüslimle kıyas edilmiştir. Dârüislâma gelen müste'min bir gayrimüslimin iki lira karşılığı üç lira alarak faiz uygulamasında bulunması caiz değildir. Buna kıyasla dârülharpte bulunan bir Müslümanın da faizli muamelesi caiz değildir⁵⁸⁹.
- Bir Müslümana dârüislâmda yapması haram olan şeyler dârülharpte de haramdır. Haram olan şeylerin satışı caiz olmadığından fâsit akit olmuş olur. Müslüman ile zimmi arasında haram olan alım-satım fâsit olduğu gibi harbî ile yapılacak alım-satım işlemlerinde de akit fâsit olur⁵⁹⁰.
- Fakihler, Kur'an-ı Kerim'de geçen “ فَبِظُلْمٍ مِّنَ الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ طَيِّبَاتٍ أُحِلَّتْ لَهُمْ / وَبِصَدِّهِمْ عَنِ سَبِيلِ اللَّهِ كَثِيرًا) وَأَخَذَهُمُ الرُّبَا وَقَدْ نُهُوا عَنْهُ وَأَكْلِهِمْ أَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ... kendilerine yasaklandığı halde faizi almaları ve haksızlıkla insanların mallarını yemeleri yüzünden önceden helâl kılınan temiz ve iyi şeyleri onlara haram kıldık...⁵⁹¹” ayetinden hareketle, faizin Müslümanların yanı sıra gayrimüslimlere de yasaklandığını söylemişlerdir. Dolayısıyla yer ve din ayrımı yapılmaksızın faiz her yerde ve her şekilde haramdır⁵⁹².
- Faizin dârülharpte caiz olduğu görüşünde olan fakihlerin delil gösterdiği “Dârülharpte, Müslümanla harbî arasında faiz yoktur.” hadisi mürseldir. Sıhhat derecesi tam bilinmediği için faize haram diyenler tarafından kabul görmemiştir. Ayrıca Kur'an, Sünnet ve icmâ yoluyla yasaklanan faiz, sıhhati belli olmayan bir hadisle helâl sayılamaz⁵⁹³.

3.5.2.2. Hanefîler

İmam Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed'e göre, dârülharpte Müslüman ile gayrimüslim arasında faiz muamelesi caizdir. Bundan hareketle bir Müslüman dârülharbe

⁵⁸⁸ Ebû Dâvûd, Büyû', 12.

⁵⁸⁹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VI, 98; en-Nevevî, *el-Mecmû'*, IX, 392; el-Mevsılî, *el-İhtiyâr*, I, 289.

⁵⁹⁰ el-Mâverîdî, *el-Hâvî'l-Kebîr*, V, 75.

⁵⁹¹ en-Nisâ, 4/161.

⁵⁹² el-Karâfî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdîrrahmân el-Mısırî, *Envârü'l-Burûk fî Envâ'i'l-Furûk*, Dâru 'Âlemi'l-Kütüb, III, 207; Özel, *Dârüislâm Dârülharb*, s. 176.

⁵⁹³ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VI, 98; en-Nevevî, *el-Mecmû'*, IX, 392.

girdiğinde gayrimüslimin rızasını alarak faizli muamelede bulunabilir⁵⁹⁴. Faizli muamelenin yanı sıra daha önce genişçe açıklanan, İslâm'ın haram kıldığı malların satışı da caizdir⁵⁹⁵.

Ca'ferî mezhebi de Müslümanla gayrimüslim arasında faizin caiz olduğu görüşündedir. Ancak Hanefîlerden farklı olarak ülke ayırımına gitmeden, dârülharp ve dâru'lislâm'da Müslümanla gayrimüslim arasındaki faize cevaz verilmiştir⁵⁹⁶.

Bazı Hanbelî ve Mâlikî fakihler de dârülharpte Müslüman ile gayrimüslim arasında faizin caiz olduğu görüşündedir⁵⁹⁷. Bazıları ise, haram olmasa da mekruh olduğunu söylemiştir⁵⁹⁸. Dârülharpte faizin caiz olduğu görüşünde olanların delilleri şunlardır:

- Mekhûl'ün rivayet ettiği, bu görüşte olanların en kuvvetli dayanaklarından olan hadis şöyledir: “Dârülharpte, Müslümanla harbî arasında faiz yoktur.” Bu hadis her ne kadar mürsel olsa da Mekhûl sika (güvenilir)dir. Bunun gibi Mürsel hadislerle de amel edilebilmektedir⁵⁹⁹.
- Hz. Peygamberin (s.a.s.) amcası Hz. Abbas, fetih öncesi Mekke'de ikamet etmekteydi. Faiz yasağından önce olduğu gibi sonrasında da faizli muamelelere devam etmişti. Mekke'nin fethine kadar faizden men etmeyen Hz. Peygamber (s.a.s.), rivayetlere göre fetih sonrası veda hutbesinde şu hadisle yasaklamıştır: “Cahiliye devrine ait faizler kaldırılmıştır. Kaldırdığım ilk faiz de Abbâs b. Abdülmüttalib'in faizidir.” Fetih öncesine kadar tahsil edilmiş faizlere söz etmeyen Hz. Peygamberin (s.a.s.) tahsil edilmemiş faizleri kaldırması, dârülharpte faizin caiz olduğuna işaret etmektedir⁶⁰⁰.
- Hz. Peygamberin (s.a.s.) Rükâne ile güreşmesi de dârülharpte faize cevaz verenlerin delillerindendir. Mekke'de birgün Hz. Peygamber (s.a.s.) Rükâne ile karşılaşır ve Rükâne'nin güreş teklifini kabul eder. Rükâne yenilmesi durumunda koyun sürüsünün üçte birini vereceğini söyler. Hz. Peygamber, defalarca Rükâne'yi yenerek sürünün

⁵⁹⁴ es-Serahsî, *el-Mebsût*, XIV, 56; el-Kâsânî, *Bedâ'i'u's-Sanâ'i'*, VII, 80; el-Merginânî, *el-Hidâye*, III, 65; Burhâneddîn el-Buhârî, *el-Muhît*, VII, 231; el-Mevsilî, *el-İhtiyâr*, I, 289.

⁵⁹⁵ Burhâneddîn el-Buhârî, *el-Muhît*, VII, 231

⁵⁹⁶ Muğniyye, Muhammed Cevâd b. Mahmûd b. Muhammed b. Mehdi (Mağniyye) el-Âmilî, *Fıkhu'l-İmâm Ca'fer es-Sâdık*, III, 278.

⁵⁹⁷ el-Merdâvî *el-İnsâf*, V, 52; İbn Rüşd, *el-Mukaddemât*, II, 10; el-Useymîn, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sâlih b. Muhammed b. Süleymân et-Temîmî, *eş-Şerhu'l-Mümti' 'alâ Zâdi'l-Müstekni'*, Dâru İbni'l-Cevzî, 1422-1428 h., VIII, 456.

⁵⁹⁸ İbn Rüşd, *El-Beyân ve't-Tahsil*, XVII, 291.

⁵⁹⁹ es-Serahsî, *el-Mebsût*, XIV, 56.

⁶⁰⁰ es-Serahsî, *el-Mebsût*, XIV, 57.

tamamını alır. Rükâne “Şimdiye kadar kimse sırtımı yere getirememişti. Beni yenen de sen değilsin.” deyince Hz. Peygamber (s.a.s.) koyunları geri iade eder. Hanefîlere göre Hz. Peygamber (s.a.s.) böyle bir şeyi caiz olduğu için yapmıştır⁶⁰¹.

Bu rivayeti delil gösteren Hanefîlere Süfyân, “Böyle bir muamele caiz olsaydı Resûlülallah koyunları geri vermezdi” diyerek itiraz etmiştir. Hanefîler ise cevaben “Böyle bir şey caiz olmasaydı Hz. Peygamber (s.a.s.) teşebbüs bile etmezdi. Geri çevirmesi kalbini İslâma ısıdırmak istemesinden dolayıdır.” demiştir⁶⁰².

• Hicretten önce Mekke’de inen “(غَلَبَتِ الرُّومَ) فِي أَدْنَى الْأَرْضِ وَهُمْ مِنْ بَعْدِ غَلَبِهِمْ سَيَغْلِبُونَ” / *Elif-lâm-mîm. Rumlar yakın bir yerde yenilgiye uğradılar. Fakat onlar bu yenilgilerinden sonra birkaç yıl içinde galip gelecekler*⁶⁰³.” ayetlerini duyan Kureyşli müşrikler, olayın doğruluğu üzerine Hz. Ebû Bekir ile bahse girmek istediler, o da kabul etti. Hz. Ebû Bekir durumu Hz. Peygambere (s.a.s.) anlatınca gidip miktarı çoğaltıp süreyi de uzatmasını istedi, Hz. Ebû Bekir’de denileni yaptı. Yıllar sonra Rumlar Farsları yenince Hz. Ebû Bekir gidip kazandığı malı aldı. Ancak Hz. Peygamberin (s.a.s.) isteği üzerine o malı tasadduk etti⁶⁰⁴.

Dârülharpte faize caiz diyen fakihler bu olayı da delil olarak getirmişlerdir. Çünkü bu olay, Hz. Peygamberin (s.a.s.) Müslümanlar arasında caiz olmayan, iddia ve kumara Mekke fethinden önce, yani daha dârüşşirk iken müsaade ettiğini göstermektedir⁶⁰⁵.

3.5.3. Günümüzdeki Değerlendirmeler

Klasik dönem fakihlerinin delilleri ışığında hareket eden günümüz İslâm hukukçuları da gayrimüslim ülkelerde faizin hükmüyle alakalı farklı görüşler ortaya koymuştur.

3.5.3.1. Cevaz Vermeyenler

Cumhur-u ulemâ, dârüislâm ve dârülharp ayrımı yapmaksızın faizin her yerde haram olduğu görüşündedir. Bir önceki başlıkta delillerini belirttiğimiz cumhur-u ulemânın fetvasını daha isabetli gören İslâm hukukçuları da dârülharpte faize cevaz vermemiştir. Bu fetvayı savunanların ortaya koyduğu delil ve görüşler şu şekildedir:

⁶⁰¹ es-Serahsî, *el-Mebsût*, XIV, 57; es-Serahsî, *Şerhu's-Siyerî'l-Kebîr*, IV, 184.

⁶⁰² es-Serahsî, *Şerhu's-Siyerî'l-Kebîr*, IV, 184.

⁶⁰³ er-Rûm, 30/1-4.

⁶⁰⁴ es-Serahsî, *el-Mebsût*, XIV, 57; es-Serahsî, *Şerhu's-Siyerî'l-Kebîr*, IV, 183-184.

⁶⁰⁵ es-Serahsî, *el-Mebsût*, XIV, 57; es-Serahsî, *Şerhu's-Siyerî'l-Kebîr*, IV, 183-184.

- a. Faizin haram oluşu Kur'an ve Sünnetle sabittir. Faizin haram kılındığı ayetlerde genel bir yasaklama sonrası hiçbir istisna ve tafsilat gelmemiştir. Hadislerde de istisnai bir durumdan bahsedilmeyip faizi alana, verene, yazana ve şahit olana lanet edilmiştir⁶⁰⁶. Dolayısıyla hiçbir zaruret olmadan sırf dârülharpte olduğu için bir Müslümanın faizli muamelede bulunması caiz değildir⁶⁰⁷. Ayrıca dârülharpte faize cevaz vermek içki satımı, kumar vb. haram işlerinde caiz olması gibi bir sorunu beraberinde getirecektir.
- b. Dârülharpte faize caiz diyenlerin delil olarak gösterdiği Mekhûl hadisinin zayıf olduğu Hanefî kaynaklarında dahi belirtilmiştir. Ayrıca bu hadis farklı anlaşılmaya da müsaittir⁶⁰⁸. Yani hadiste geçen “لا ربا” kelimesinin nefy olarak (Dârülharpte, Müslümanla harbî arasında faiz yoktur, caizdir.) kullanılma ihtimali olduğu gibi nehy olarak da (Müslümanla harbî arasında dârülharpte faizcilik yapılamaz.) kullanılmış olma ihtimali vardır. Böyle bir hadis, sahih ve sarîh hadislerle karşı delil olarak kullanılamaz⁶⁰⁹.
- c. Faizden ilk söz eden “وَمَا أَتَيْنُمْ مِنْ رَبٍّ لِيَرْبُؤُوا فِي أَمْوَالِ النَّاسِ فَلَا يَرْبُؤُوا عِنْدَ اللَّهِ...” / *İnsanların malları içinde artsın diye faizli ödünç verdikleriniz Allah katında artmaz*⁶¹⁰...” ayeti hicretten önce inmiştir. Ancak faizin kötü olduğundan bahsedilip buna bir yasak gelmemiştir. Sonrasında gelen “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا الرِّبَا أَضْعَافًا مُضَاعَفَةً...” / *Ey iman edenler! Kat kat artırılmış olarak faiz yemeyin...*⁶¹¹ ayeti hicri IX. yılda, faizi kesin yasaklayan ayetler⁶¹² ise Mekke'nin fethinden sonra inmiştir. Hz. Peygamberin antlaşmalarda faiz yasağına yer vermesi Mekke'nin fethinden sonradır. Bu da cevaz verenlerin, faizin Hayber'de haram kılındığı görüşünü zayıflatmaktadır. Faizin Hayber'in fethinde haram kılınıp Hz. Abbâs'ın dârülharp olan Mekke'de faizli muameleyle devam ettiği, yasağın ise Vedâ hutbesinde Hz. Peygamberin (s.a.s.) “kaldırdığım ilk faiz Abdülmuttalib'in oğlu amcam Abbâs'ın faizidir.” sözleriyle geldiği görüşü kabul edilirse, Hz. Abbâs'ın fetihden sonra dârüislâma dönen Mekke'de iki yıl daha faizli muamelede bulunduğu sonucu ortaya çıkar. Bu sebeple yasaktan sonra Hz. Abbâs'ın eski sözleşmelerden gelecek faizi

⁶⁰⁶ Buhârî, Büyû', 24-25; Müslim, Mûsâkât, 105-106.

⁶⁰⁷ Sâlûs, Alî Ahmed, *Mevsû'atu'l-Kadâya'l-Fıkhiyyeti'l-Mu'âsıra ve'l-İktisâdi'l-İslâmî*, Dâru'l-Kur'ân, 2002, s. 185; Avrupa Fetva ve Araştırma Meclisi, 81/1 nolu 78. karar, <https://www.e-cfr.org/> (Erişim Tarihi: 23.04.2020).

⁶⁰⁸ Bayındır, Servet, “Din ve Ülke Farklılığının Faize Etkisi”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 14, 2006, s. 225.

⁶⁰⁹ el-Hadîrî, Yâsir b. İbrâhîm b. Muhammed, *et-Te'amülü bi'r-Ribâ Beyne'l-Müslimi ve'l-Kâfirî fî'l-Bilâdi Ğayri'l-İslâmiyye*, İmam Muhammed b. Suud İslâm Üniversitesi Şeriat Fakültesi, Riyâd, s. 7; Bayındır, “Din ve Ülke Farklılığının Faize Etkisi”, s. 227.

⁶¹⁰ er-Rûm, 31/39.

⁶¹¹ Âl-i İmrân, 3/130.

⁶¹² el-Bakara, 2/ 275-280.

*sakinca yoktur...*⁶¹⁶ O dönem dârülharp olan Mekke'deki müşriklerin mehir olarak verdikleri mallar ganimet olarak görülmemiştir. Yüce Rabbimiz bu malların iadesini emretmiştir. Ayrıca yine aynı sürede “لَا يَنْهَيْكُمُ اللَّهُ عَنِ الذِّبْنَ لَمْ يُقَاتِلْكُمْ فِي الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجْكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ أَنْ” / *Allah, din konusunda sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlarla iyi ilişkiler içinde olmanızı ve onlara adaletli davranmanızı yasaklamaz. Allah adaletli olanları elbette sever*⁶¹⁷.” ayeti gelmiştir. Müslümanlara can, mal, din özgürlüğü veren, onlara ülklerinde barınma hakkı veren kimselerin mallarını ganimet olarak görmek adalete ters düşen bir durumdur⁶¹⁸.

g. Yahudilikte faiz haram kılındığı için Yahudiler kendi aralarında faiz alıp vermezler, ancak kendi dinleri dışındaki (zimmî hükmünde olsa dahi) kimselere faiz verebilir. İşte Kur'an-ı Kerim'deki “...وَأَخْذِهِمُ الرِّبَا وَقَدْ نُهُوا عَنْهُ... / ...kendilerine yasaklanmış olduğu hâlde faiz almaları...”⁶¹⁹ ayeti muhtemelen bu durumu ifade etmektedir. Faize cevaz verenlerinkiyle büyük benzerlik gösteren bu durumun Kur'anla bağdaşmadığı aşikardır⁶²⁰.

h. Dârülharpte faize cevaz verenlerin delilleri, cevaz vermeyenlerin delilleri karşısında zayıf kalmaktadır. Ayrıca cevaz verenleri delilleri arasında da bazı çelişkiler olmasına rağmen gözardı edilmektedir⁶²¹.

Günümüzde dâr kavramının faize etki etmeyeceği görüşünü benimseyenlerin bir kısmı şunlardır: Îsâ Abduh, Abdülazîz b. Abdullah İbn Bâz, Muhammed b. Salih el-Useymin, Abdullah b. Abdurrahman el-Cebrîn, Salih b. Fevzâ el-Fevzâî, Sâmi Hasan Ahmed Hamûd, Salâh es-Sâvî, Abdurrezzak el-Heytî, Muhammed et-Tâhir el-Mansûri, Celal Yeniçeri, Hayrettin Karaman, Abdülaziz Bayındır, Faruk Beşer, Servet Bayındır, İlmî Araştırmalar ve Fetvâ Dâimî Komitesi ve Avrupa Fetva ve Araştırma Meclisi.

⁶¹⁶ el-Mümtehin, 60/10.

⁶¹⁷ el-Mümtehin, 60/8.

⁶¹⁸ Vehbe Ez-Zühaylî, *Âsaru'l-harb fi Fikhi'l-İslami*, Dâru'l-Fikr, Dimaşk 1998, s. 183; Bozbaş, Fatiha, *İslam Hukukunda Dâru'l-Harbde Faiz Tartışmaları*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, YL tezi, İstanbul 2013, s. 79.

⁶¹⁹ en-Nisâ, 4/161.

⁶²⁰ İlâhî, *et-Tedâbiru'l-Vâkiyetü Mine'r-Ribâ fi'l-İslâm*, s. 33-34; Heyet, *el-Fetâva's-Şer'iyye fi'l-Mesâili'l-'Asriyye min Fetâvâ Ulemâi'l-Beledi'l-Harâm*, Müessesetü'l-Cerîsi, Riyâd 1999, s. 658; Bayındır, “Din ve Ülke Farklılığının Faize Etkisi”, s. 232-233.

⁶²¹ Mûsâ, Kâmil, *Ahkâmu'l-Mu'amelât*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 1994, s. 265; Bayındır, Abdülaziz, *Dârul-Harpte Faiz Helal Midir?* <https://www.youtube.com/watch?v=tlfjbZLzaWs>, (Erişim Tarihi: 27.04.2020); Hayrettin Karaman, <http://www.hayrettinkaraman.net/sc/00237.htm> (Erişim Tarihi: 27.04.2020).

3.5.3.2. Cevaz Verenler

İmam Ebû Hanîfe ve diğer dârülharpte faize cevaz verenlerin görüşüne katılan İslâm hukukçularının bir kısmı faizin sadece zaruret halinde caiz olacağı, bir kısmı ise zaruret olsa da olmasa da caiz olacağı görüşündedir. Bir kısım alim ise meseleye yabancı bankalarda mevduat hesabı açmanın hükmü açısından bakmıştır. Dâr kavramının faize etki edeceğini savunan kimselerin arasında şu isimleri saymak mümkündür: Mustafa Ahmed ez-Zerkâ, Fadl İlâhî, Nezih Hammâd, Muhammed Bâkır es-Sadr, Zafer Ahmed Osmanî, Garip el-Cemâl, Yusuf el-Karadâvî, Ali Cum'a, Hamdi Döndüren, Kuveyt Fetva Genel Kurulu⁶²².

Yunanistan, Türkiye ve dünyanın çoğu ülkesinde çalışan, işveren hatta çiftçinin dahi kendisine ait bir banka hesabının olması gereklilik arz etmektedir. Bu yüzden mevduat hesabının açılması kaçınılmazdır. Mevduat hesaplarını vadeli ve vadesiz şeklinde değerlendiren alimler, faizli bankaların vadesiz hesaplarına para yatırmayı karz olarak nitelemiş ve bunu caiz olarak görmüşlerdir⁶²³. Aynı zamanda faizli bankalardaki vadeli hesapların karz olduğu noktasında görüş birliği varken, asıl borca ek olarak ödenen artı meblağ konusunda farklı görüşler ortaya çıkmaktadır⁶²⁴. Son dönem İslâm hukukçularının çoğunluğu artı meblağın faiz olduğu noktasında görüş beyan ederken⁶²⁵ Muhammed Abduh, Reşîd Rızâ, Mahmut Şeltût, Muhammed Seyyid Tantâvî, Abdulvehhâb Hallâf, Ali el-Hafîf, Vafik el-Kassâr ve Abdurrahmân Îsâ gibi müellifler bunu hem sermayedara hemde işletmeciyeye yararı olduğu ve az bir miktar olduğu gerekçesiyle faiz olarak nitelememiştir⁶²⁶.

Artı meblağın faiz olduğu görüşünü benimseyen İslâm hukukçularının gayrimüslim ülkelerdeki durumla alakalı da farklı değerlendirmeleri olmuştur. Gayrimüslim ülkelerde de bu paranın alınmasına cevaz vermeyenler⁶²⁷ olduğu gibi Ebû

⁶²² Geniş bilgi için bkz: el-Karadâvî, *fi Fıkhi'l-Ekalliyâti'l-Müslime*, s. 163; Bayındır, "Din ve Ülke Farklılığının Faize Etkisi", s. 22-224; Döndüren, Hamdi, *Kur'an ve Sünnete Göre Güncel Fıkhi Meseleler*, Işık Yayınları, 2013, s. 276-277.

⁶²³ Bayındır, Servet, "Banka Mevduat Hesaplarının İslâm Hukuku Açısından Değerlendirilmesi", *Marife Dinî Araştırmalar Dergisi*, sy. 2, 2005, s. 15.

⁶²⁴ Bayındır, "Banka Mevduat Hesaplarının İslâm Hukuku Açısından Değerlendirilmesi", s. 16; Bozbaş, Dâru'l-Harbde Faiz Tartışmaları, s.72.

⁶²⁵ Şeltût, Mahmûd, *el-Fetâvâ*, Dâru's-Şurûk, Kâhire 2004, s. 304; Bayındır, "Banka Mevduat Hesaplarının İslâm Hukuku Açısından Değerlendirilmesi", s. 16.

⁶²⁶ Rızâ, Reşîd, *Tefsîru'l-Menâr*, el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, Kâhire 1990, IV, 101-102; Şeltût, *el-Fetâvâ*, s. 304-305; el-Hemşerî, Mustafa Abdullah, *el-A'mâlü'l-Masriyye ve'l-İslâm*, Kâhire 1974, ss. 90-92.

⁶²⁷ Heyet, *el-Fetâvâ 'ş-Şer'iyye fi'l-Mesâili'l-Asriyye*, ss.656-658.

Hanîfe'nin görüşünü benimseyenler bu fazlalık meblağı faiz saysalar da kullanımının caiz olduğunu belirtmiştir⁶²⁸. Bazıları ise bankalarda bırakıldığı taktirde müslümanların zararına olacağı gerekçesiyle bu faizi almanın vacip olduğunu beyan etmiştir⁶²⁹.

Şartsız cevaz verenler, Hanefî mezhebinin görüşünü benimsemektedir⁶³⁰. İslâm hukukçularının bir kısmı da gayrimüslim ülkelerdeki faiz uygulamalarının caiz olmasını Müslümanın o ülkeye vizesiz olarak girmesi şartına bağlamaktadır. Ülkeye vizesiz giren kimse, kaide gereği ribâ veya diğer fâsit ticarî muamelelerle gayrimüslimin malını alabilmektedir. Faize bu şartla cevaz verenler, görüşlerini Hanefî ve Hanbelî mezhebine dayandırmaktadır⁶³¹.

Bazı İslâm hukukçuları, dârülharpte faizin zaruret ve ihtiyaç durumunda ruhsat babında caiz olduğu görüşündedir. Bu düşüncede olanlar, ilk temel kaynaklarda faiz alma veya verme ayrımının yapılmadığını dikkate alarak, yapılacak faiz muamelesini veya fâsit bir ticaret ilişkisini, dış görünüş ve tecrübelerle göre Müslümanın lehine olması durumunda caiz görürler. Buna göre, Avrupa ülkelerinde gayrimüslim bankalarına yatırılan dövizin faizi alınabileceği gibi, dış görünüş ve tecrübelerle göre yıllık %3-5 gibi çok düşük faiz oranıyla verilen, ev, iş kurma, iş büyütme kredileri müslümanların lehine olarak değerlendirilir. Bunu zaruret halinde tanınmış bir ruhsat olarak görmekle beraber cumhur-u ulemânın görüşünü ihtiyat ve takvaya daha uygun bulmuşlardır⁶³².

Bir kısım İslâm hukukçusu ise dâr ayrımı yapmaksızın faize haram demiş ve faizli muamelelere ancak bir zaruretin ortaya çıkması durumunda cevaz vermiştir. Ancak günümüzde olduğu gibi ihtiyaç üretmekten ziyade gerçek zaruret halinin olmasına dikkat çeken İslâm hukukçuları, Müslüman ülkelerde ortaya çıkan bu zaruretin faizli bankalara bulaşmadan farklı alternatiflerle çözüme ulaşabileceğini belirtmektedir. Gayrimüslim ülkelerde ise faizli bankalara alternatif kurumların olmaması halinde zaruret miktarınca faizli muameleye cevaz vermişlerdir⁶³³.

⁶²⁸ es-Sadr, Muhammed Bâkır, *el-Benk el-lâ Ribevî fi'l-İslâm*, Dâru't-Te'âruf, Beyrût 1994, s. 13-14; Güneç, *Günümüz Meselelerine Fetvalar*, I, 343; Döndüren, *Güncel Fikhî Meseleler*, s. 276.

⁶²⁹ Hamûd, Sâmî Hasan Ahmed, *Tatvîru'l-A'mâlî'l-Masrifîyye bi-mâ Yettefikû ve's-şer'i'ati'l-İslâmiyye*, Matba'atu's-Şark, Amman 1982, s. 195-196.

⁶³⁰ es-Sadr, *el-Benk el-lâ Ribevî fi'l-İslâm*, s.14; Güneç, *Günümüz Meselelerine Fetvalar*, I, 343.

⁶³¹ el-Mütref, *er-Ribâ ve'l-mu'âmelâtü'l-masrifîyye*, s. 229.

⁶³² Döndüren, *Güncel Fikhî Meseleler*, s. 276-277.

⁶³³ Dalgın, *Gündemdeki Tartışmalı Dinî Konular 2*, ss. 291-292; Avrupa Fetva ve Araştırma Meclisi, 7 (2/4) no'lu karar: <https://www.e-cfr.org/blog/2017/05/12/%d8%ad%d9%83%d9%85-%d8%b4%d8%b1%d8%a7%d8%a1-%d8%a7%d9%84%d9%85%d9%86%d8%a7%d8%b2%d9%84->

Batı Trakya'nın durumu değerlendirilirken ülke (dâr) statüsü açısından farklı görüşlerin olduğu “Dâr Kavramı” başlığında belirtildi. Günümüzdeki dünya düzenine göre hareket eden İslâm hukukçuları, Batı Trakya'nın (Yunanistan) dârüssulh veya gayrimüslim ülke olarak adlandırılması gerektiğini söylemiştir. Azınlıkla alakalı yapılan antlaşmalar da göz önünde bulundurulduğunda dâr ayrımı yapılmaksızın ancak ciddi bir zaruret halinde faizli muamelelere cevaz verenlerin görüşü, Batı Trakya'nın durumuna daha uygun düşmektedir.

SONUÇ

Dünya üzerinde yaşanan savaşların akabinde batı ülkeleri daha hızlı bir şekilde kendini toparlamış ve sanayileşme alanında da güçlenmiştir. Müslüman ülkelerinde iş gücü olanaklarının zayıf olması, Müslümanları batı ülkelere göçe zorlamıştır. Göç edilen ülkelerin yaşam şartlarına ve coğrafi yapısına ek olarak batı ülkelerinde hakim olan dinin Hristiyanlık olması, oraya göç eden Müslümanları bazı konularda zora sokmuştur. Bu bölgelerde yaşayan Müslümanların dinî sorunlarına binaen toplantılar ve ciddi çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmaların gayrimüslim ülkelere yaşayan Müslüman azınlıklar için yapılması “Fıku’l-Ekalliyât” kavramını doğurmuştur.

Batı Trakya’da yaşayan Müslümanlar, dinî ve etnik azınlık olma özelliğini taşımaktadır. Uluslararası antlaşmalarla tanınmış bu azınlık Müslümanları, gayrimüslimlerin hakimiyetinde yaşamakta ve her gün gayrimüslimlerle muhatap olmaktadır. Bu nedenle öncelikle Müslümanların gayrimüslimlerle olan insanî ilişkilerinin dinî boyutu değerlendirilmiştir.

İslâm, komşuluk ilişkilerine son derece ehemmiyet göstermiş ve yakınlık itibarıyla aile fertlerinden sonraya komşuyu koymuştur. Nitekim Allah Teâla Nisâ sûresi 36. ayette iyilik edilmesi gerek kimselerin içerisine yakın ve uzak komşuyu da dahil etmiştir. Yakın ve uzak komşunun genel bir ifadeyle kullanılması gayrimüslim komşuyu da kapsamaktadır. Hz. Peygamberin de gayrimüslim komşularına karşı tutumu dikkate alındığında Müslümanın gayrimüslim komşusuyla iyi münabetler içerisinde olması gerekmektedir.

Komşularıyla ve hergün farklı sebeplerden dolayı beraber olduğu gayrimüslimlerle yardımlaşan, sohbet eden, kısacası sürekli irtibat halinde olan Müslümanlar, yeri geldiğinde birbirlerine ikramlarda bulunmaktadır. Gayrimüslimlerden gelecek yiyecek ve içecek ikramlarını tayyib, habis ve şüpheli olanlar şeklinde değerlendirmemiz mümkündür. Meyve, sebze gibi ürünlerin yanı sıra İslâm’ın yasaklamadığı ürünlerle pişirilmiş yemekler tayyib sınıftan sayılmaktadır. Çörek, jelibon, helva, cips, çikolata, soslar ve benzeri ürünler gayrimüslim devlette olunması hasebiyle şüpheli sınıfındandır. Bu ürünlerinin içeriğinin iyice araştırılması gerekmektedir. Ayrıca İslâm’ın yasak kıldığı her yiyecek ve içecek bize göre habis sınıfındandır. Bu tür haram ürünün ikram edilmesi durumunda uygun bir dille geri çevrilmesi ve kendi inancımızda yasak olduğu açıklanmalıdır.

Gayrimüslim devletlerde en çok problem yaşanan yiyeceklerden biri de boğazlama gerektiren ürünlerdir. Bu ürünler usulüne uygun kesildiği takdirde tayyib sınıfına girmektedir. Ancak gereken şartlara riayet edilmemesi halinde habis sınıfında değerlendirilmektedir. Bu tür bir ürünün tayyib (helâl) sınıfından sayılabilmesi için kesilecek hayvan, kesimi yapan kişi, kesim aleti ve kesim şekline dikkat edilmesi gerekir.

İçki, domuz etinin bulunduğu veya kadın, erkek karışık eğlencelerin düzenlendiği bir davete katılmak fakihler tarafından caiz görülmemektedir. Son dönem alimlerinden Yusuf el-Karadâvî'ye göre, gayrimüslim kimselerin böyle bir davetine iştirak edilmemesi durumunda İslâmî açıdan daha ciddi bir zararın ortaya çıkma ihtimali de vardır. Bu zarar ise o davetin reddedilmesiyle farz olan İslâm'a davetin terkidir. Yusuf el-Karadâvî, gayrimüslimlerin kalbini İslâm'a ısındırma veya tebliğ gibi önemli bir farzın yerine getirilme ihtimalinin olduğu davetlere bir Müslümanın katılabileceği görüşündedir. Aynı zamanda Müslümanın iyiliğe iyilikle karşılık vermesi gerektiği düşüncesiyle gayrimüslimlerin bayramlarını tekbir etmenin de caiz olduğunu söylemiştir.

Allah Teâlâ Mümtehin sûresi 8. ayette Müslümanların aleyhine çalışmayan kimselere iyilikte bulunulmasını emretmiştir. Bu iyilikler kimi zaman maddi olarak gerçekleşmektedir. İbadet niteliği taşımayan maddi yardımların gayrimüslim kimselere de yapılabileceğini belirten fakihler, ibadet niteliğindeki fitır sadakası ve zekâtın gayrimüslimlere verilmesiyle alakalı daha temkinli davranmıştır. Zekâtın kimlere verilebileceğini bildiren ayetteki müellefe-i kulûb kategorisine kimselerin girdiği ihtilaflıdır. Fakat günümüzde Amerika ve Avrupa'daki gayrimüslimlerin müellefe-i kulûb sınıfından olmadığı aşıkardır. Bu sebeple kendilerine zekât vermek caiz değildir. Fitır sadakasını zekâtla kıyaslayan İmam Şâfî ve İmam Ebû Yusuf bunu gayrimüslimlere vermenin caiz olmadığını söylemiştir. İmam Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed ise; "Bütün dinlerin mensuplarına sadaka verin"⁶³⁴ hadisine dayanarak diğer sadakalar gibi fitır sadakasının da gayrimüslimlere verilebileceği görüşündedir.

Gayrimüslimlerle insanî ilişkilerin dışında en çok muhatap olduğumuz alan ekonomik hayattır. Ekonomik ilişkiler ve ticaret denince akla gelen ilk olgulardan biri de ortaklıktır. Bu nedenle ortaklık çeşitleri açıklanıp gayrimüslimlerle ortaklık esnasına ortaya çıkan sorunlara değinilmiştir. Gayrimüslimlere ortaklık kurmasında bir mahzur

⁶³⁴ İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî, *el-Musannef*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd 1409, II, 401.

olmayan Müslümanların kendilerine göre haram sayılan işlerin bu ortaklıkta olmaması için söz hakkına sahip olması gerekmektedir. Ortaklık esnasında bu tür sorunların yaşanmaması için önceden beyan edilmesi, gerekirse sözleşmeye dahil edilmesi en doğru olanıdır.

Müslüman bir işverenin Müslüman birini çalıştırmaya öncelik tanınması gerekse de mesleği daha iyi bilmesi bakımından gayrimüslim çalışanı tercih etmesi mümkündür. Cami, mescit gibi yerlerde gayrimüslimlerin çalışmasının ancak Müslüman ustaların fahiş fiyat alması, gayrimüslimlerin daha makul fiyat vermesi veya gayrimüslim ustanın daha ehil olması gibi durumlarla mümkündür. Bunun tersi durumlarda ise bir Müslümanın kilise gibi mabetlerde çalışması İmam Ebû Hanîfe'ye göre caizdir. İmâmeyn ise günaha yardım etme, bâtil olan dinlerini yüceltme gerekçesiyle cumhur-u ulemânın görüşünü tercih etmiştir.

İslâm'ın yasakladığı şeylerin satışıyla alakalı fakihlerin büyük çoğunluğu, insanı sarhoş eden (viski, bira, rakı vb.) ve uyuşturan (eroin, kokain vb.) ürünlerin satışının caiz olmadığını söylemiştir. Ebû Hanîfe ise hamr (şarap) haricindeki ürünlerin içilmesini kıyasla haram olarak görse de satışına cevaz vermiştir. Ancak İmam Ebû Yusuf ve İmam Muhammed, şarabın dışındaki ürünlerin satışının da haram olduğu görüşünü benimsemiştir. Aslı itibariyle helâl olan ürünlerin haram ürünler üreten işletmeye satılması konusunda fakihler farklı görüşler ortaya koymuştur. Cumhur-u ulemâ içki üretimi için kullanılacak helâl hammaddenin satışını günah işlemeye yardım niteliğinde değerlendirerek haram kabul etmiştir. İmam Ebû Hanife'ye göre içki üretiminde kullanılacak hammaddenin satılması caiz olsa da talebeleri İmam Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'e göre mekruhtur.

Klasik kaynaklarda darülharpte faizin hükmünün değişip değişmeyeceği konusu çokça gündeme gelmiştir. İmam Ebû Hanîfe, İmam Muhammed, Ca'ferîler, bazı Hanbelî ve Mâlikî fakihler Mekhûl hadisini delil göstererek dârülharpte faizin caiz olduğunu söylemiştir. Cumhu-u ulemâ ise faiz ayetlerinin genel mana ifade ettiğini, bu nedenle de dâr ayrımı yapmaksızın faizin haram olduğunu savunmuştur. Günümüzde İslâm hukukçularının bir kısmı cumhur-u ulemanın görüşünü tercih ederken bir kısmı ise Hanefîlerin görüşünü tercih etmektedir. Cevaz verenlerin bir kısmı ise dârülharpte faizin ancak bir zaruret ve ihtiyaç durumunda ruhsat babında caiz olduğu görüşündedir.

KAYNAKÇA

- Abdulazîz el-Buhârî, Alâuddîn Abdulazîz b. Ahmed (h.1308). *Keşfü'l-Esrâr 'an Usûli Fahri'l-İslâm el-Pezdevî*. Matba'atü's-Şeriketi's-Sahafiyyeti'l-Osmaniyye.
- Abdülkâdir, Hâlid Muhammed (1997). *min Fıkhi'l-Ekalliyâti'l-Müslime*.
- el-Adevî, Ebû'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Mükremillâh es-Saîdî (1994). *Hâşiyetü'l-'Adevî 'alâ Şerhi Kifâyeti't-Tâlibi'r-Rabbânî*. Beyrût: Dâru'l-Fikr.
- 'Afâne, Hüsâmeddîn (2007). *Yes'elûnek*. Mektebetü Dendîs.
- Ahmad, Ziuaddin (2003). "Riba Teorisi". (Çev. Ali Rıza Gül), *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 44 (1), 453-465.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî (2001). *el-Müsned*. er-Risâle.
- Akademik Kurul (1994). *İ Anaptiksi Tis Thrakis Proklisis Ke Prooptikes*. Atina: Atina Akademisi.
- Alişarlı, Mustafa (2011). Kesim Yöntemleri. *Günümüzde Helâl Gıda*, Güncel Dinî Meseleler İstişare Toplantısı- IV, Afyonkarahisar, 26-28 Kasım 2011, 279-292.
- Altınay, Ramazan (2004). Müslüman Azınlıklar Tarihine Giriş. *Dinî Araştırmalar*, 7 (19), 335-350.
- el-Alvânî, Tâhâ Cabir (2004). Azınlık Fıkına Giriş. (çev. H. Mehmet Günay), *Usûl Dergisi*, 1 (1), 137-159.
- Antalyalı, Ahmet A. (2007). *Avrupa birliği ve Türkiye'de hayvan refahı uygulamaları*. Ankara.
- Ayengin, Tevhit (1999). Hukukta Köken Problemi Açısından Sosyal Realite Nass İlişkisi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- _____. Gayrimüslimlerle İlişkiler. *Günümüz fıkıh problemleri*. Açıköğretim Fakültesi Yayınları.
- _____. (2017). *İslam ve İnsan Hakları*. İstanbul: Ravza Yayınları.
- el-Aynî, Ebû Muhammed (Ebû's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed. *'Umdetü'l-Kârî*, Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî.
- Batıbey, Kemal Şevket (1979). *Batı Trakya Türk Devleti (1919-1920)*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Bayındır, Servet (2005). Banka Mevduat Hesaplarının İslâm Hukuku Açısından Değerlendirilmesi. *Marife Dinî Araştırmalar Dergisi*, 5 (2), 7-20.
- _____. (2006). Din ve Ülke Farklılığının Faize Etkisi, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 0 (14), 207-235.

- el-Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' (1997). *et-Tehzîb fî Fıkhi'l-İmâm eş-Şâfî*. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- el-Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî (2003). *es-Sünenü'l-Kübrâ*. (Thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ), Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kamusu*. İstanbul: Sarmaşık yayınları.
- Bolat, Bengül Salman (2007). Milli Bayram Olgusu ve Türkiye'de Yapılan Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1923–1960). Hacettepe Üni. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Boran, Mustafa (2019). *Yiyecek ve İçeceklerimizde Helâl-Haram Ölçüleri*. Çanakkale: Ravza Yayınları.
- Bostantzi, Chousein (2014). Lozan Antlaşması Sonrası Batı Trakya'da Din Eğitiminin Problemleri. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.
- Bozbaş, Fatiha (2013). İslam Hukukunda Dâru'l-Harbde Faiz Tartışmaları. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, YL tezi, İstanbul.
- Bozkurt, Zehra (2018). Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Katılımı Perspektifinden İtlaf ve Kesimde Kanatlı Refahı. *Bahri Dağdaş Hayvancılık Araştırma Dergisi*, 7 (2), 15-29.
- el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî (2002). *el-Câmiu's-Sahîh*. Dimaşk / Beyrût: Dâru İbn Kesîr.
- _____ (2005). *el-Edebü'l-Müfred*. Kâhire: Dâru'l-Hadîs.
- el-Buhûtî, Mansûr b. Yûnus b. Salâhiddîn (2003). *Keşşâfü'l-Kinâ' 'an Metni'l-İknâ'*. Dâru 'Âlemi'l-Kütüb.
- Burhâneddîn el-Buhârî, (Burhânü's-Şerîa) Mahmûd b. Ahmed b. Abdilazîz el-Merginânî (2004). *el-Muhîtü'l-Burhânî fî'l-Fıkhi'n-Nu'mânî*. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- el-Büceyrimî, Süleymân b. Muhammed b. Ömer eş-Şâfî (1996). *Hâşiyetü'l-Büceyrimî 'Ala'l-Hatîb*. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Can, Ali (2013). Kur'an Ve Sünnet Işığında komşuluğun Yeri. *KSÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 0 (21), 203-243.
- Cemâl el-Malatî, Ebû'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. Mûsâ b. Muhammed el-Halebî. *el-Mu'tesar mine'l-Muhtasar min Müşkili'l-Âsâr*. Beyrût: Dâru 'Âlemi'l-Kütüb.
- el-Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî (1992). *Ahkâmü'l-Kur'ân*, (Thk. Abdüsselâm Muhammed Ali Şahin). Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- _____ (2010). *Şerhu Muhatasari't-Tahâvî*, Beyrût: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye - Dâru's-Sirâc.

- Charalambos, Papastathis (2008). Yunanistan. *Avrupa Birliği Ülkelerinde Din-Devlet İlişkisi*, (Ed. Ali Köse, Talip Küçükcan), İstanbul: İsam Yayınları.
- Cihan, Süleyman Sefer. *Balkan Savaşı ve 1913 Batı Trakya Türk Cumhuriyeti*. İstanbul: Yeni Batı Trakya Dergisi Yayınları.
- Çağrı, Mustafa (2002). “Komşu”. *DİA*, XXVI, Ankara, 157-158.
- Çuğak, Muhammed (2015). İslâm Hukukunda Azınlıkların İbadet Hakkı. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Dalgın, Nihat (2018). *Gündemdeki Tartışmalı Dinî Konular 2*. İstanbul: Ensar yayınları.
- Demirbaş, H. Bülent (1996). *Batı Trakya Sorunu*. İstanbul: Arba Yayınları.
- Demirci, Kürşat (1998). “Hristiyanlık”. *DİA*, XVII, İstanbul, 328-340.
- Derveze, Muhammed İzzet b. Abdilhâdî b. Dervîş (1383 h.). *et-Tefsîru'l-Hadîs*. Kâhire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabiyye.
- DİB (2007). *Yaşayan Dünya Dinleri*. Ankara: D.İ.B. Yayınları.
- DİYK (2018). *Fetvalar*. Ankara: D.İ.B. Yayınları.
- Döndüren, Hamdi. *Delilleriyle Aile İlmihali*. İstanbul: Erkam Yayınları.
- _____ (2013). *Kur'an ve Sünnete Göre Güncel Fıkhi Meseleler*. Işık Yayınları.
- Dönmez, İbrahim Kâfi (2010). “Şüf'a”. *DİA*, XXXIX, İstanbul, 248-252.
- Duman, Ali (2008). “Sadaka”. *DİA*, XXXV, İstanbul, 383-384.
- Düstur*, Üçüncü Tertip (1931). İstanbul: Necmi İstikbal Matbaası.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî (2009). *es-Sünen*. Dâru'r-risâleti'l-'Âlemiyye.
- Ebû Ubeyd, el-Kasım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî (1975). *Kitâbu'l-Emvâl*, (Thk: Halîl Herrâs Muhammed), Beyrût: Dâru'l-Fikr.
- Ebû Yusuf, Yakub b. İbrahim el-Ensari (1392). *Kitabu'l-Harac*, Kâhire: Matbaatu Selefîyye ve Mektebetuha.
- Ebû Zeyd, 'Abdül'azîm Celâl(2004). *Fikhü'r-Ribâ*. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle.
- Erdoğan, Mehmet (2016). *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Ensar yayınları.
- Erim, Nihat (1953). *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi.
- Erkal, Mehmet (2013). “Zekât”, *DİA*, XLIV, İstanbul, 197-207.
- European Centre for Minority Issues (ECMI) Working Paper (1999). V, 1-28.
- Fahrüddîn er-Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî (1981). *et-Tefsîrû'l-kebîr*. Beyrût: Dâru'l-Fikr.
- Fayda, Mustafa (1991). “Amr b. Ümeyye”. *DİA*, III, İstanbul, 94-95.

- el-Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kub b. Muhammed (2005). *El-Kamûsü'l-Muhît*. Beyrût: Risâle.
- el-Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî (2005). *İhyâü 'Ulûmi'd-Dîn*. Beyrût: Dâru İbn Hazm.
- Görgülü, İsmet (1990). On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922 Balkan- Birinci Dünya ve İstiklal Harbi. Marmara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Gözübenli, Beşir (2010). “Şirket”. *DİA*, XXXIX, İstanbul, 198-201.
- Güleç, Hasan (1992). Müellefe-i kulüb. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 0 (7), 91-99.
- Gümüş, Sadrettin, vd. (2006). *Kur'an Yolu Türkçe meal ve Tefsiri*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Gündüz, Şinasi (1998). *Din ve İnanç Sözlüğü*. Ankara.
- Güneç, Halil (2012). *Günümüz Meselelerine Fetvalar*. İstanbul: Yasin Yayınevi.
- el-Haccâvî, Ebü'n-Necâ Şerefüddîn Mûsâ b. Ahmed b. Mûsâ el-Makdisî. *el-İknâ' fi Fikhi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife.
- el-Hadîrî, Yâsir b. İbrâhîm b. Muhammed. *et-Te'amülü bi'r-Ribâ Beyne'l-Müslimi ve'l-Kâfiri fi'l-Bilâdi Gayri'l-İslâmiyye*. Riyâd: İmam Muhammed b. Suud İslâm Üniversitesi Şeriat Fakültesi.
- el-Hâkim en-Nisâbûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed (1990). *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*, (Thk. Mustafa Abdülkâdir 'Atâ), Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Halaçoğlu, Yusuf; Eren, Halit (1992). “Batı Trakya”. *DİA*, V, İstanbul, 144-147.
- el-Hamevî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Hasenî (el-Hüseynî) el-Mısırî (1985). *Gamzü 'Uyûni'l-Besâ'ir Şerhu Kitâbi'l-Eşbâh ve'n-Nezâ'ir*. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Hamîdullah, Muhammed (1998). “Hudeybiye Antlaşması”. *DİA*, XVIII, İstanbul, 297-299.
- Hamûd, Sâmî Hasan Ahmed (1982). *Tatvîru'l-A'mâli'l-Masrifîyye bi-mâ Yettefiku ve's-şerî'ati'l-İslâmiyye*. Amman: Matba'atu's-Şark.
- el-Haraşî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Alî el-Mâlikî. *Şerhu Muhtasarı Halîl*. Beyrût: Dâru'l-fikr.
- Hasdemir, Merve Sena (2016). Çağdaş Dönemde Müslüman Azınlıklar Fıkhı (Fıkhü'l-Ekalliyyât) Tartışmaları. Marmara Üniv., Yayınlanmamış YL Tezi, İstanbul.
- el-Hattâb, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Abdirrahmân er-Ruaynî (1992). *Mevâhibü'l-celîl li-şerhi Muhtasarı Halîl*. Beyrût: Dâru'l-Fikr.

- el-Hemşerî, Mustafa Abdullah (1974). Kâhire: *el-A 'mâlû'l-Masrifîyye ve'l-İslâm*.
- Heyet (2000). *el-Fetâva'l-Hindiyye*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Heyet. *el-Mevsû'atü'l-Fıkhiyye el-Kuveytiyye*. Kuveyt: Dâru's-Selâsil.
- Heyet (1424). *Fetâvâ'l-Lecneti'd-Dâime li'l-Buhûsi'l-İlmiyye ve'l-İftâ*. Riyad: Dâru'l-Müeyyed.
- Heyet (İbn Baz, Abdülazîz b. Abdullah, el-Useymin, Muhammed b. Sâlih, el-Cebrîn, Abdullah b. Abdurrahman, el-Fevzâî, Sâlih b. Fevzâ, el-Lecnetü'd-dâime li'l-buhûsu'l- ilmiyye ve'l-iftâ) (1999). *el-Fetâva's-Şer'iyye fî'l-Mesâili'l-Asriyye min Fetâvâ Ulemâi'l-Beledi'l-Harâm*, Riyâd: Müessesetü'l-Cerîsî.
- Hüseyinoğlu, Tevfik; İmamoğlu, Mehmet (2017). *Yunanistan'da Başmüftülük, Müftülükler ve Müftüler*. BAKES Yayınları.
- IGMG (2018). *Fetava Din İstişare Kurulu Araştırma ve Kararları-II*. Köln: Plural Publications.
- İbn Abdülber en-Nemerî, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr (1980). *el-Kâfî fî Fikhî Ehli'l-Medîne*. Riyâd: Mektebetü'r-Riyâdi'l-Hadîse.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî (2003). *Reddû'l-Muhtâr 'Ale'd-Dürri'l-Muhtâr*. Riyad: Dâru 'Âlemi'l-Kütüb.
- İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdurrahmân b. Gâlib el-Muhâribî el-Gırnâtî el-Endelüsî. *el-Muharrerü'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*. Dâru İbn Hazm.
- İbn Beyye, Abdullah (2018). *Sinâ'atü'l-Fetvâ ve Fıkhu'l-Ekalliyyât*. Dubai: Merkezü'l-Muvatta.
- İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî (1209). *el-Musannef*, Mektebetü'r-Rüşd.
- İbn Fâris, Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekerıyyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvînî el-Hemedânî (1979). *Mu'cemü Mekâyîsi'l-lüga*. Beyrût: Dâru'l-Fıkr.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Fethu'l-Bârî*. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife.
- İbn Hacer el-Heytemî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed es-Sa'dî. *Tuhfetü'l-Muhtâc bi-Şerhi'l-Minhâc*. Mısır: Matba'atu Mustafâ Muhammed.
- İbn Haldûn, Abdurrahmân b. Muhammed (2009). *Mukaddime*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbnü'l-Hâc el-Abderî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Fâsî. *el-Medhal*. Kâhire: Dâru't-Türâs.

- İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî. *Fethu'l-kadîr*. Dâru'l-Fikr.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dımaşkî el-Hanbelî (1997). *Ahkâmu Ehli'z-Zimme*. (thk. Ebû Bera' Yûsuf b. Ahmed el-Bekrî - Ebû Ahmed Şâkir b. Tevfik el-'Arûrî), ed-Demmâm: Ramâdî li'n-Neşr.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer (1999). *Tefsîrül-Kur'ânî'l-'Azîm*. Riyâd: Dâru't-Tayyibe.
- İbn Kudâme Ebü'l-Ferec, Şemsüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ahmed el-Makdisî. *eş-Şerhu'l-Kebîr*. Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî.
- İbn kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâîlî el-Makdisî (1997). *el-Muğnî*. Riyad: Dâru 'Âlemi'l-Kütüb.
- _____ (1994). *el-Kâfî fî Fıkhi'l-İmâm Ahmed*. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. es-Sünen. Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-'İlmiyye.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî (1993). *Lisânü'l-'Arab*. Beyrût: Dâru Sâdır.
- İbn Müflih, Ebû İshâk Burhânüddîn İbrâhîm b. Muhammed b. Abdillâh er-Râmînî ed-Dımaşkî (1997). *el-Mübdî' fî Şerhi'l-Muknî'*. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye.
- İbn Nuceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısırî. *el-Bahrü'r-Râik Şerhu Kenzü'd-Dekâ'ik*. Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî.
- İbn Rüşd (el-Ced), Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmet el-Kurtubî (1988). *el-Mukaddemâtü'l-Mümehhedât*. Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî.
- _____. *el-Beyân ve't-Tahsîl ve's-Şerh ve't-tevcîh ve't-Ta'lîl fî Mesâilî'l-Müstahrece*. Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî.
- İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî (2004). *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*. Kâhire: Dâru'l-Hadîs.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî (1995). *Mecmû'u'l-Fetâvâ*, Medine.
- İbn Yûnus es-Sıkkîlî, Ebû Bekir b. Muhammed b. Abdillâh (2013). *el-Câmi' li-Mesâilî'l-Müdevvene*. Beyrût: Dâru'l-fikr.
- İlâhî, Fadl (1404 h.). *et-Tedâbirü'l-Vâkiyetü mine'r-Ribâ fî'l-İslâm*. İmam Muhammed b. Suud İslam Üniversitesi Davet ve İ'lam Fakültesi.
- el-İmrânî, Ebü'l-Hüseyn Yahyâ b. Ebi'l-Hayr b. Sâlim b. Es'ad el-Yemânî (2000). *el-Beyân fî Mezhebi'l-İmâm eş-Şâfiî*. Cidde: Dâru'l-Minhâc.
- İnanç, Zeri (2004). *Uluslararası Belgelerde Azınlık Hakları*. Ankara: Ütopya Yayınevi.

- Kadî Abdülvehhâb, Ebû Muhammed Abdülvehhâb b. Alî b. Nasr et-Tağlibî el-Bağdâdî(1999). *el-İşrâf 'alâ Nüketi Mesâ'ili'l-Hilâf*. Dâru İbn Hazm.
- el-Karâfî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdîrrahmân el-Mısırî. *Envârü'l-Burûk fî Envâ'i'l-Furûk*. Dâru 'Âlemi'l-Kütüb
- Karaman, Hayrettin (1988). "Adâlet", *DİA*, I, İstanbul, 343-344.
- _____ (1996). "Fıkıh". *DİA*, XIII, İstanbul, 1-14.
- _____ (2016). *İslâm Hukuk Tarihi*. İstanbul: İz yayıncılık.
- el-Karadâvî, Yusuf (1973). *Fıkhu'z-Zekât*. Beyrût: Risâle.
- _____ (2001). *fî Fıkhi'l-Ekalliyâti'l-müslime*. Dâru's-şuruk.
- el-Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed (2003). *Bedâ'i'u's-Sanâ'i' fî Tertîbi's-Şerâ'i'*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Katar, Mehmet (2001). Hıristiyan Bayramları Üzerine Bir Araştırma. *Dinî Araştırmalar*, Ankara, 3 (9), 7-27.
- Keskinoğlu, Osman (2003). *Fıkıh Tarihi ve İslâm Hukuku*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- el-Keşnâvî, Ebû Bekr b. Hasen b. Abdillâh. *Eshelü'l-Medârik Şerhu İrşâdi's-Sâlik fî Mezhebi İmâmi'l-E'immeti Mâlik*. Beyrût: Dâru'l-Fikr.
- Koçak, Yalçın; Özyiğit, Ertan (2014). *Batı Trakya Türk Cumhuriyeti*. Wizart Edutainment.
- el-Kudûrî, Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed (1997). *el-Muhtasar*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- _____ (2006). *et-Tecrîd*, Kâhire: Dâru's-Selâm.
- el-Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh (2006). *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an*. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle.
- Muğniyye, Muhammed Cevâd b. Mahmûd b. Muhammed b. Mehdî (Mağniyye) el-Âmilî. *Fıkhu'l-İmâm Ca'fer es-Sâdik*.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî (1994). *el-Müdevvene*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Mansûr, Alî Alî (1971). *eş-Şer'atü'l-İslâmiyye ve'l-Kânûnu'd-Düveliyi'l-Âmm*. Kâhire.
- el-Mansûrî, Muhammed et-Tâhir. *Kadiyyetü'r-Ribâ fî Dâri'l-harb*. Mecelletü'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye.
- el-Mâverdî, Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî (1999). *el-Hâvi'l-Kebîr*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Memişoğlu, Hüseyin (2007). "Pomaklar". *DİA*, XXXIV, İstanbul, 320-322.

- Meray, Seha L. (2001). *Lozan Barış Konferansı (Tutanaklar- Belgeler)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- el-Merdâvî, Ebü'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Süleymân b. Ahmed. *el-İnsâf fî Ma'rîfeti'r-Râcih mine'l-Hilâf*. Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî.
- el-Merginânî, Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Ferganî. *el-Hidâye fî Şerhi Bidâyeti'l-Mübtedî*. Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî.
- el-Mevsilî, Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd. *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*. Dimaşk: Dâru Kabâ.
- el-Meydânî, Abdülganî b. Tâlib b. Hammâde el-Guneymî ed-Dimaşkî. *El-Lübâb fî Şerhi'l-Kitâb*, Beyrût: el-Mektebetü'l-'İlmiyye.
- Mota-Rojas, Daniel; Maldonado, M.J.; Becerri, M.H.; Flores, S.C.P.; González-Lozano, M.; Alonso-Spilsbury, M.; Camacho-Morfin, D.; Ramírez, R.N.; Cardona, A.L.; Morfin- Loyden, L. (2011). Broyler Piliç Kesimhanelerinde Hayvan Refahı Uygulamaları. (Çev. Erhan Keyvan), *Veteriner Tavukçuluk Derneği Mektup Ankara Dergisi*, 9 (3), 18-20.
- Mûsâ, Kâmil (1994). *Ahkâmu'l-Mu'âmelât*. Beyrût: Müessesetü'r-risâle.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî (2006). *el-Câmi'u's-Sahîh*. Riyâd: Dâru't-Tayyibe.
- el-Mütrek, Ömer b. Abdülazîz (1414). *er-Ribâ ve'l-mu'âmelâtü'l-masrifiyye fî Nazari's-Şer'ati'l-İslâmiyye*. Riyâd: Dâru'l-'Asime.
- el-Müzenî, Ebû İbrâhîm İsmâîl b. Yahyâ b. İsmâîl el-Mısrî (1990). *Muhtasarü'l-Müzenî*. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife.
- en-Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî (2003). *Ravzatü't-Tâlibîn*. Beyrût: Dâru 'Âlemi'l-Kütüb.
- _____ (2013). *Riyâzü's-Sâlihîn*. (Çev. ve şerh: M. Yaşar Kandemir, İsmail L. Çakan, Raşit Küçük), İstanbul: Erkam Yayınları.
- _____ . *el-Mecmû' şerhu'l-Muhezzeb*. Beyrût: Dâru'l-Fikr.
- Oran, Baskın (1989). *Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu*. Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları.
- _____ (2004). *Türkiye'de Azınlıklar, Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İçtihat, Uygulama*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- el-Osmanî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdurrahmân Dimaşkî eş-Şâfiî. *Rahmetü'l-Ümme fî İhtilâfi'l-eimme*. Kâhire: El-mektebetü't-tevfikiyye.
- Ömeroğlu, Aydın (2013). *Osmanlı'dan Günümüze Batı Trakya Türkleri*, İskeçe: Atatürk-Venizelos Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Özel, Ahmet (1993). "Dârülharp". *DİA*, VIII, İstanbul, 536-537.

- _____. *Dârülslâm Dârülharp İslâm Hukukunda ülke Kavramı*. İstanbul: İz yayıncılık.
- _____. (2012). Klasik İslâm Devletler Hukukunda Ülke Kavramı ve Günümüzdeki Durum: İbn Teymiyye'nin Mardin Fetvası ile Benzeri Diğer Bazı Fetvalar. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 0 (43), 41-64.
- Özerk, Ali; Karaman, Hayreddin; Aydın, M.Akif; Erkal, Mehmet (1984). *İbadet ve Müessese Olarak Zekât*, İstanbul.
- Özsoy, İsmail (1995). "Faiz". *DİA*, XII, İstanbul, 110-126.
- Pazarcı, Hüseyin (2003). *Uluslararası Hukuk*, Ankara: Turhan Kitabevi.
- Rızâ, Reşîd (1990). *Tefsîru'l-Menâr*. Kâhire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb.
- es-Sâbûnî, Muhammed Ali (2011). *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*. Beyrût: Mektebetü'l-'Asriyye.
- es-Sadr, Muhammed Bâkır (1994). *el-Benk el-lâ Ribevî fi'l-İslâm*. Beyrût: Dâru't-Te'âruf.
- es-Sağircî, Esad Muhammed Said (2009). *Delilleriyle Hanefî Fıkhı*. Karınca/Polen yayınları.
- Sâlûs, Alî Ahmed (2002). *Mevsû'atu'l-Kadâya'l-Fıkhiyyeti'l-Mu'âsıra ve'l-İktisâdî'l-İslâmî*. Dâru'l-Kur'ân.
- es-Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed (1989). *El-Mebsût*. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife.
- _____. (1997). *Şerhu's-Siyerî'l-Kebîr*. Beyrût, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- eş-Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs (2001). *el-Ümm*. (Thk. Rıfat Fevzî Abdülmuttalib), Dâru'l-Vefâ.
- Şeltût, Mahmud (2004). *el-Fetâvâ*. Kâhire: Dâru's-Şurûk.
- Şenol, Yahya (2015). *Kur'an ve Sünnet Işığında Helal Gıda*. İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları.
- eş-Şeybânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad (1975). *es-Siyeru's-Sağîr*. (Thk. Mecîd Hudûrî), Beyrût: ed-Dâru'l-Müttehîde.
- eş-Şîrâzî, Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf. *El-Mühezzeb*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- eş-Şîrbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb el-Kâhirî (1994). *Muğni'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Me'ânî Elfâzî'l-Minhâc*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmulî el-Bağdâdî (2003). *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*. Kâhire: Dâru Hicr.
- TDV, *Kurban Rehberi*.

- et-Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre -Yezîd- (1998). *Sünenü't-Tirmizî*. Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî.
- Topçu, Rıdvan (2012). *İslâm Hukuku Açısından Batı Trakya'daki Müftülerin Yetkileri*. BAKEŞ Yayınları.
- Topçuoğlu, Ali Aslan (2010). Gayri Müslimlerle Sosyal İlişler Hakkında İslâm Hukuku Açısından Bazı Mülâhazalar. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3 (10), 584-596.
- Tsitselikis, Konstantinos; Hristopoulos, Dimitris (1996). *To Meionotiko Fainomeno stin Ellada Mia Simvoli Ton Koinonikon Epistimon*. Kritiki.
- Türkmen, Sabri. *Müslüman ve Komşuları*. Esra yayınları.
- el-Useymîn, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sâlih b. Muhammed b. Süleymân et-Temîmî (1422-1428 h.). *eş-Şerhu'l-Mümti 'alâ Zâdi'l-Müstekni'*. Dâru İbni'l-Cevzî.
- Uzun, Hakan (2010). Milletin iradesiyle oluşan bir bayram: 19 Mayıs Atatürk'ü Anma Gençlik ve Spor Bayramı ve Atatürk döneminde kutlanması. *Karadeniz Araştırmaları*, 6 (24), 109-125.
- Ürer, Levent (2003). *Azınlıklar ve Lozan Tartışmaları*. İstanbul: Derin Yayınları.
- Yaran, Rahmi (1994). "Düğün". *DİA*, X, İstanbul, 15-16.
- Yaşar, Aşkın; İzmirli, Serdar (2011). Avrupa birliği ve Türkiye'de hayvan refahı kapsamında kesim. *Günümüzde Helâl Gıda*, Güncel Dinî Meseleler İstişare Toplantısı-IV, Afyonkarahisar, 26-28 Kasım 2011, 293-298.
- Yavuz, Yunus Vehbi (2008). *Çağdaş Fıkıh Problemleri*. Bursa: Feyiz Yayınları.
- Yazır, Elmalılı Hamdi. *Hak Dinî Kur'an Dili*. İstanbul: Azim Dağıtım.
- Yıldırım, Münir (2005). *Yunanistan ve Ortodoks Kilisesi*. Ankara: Aziz Andaç Yayınları.
- Yılmaz, Necmettin (2013). Batı Trakya Türklerinde Din ve Kimlik. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, YL Tezi, İstanbul.
- ez-Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî (1407). *El-Keşşâf*. Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî.
- ez-Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî el-Minhâcî eş-Şâfiî (1994). *el-Bahrü'l-Muhît fî Usûli'l-Fıkıh*, Dâru'l-kütübî.
- Zeydân, Abdülkerîm (2001). *el-Vecîz fî Usûli'l-Fıkıh*. Beyrût: Risâle.
- ez-Zeylaî, Ebû Muhammed Fahrüddîn Osmân b. Alî b. Mihcen b. Yûnus es-Sûfî el-Bârîf (1313 h.). *Tebyînü'l-Hakâik Şerhu Kenzü'd-Dekâik*. Kâhire: el-Matba'atü'l-Kübra'l-Emîriyye.
- ez-Zühaylî, Vehbe (1989). *el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletuhu*, Dımaşk: Dâru'l-Fikr.
- _____ (1990). *İslâm Fıkhu Ansiklopedisi*. İstanbul: Risâle basın-Yayın.

_____ (2002). *el-Mu 'âmelâtü 'l-Mâliyyetü 'l-Mu 'âsıra*. Dımaşk: Dâru'l-Fikr.

_____ (2012). *Mevsûatü 'l-Fikhî 'l-İslâmiyyi ve 'l-Kazâya 'l-Mu 'asıra*. Dımaşk: Dâru'l-Fikr.

İnternet Kaynakları

Abdülaziz Bayındır, Dârul-Harpte Faiz Helâl Midir? <https://www.youtube.com/watch?v=tlfjbZLzaWs>, (Erişim Tarihi: 27.04.2020)

Auda, Jasser, Introduction: Rethinking the Basic Premises of İslâmic Law for Minorities, https://www.jasserauda.net/new/pdf/kamil_fiqh_alaqalliyyaat.pdf (Erişim Tarihi: 12.11.19).

Avrupa Fetva ve Araştırma Meclisi, 81/1 No'lu 78. Karar, <https://www.e-cfr.org/> (Erişim Tarihi: 23.04.2020).

Avrupa Fetva ve Araştırma Meclisi, 7 (2/4) No'lu Karar: <https://www.e-cfr.org/blog/2017/05/12/%d8%ad%d9%83%d9%85-%d8%b4%d8%b1%d8%a7%d8%a1-%d8%a7%d9%84%d9%85%d9%86%d8%a7%d8%b2%d9%84-%d8%a8%d9%82%d8%b1%d8%b6-%d8%a8%d9%86%d9%83%d9%8a-%d8%b1%d8%a8%d9%88%d9%8a-%d9%84%d9%84%d9%85%d8%b3%d9%84%d9%85/> (Erişim Tarihi: 10.05.2020).

Bbc. Hayvan Kesimi ve Sünnet, Avrupa'da Müslümanları ve Yahudileri Nasıl Bir Araya Getirdi?, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-46827662> (Erişim Tarihi: 13.01.2019).

DİYK, *Kurbanlık Hayvanı Elektrik Veya Narkozla Bayıltarak Kesmek Caiz Midir?*, <https://kurul.diyanet.gov.tr/Cevap-Ara/666/kurbanlik-hayvani-elektrik-veya-narkozla-bayiltarak-kesmek-caiz-midir-> (Erişim Tarihi: 12.01.2020)

DİYK, Bir Hayvanın Etinin Helâl Olabilmesi İçin Kesim Nasıl Olmalıdır?, [https://kurul.diyanet.gov.tr/Cevap-Ara/989/bir-hayvanin-etinin-helâl-olabilmesi-icin-kesim-nasil-olmalidir-](https://kurul.diyanet.gov.tr/Cevap-Ara/989/bir-hayvanin-etinin-helal-olabilmesi-icin-kesim-nasil-olmalidir-) (Erişim Tarihi: 13.01.2020).

DİYK, Kesilen Tavukların İçleri Temizlenmeden Sıcak Suya Sokulmaları Caiz Midir?, <https://kurul.diyanet.gov.tr/Cevap-Ara/988/kesilen-tavuklarin-icleri-temizlenmeden-sicak-suya-sokulmalari-caiz-midir-> (Erişim Tarihi: 14.01.2020).

Erpiliç, Kuru Yolum, <http://www.kuruyolum.com.tr/#section1> (Erişim Tarihi: 14.01.2020).

Faruk Beşer, Dâru'l-Harpte Faiz Meselesi, <https://www.yeNisâfak.com/yazarlar/farukbeser/Dâruul-harpte-faiz-meselesi-2029291>, (Erişim Tarihi: 27.04.2020).

Gimdes, Makine ile Tavuk Kesimi, <http://www.gimdes.org/makine-ile-tavuk-kesimi.html> (Erişim Tarihi: 13.01.2020).

Gündem. Batı Trakya Türk Azınlığı Danışma Kurulu, Türkiye'deki Terör Ve Suriye'deki Savaş Mağdurları İçin Yardım Kampanyası Başlattı, https://gundemgazetesi.com/PDF/gundem_998.pdf (Erişim Tarihi: 06.12.19).

Hamdâvî, Cemîl. *min Fıkhi'l-Ekalliyât ilâ Fıkhi't-Te'âruf*, <http://www.alukah.net/library/0/92546/> (Erişim Tarihi: 28.04.2018).

Harran Üniversitesi. Üniversitemiz, Helâl Kesimde Hayvanların Acı Çekmediğini Tespit Etti, <https://www.harran.edu.tr/sayfa.aspx?st=haber&sid=358> (Erişim Tarihi: 06-10-2019).

Houssani Kettani. 2010 World Muslim Population”, Proceeding of The 8th Hawai International Conference on Aris and Humanities,Hawai2010, <http://static1.1.sqspcdn.com/static/f/276285/11250012/1300262558670/%20kettani-2010-world-muslim-population.pdf?token=4lON%2Be4Zaade%2BEs63%25%202BQ5Is%2BTX5Y%20%3D> (Erişim Tarihi:12.11.2019).

Hürriyet. Belediye Mezbahasında Yahudi Usûlü Kesim, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/belediye-mezbahasında-yahudi-usûlü-kesim-39143622> (Erişim Tarihi:13.01.2019).

Karaman, Hayrettin. *Tavuk Kesimi Ve Sulu Yolum*, <http://www.hayrettinkaraman.net/yazi/hayat2/0117.htm> (Erişim Tarihi: 14.01.2020).

Karaman, Hayrettin. <http://www.hayrettinkaraman.net/sc/00237.htm> (Erişim Tarihi: 27.04.2020).

Kırım Haber. Batı Trakya Türklerinden Yunanistan'daki Yangınzedelere Yardım, <http://old.qha.com.ua/tr/turk-dunyasi/bati-trakya-turklerinden-yunanistan-daki-yanginzedelere-yardim/173196/> (Erişim Tarihi: 06.12.19).

Malumat 24. Yunan Hükümetine Batı Trakya Türkleri'nden yardım, <http://www.malumat24.com/yunan-hukumetine-bati-trakya-turklerinden-yardim/> (Erişim Tarihi: 06.12.19)

Masud, Muhammad Khalid. İslâmic Law and Muslim Minorities, *ISIM*, 11, 2002, https://openaccess.leidenuniv.nl/bitstream/handle/1887/16826/ISIM_11_İslâmic_Law_and_Muslim_Minorities.pdf?sequence=1 (Erişim Tarihi: 12.11.19)

Mecmau'l-Fıkhi'l-İslâmî. bi Şe'ni'z-Zebaih, karar: 95 (3/10), <http://www.iifa-aifi.org/2015.html> (Erişim Tarihi: 13.01.2020).

Minority. <https://www.britannica.com/topic/minority>, (Erişim Tarihi: 10.11.19).

Ntv. Müftü Şerif, Yunanistan'nın Verdiği Tazminatı Depremzedelere Bağışladı, <http://arsiv.ntv.com.tr/news/19084.asp#BODY> (Erişim Tarihi: 06.12.19).

Sancakdaroğlu, Asalet. Hayvanların kesilmeden önce şoklanarak bayıltılmasının bilimsel, İslâmi ve etik olarak önemi, <https://www.halal-slaughter-watch.org/wp-content/uploads/bu-devirde-İslâmi-kesim-%C3%B6nce-bayiltip-sonra-kesmektir.pdf> (Erişim Tarihi: 06.10.2019).

TDK sözlüğü, <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 19.04.2020)

The New York Times. Is Stunning an Animal Before Slaughter More Humane? Some Religious Leaders Say No, <https://www.nytimes.com/2019/01/09/world/europe/halal-kosher-humane-slaughter.html> (Erişim Tarihi: 10.10.2019).

Time Balkan. Batı Trakya'dan Somali'ye Uzanan Yardım Eli, <http://timebalkan.com/bati-trakyadan-somaliye-uzanan-yardim-eli/> (Erişim Tarihi: 06.12.19).

Uzman Gıda Müşavirliği. Bayılarak Hayvan Kesimine Dair, <http://www.ugmuzman.com.tr/tr/akademikosesidetay-bayılarak-hayvan-kesimine-dair-24.html> (Erişim Tarihi: 07.10.2019).

Yunanistan Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı, <http://www.hri.org/MFA/foreign/musmingr.htm>, (Erişim Tarihi: 27.03.2020).

Yunanistan Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı, *Yunanistan'la Alakalı Önemli Uluslararası Antlaşmalar*, <https://www.mfa.gr/en/the-ministry/international-conventions/major-international-treaties-concerning-greece.html> (Erişim tarihi: 12.06.2020).

Yunanistan Tarihi, http://www.in2greece.com/english/historymyth/ancient_hist_and_myth.htm (Erişim Tarihi: 04.04.2020).

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, Adı : NTELI Mouchammed Fatich
Uyruğu : Yunanistan
Doğum Tarihi ve Yeri : 01.12.1989 / İskeçe
E-mail : ntelimf@gmail.com

Eğitim

<i>Derece</i>	<i>Eğitim Birimi</i>	<i>Mezuniyet Tarihi</i>
Yüksek lisans	Çanakkale Onsekiz Mart Ünv.	2020
Lisans	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Ünv.	2016

İş Deneyimi

Yıl Yer Görev

4 İskeçe Müftülüğü Vaiz